

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**KAZAK TÜRKÇESİNİN CÜMLE BİLGİSİ BAKIMINDAN
TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI
(MUHTAR AVEZOV'UN "ABAY YOLU" ROMANI
ÇERÇEVESİNDE)**

107261

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ekrem AYAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR

MUĞLA 2001

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**KAZAK TÜRKÇESİNİN CÜMLE BİLGİSİ BAKIMINDAN
TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI
(MUHTAR AVEZOV'UN "ABAY YOLU" ROMANI
ÇERÇEVESİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ekrem AYAN**

Sosyal Bilimler Enstitüsünce

"Yüksek Lisans"

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

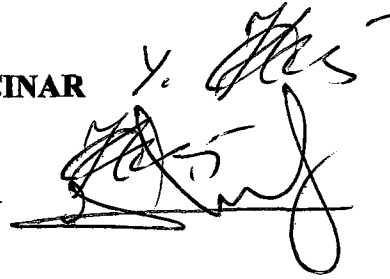
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tezin danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Ali Abbas ÇINAR

Jüri üyesi : Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV

Jüri üyesi : Yrd. Doç.Dr. Volkan COŞKUN

Enstitü Müdürü

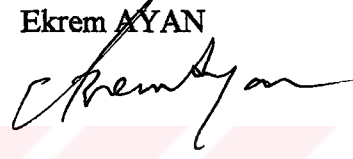
Prof.Dr.Ömer GÜRKAN

MUĞLA 2001

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması (Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Romanı Çerçevesinde)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Ekrem AYAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi.....	1
B. Konu.....	2
C. Muhtar Avezov ve Abay Yolu Romanın Avezov'un Sanatındaki Yeri.....	3
D. Abay Yolu Romanı Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar.....	13
E. Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde Cümle Kavramı.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

CÜMLE UNSURLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMA.....	19
1. Yüklem	19
2. Özne	28
3. Nesne	34
4. Yer Tamlayıcısı	39
5. Zarf.....	43
6. Anıqtawış (Niteleyici).....	49
7. Cümle Dışı Unsurlar.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

CÜMLE KURULUŞLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA.....	58
1. Yapısına Göre Cümleler	58
1.1. Basit Cümle	58
1.2. Birleşik Cümle	63
1.2.1. Şarh Birleşik Cümle	64
1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle	69
1.3. Bağlı Cümle	74
1.3.1. Ki'li Bağlı Cümle	75

1.3.2. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler	77
1.4. Sıralı Cümle	80
2. Yüklemin Türüne Göre Cümlelerin Karşılaştırılması	86
2.1. Fiil Cümlesi	86
2.2. İsim Cümlesi	88
3. Yüklemin Yerine Cümlelerin Karşılaştırılması	93
3.1. Kurallı Cümle	93
3.2. Devrik Cümle	95
4. Anlamına Göre Cümlelerin Karşılaştırılması	99
4.1. Olumlu Cümle	99
4.2. Olumsuz Cümle	101
4.3. Soru Cümlesi	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE TAHLİLLERİ	111
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	143
EK:TEZDE KULLANILAN GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ	151

ÖNSÖZ

Türk dili, Türk milletiyle birlikte, çok geniş alanlara yayılmış zengin bir dildir. Tarihin derinliklerinden günümüze uzanan bu zengin dil, dünyada en çok konuşulan diller arasında yer almaktadır. Yayılma alanlarına kesin sınırlar konulamayan Türk dili, çok geniş alana yayılmakla kalmayıp kendi içinde tekrar irili ufaklı kollara bölünmüştür.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin dilleri ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırmalı olarak gramer çalışmaları gündeme gelmiştir. Bu yönde bazı gramer çalışmaları yapılmıştır. Fakat, Türk lehçelerinin birbirleriyle karşılaştırmalı çalışmaları henüz tamamlanmış değildir. Türkiye'de Kazak Türkçesi ile ilgili bir kısım çalışmalar yapılmakla beraber henüz Türkiye ve Kazak Türkçelerinin cümle bilgisi (sentaks) alanında belirli bir karşılaştırmalı çalışma yapılmamıştır. Karşılaştırmalı gramer çalışmaları Türk lehçeleri arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturması bakımından çok önemlidir. Bu tür çalışmalar neticesinde, lehçelerin birbirine yakın ve ortak noktaları ortaya çıkacak ve Türk halklarının birbirine daha da yakınlaşmasını sağlayacaktır. Biz, M. Avezov'un Abay Yolu romanını(Almatı 1997, Jeti Jargı, 4 C.) bu açıdan inceledik.

Konuyu çalışmamızı salık veren, Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen Hocam, Yrd.Doç.Dr. Ali Abbas ÇINAR'a, yardımlarından dolayı Prof.Dr. Ahmet PİRVERDİOĞLU'ya, fikirlerinden ve bilgilerinden istifade ettiğimiz Yrd.Doç.Dr. Volkan COŞKUN'a ve manevî desteğiyle yanımda olan eşim Fatma AYAN'a teşekkür ederim.

Araş.Gör. Ekrem AYAN

ÖZET

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan etmesiyle ortaya çıkan yeni şartlar Türk lehçelerini sürekli gündemde kalmasını sağlamıştır. Bunu sonucu olarak Türkiye Türkçesi ile diğer Türk lehçelerinin karşılaştırılması gereği ortaya çıkmıştır. Biz de, bu çalışmamızda, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin cümle ögeleri ve cümle kuruluşlarını karşılaştırmalı olarak inceledik.

Cümle bilgisi, bugüne kadar gramer incelemeleri açısından yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bir dilin yapı bakımından çözümlenmesi, bütünüyle olmasa bile, büyük ölçüde cümle bilgisi ile sağlanır. Bu nedenle cümle bilgisi çalışmaları günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

Cümlelerin yapısı ve çözümlenmesi için, öncelikle ögelerin belirlenmesi gerekir. Bilindiği gibi Türkçenin cümle yapısında tek sözcüklü yalın cümlelerden başlayarak değişik ve karmaşık yapıya sahip anlatım yollarının bulunması, cümle türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yaptığımız karşılaştırmada Türkiye Türkçesi için edebi metinlerden, Kazak Türkçesi için ise; Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" adlı romanından seçilen örnekler esas alınmıştır.

Yapılan karşılaştırma sonucunda her iki lehçenin cümle ögesi ve cümle yapıları bakımından, küçük farklılıklarla birlikte, büyük oranda ortak olduğu tespit edilmiştir. Yapı bakımından ortak olan bu lehçeler, cümlelerin sınıflandırılması açısından farklılıklar göstermektedir.

ABSTRACT

The new conditions which have risen with the disintegration of the United States of Socialist Russia and the Turkish Republics declaration of independence in 1991, have brought the Turkish dialects up-to-date. As a result there has been a need to compare the Current Turkish dialect and the other dialects. In our study we have examined the Current Turkish dialect and Cossack Turkish in the sentence element and formation form.

Syntax has formed an important part in Liguistic studies from the grammatical point of view. The analysis of a language is mostly done with syntax. Thus, syntax studies are most frequent nowadays.

To analyse sentence formation, the elements should be defined. As it is known complex expression methods formed by sentences beginning with only one element in the Turkish sentence structure have resulted in different sentence types.

In this research study we have used literary texts for the Current Turkish dialect and examples from the novel "Abay Yolu" by Muhtar Avezov for Cossack Turkish.

In the comparison of the two dialects we have found that although there are small differences in sentence elements and structures, the overall structures are almost the same. The two dialects which have common structures show difference in the sentence classification form.

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amaç Ve Yöntemi

Tarih boyunca gelişen, yeni kollara ayrılan ve çok geniş bir sahaya yayılan Türk dili, coğrafi şartlar ve diğer politik sebeplerden dolayı kendi kolları arasında farklılıklar göstermiştir. Bu farklılıklar neticesinde Türk dilinin irili ufaklı kolları birbirinden iyice ayrılmaya ve farklılaşmaya başlamıştır. Temelde aynı olan Türk dilinin yazı dillerini oluşturan halkları, birbirleriyle kendi dillerinde iletişim kuramaz hale gelmiştir. Türk, Türk'ün dilinden anlamaz olmuştur. Yapı bakımından tamama yakın bir oranda ortak olan Türk dilinin kolları, anlam bakımından farklılıklar kaydetmiştir.

Büyük bir çoğunluğu, Türkiye hariç, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yer alan Türk halklarının bir kısmı, 90'lı yılların hemen başında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan etmiş ve kendi devletlerini kurmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni durumlar, geçmişte var olan bir çok sıkıntının kalkması neticesinde Türk dilini araştıran Türkologların dikkatini yeniden Türk dili ve kültürüne çekmesine zemin hazırlamıştır. Bağımsızlığını kazanan ve kazanamayan Türk halklarının dilleri, araştırmacılar için yeniden gündeme gelmiş ve bu konuda daha önceden yapılmış olan araştırmalar üzerine yeni araştırmalar eklenmiş ve bu araştırmalar kısa zamanda bütün Türk lehçeleri üzerinde yayılmıştır. Dağılmış, parçalanmış olan Türk halklarının ve bu halkların dilinin temelde bir olduğunun, iyice belirginleşmesi için; Türk dili; edebiyatı, folkloru ve sanatıyla uğraşan bilim adamlarına büyük görevler düşmektedir. Türk halklarının birbiriyle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak, tarihe dayanan kök birliğini ortaya çıkarmak ve bu halklar arasındaki manevi bağların güçlendirilmesini sağlamak dil ile mümkündür. Dil düşünmenin aracıdır. Biz de bu noktada Kuzey – Batı (Kıpçak) grubunun en önemli temsilcilerinden olan Kazak Türkçesini Türkiye Türkçesiyle cümle yapısı bakımından karşılaştırmalı bir çalışmaya karar verdik. Bu tür çalışmalar; iki lehçede var olan yakınlığı veya ortaklığı daha açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de, Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin cümle yapısı bakımından karşılaştırmalı bir çalışması yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmamızla, bu iki lehçenin cümle yapısı bakımından ortak ve farklı yönlerini ortaya koymaya, eksikliğini gidermeye çalıştık.

Karşılaştırmalı olarak yapılan bu çalışmayı, Türkiye Türkçesi gramerciliği esaslarına göre hazırladık. Çalışmamızın teorik yapısını oluşturmada Prof. Dr. Leyla Karahan’ın “*Türkçede Söz Dizimi*” (Ankara 1999) adlı eserini örnek aldık. Böylece yaşanabilecek terim kargaşasını da ortadan kaldırmayı sağladık.

Çalışmamıza öncelikle, her iki lehçenin cümle öğeleri ve cümle yapıları hakkında yapılan açıklama ve tanımları değerlendirerek başladık. Bu açıklama ve tanımlara uygun örnek cümleleri seçerken Türkiye Türkçesi için, Türkçe edebi eserleri; Kazak Türkçesi için ise, Kazak Türkçesinin en önemli eserlerinden birisi olan Muhtar Avezov’un “*Abay Yolu*” (Almatı 1997, 4 Cilt) romanını esas aldık. Açıklamalara uygun örnekleri verdikten sonra her iki lehçeyi her konunun sonunda değerlendirdik. Seçtiğimiz örnekler ise; Türkiye Türkçesi için, örneğin alındığı eseri kısaltma yapılmadan sayfa numarasıyla birlikte parantez içinde verdik. Kazak Türkçesinde örnek alınan eser sadece “Abay Yolu” romanı olduğu için, önce eserin cilt numarasını, daha sonra ise sayfa numarasını gösterdik.

Cümle tahlili yapılrken “anlam yönünden cümle tahlili” metodunu kullandık.

B. Konu

Çalışmamız, “Giriş” ve “Sonuç” bölümlerinin dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. “Birinci Bölüm”de “Cümle Öğeleri Bakımdan Karşılaştırma” ele alınmıştır. Bu bölümde cümle öğeleri her iki lehçedeki açıklama, terim ve yapılar bakımından karşılaştırılmış ve örnek cümleler verilmiştir. Verilen örneklerden sonra karşılaştırma yapılmıştır. “İkinci Bölüm”de “Cümle Yapısı Bakımından Karşılaştırma” ele alınmıştır. Bu bölümde ise, yine cümle öğeleri bölümünde olduğu gibi, her iki lehçedeki mevcut açıklama, tanım ve terimler değerlendirildikten sonra örnek cümleler ve neticede karşılaştırma işlemi yapılmıştır. “Üçüncü Bölüm”de Birinci ve İkinci Bölümdeki bilgiler ışığında “Türkiye Türkçesi ve

Kazak Türkçesi Cümle Tahlilleri” yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucu elde edilen bilgiler “**Sonuç**” bölümünde ana hatlarıyla verilmiştir. “**Sonuç**” bölümünden sonra “**Kaynakça**” yer almaktadır. Çalışmanın en sonunda okuyuculara kolaylık sağlamak amacıyla “**Ek**” olarak “**Tezde Kullanılan Gramer Terimleri Sözlüğü**” ekledik.

C. Muhtar Avezov Ve “Abay Yolu” Romanının Avezov’un Sanatındaki Yeri

Kazak edebiyatının bir klasiği olan Muhtar Avezov, 1897 yılında Semey’e bağlı Çıngız’da dünyaya gelmiştir. Önceleri medresede, sonraları ise şehirlerdeki okullarda okudu ve 1919 yılında Semey’deki öğretmen okulunu bitirdi (Avezov 1997c: 3). Babası Omarhan ile dedesi Avez eğitimi, aydın, çocuklarının eğitimine düşkün kültürlü insanlardır ve Kazakların ünlü şairi Abay’ın da hemşehrisi ve arkadaşlarıdır. Dedesi, Muhtar Avezov’u dini konularda bilgi sahibi olması için bozkır mollasının yanına verir ve bir yandan da ona Abay’ın şiirlerini ezberletir. İşte bu zamanda Avezov’un Kazak edebiyatına olan ilgisi artmaya başlar. Kitap okuma tutkusu artar ve destan, hikaye ve masalları bıkmadan dinler. Özlü sözleri ezberleyerek kendini geliştirir (Avezov: 1997a : 7)

On bir yaşında iken babasını kaybettikten sonra amcası Kasımbay’ın yanına gider ve amcası onun eğitimini tamamlamasına yardımcı olur. 1922 yılında, azat dinleyicisi sıfatı ile Taşkent’teki Orta Asya Devlet Üniversitesi’ne girer. Bir yıl sonra buradan Leningrad Üniversitesi’nin filoloji bölümüne geçer. 1928 yılında yüksek tahsilini tamamlayıp Taşkent’e döner ve Taşkent Üniversitesi’nin Şark Fakültesinde yüksek lisansını tamamlar (Kazımoğlu : 216).

1946’dan ölümüne kadar Kazakistan Devlet Üniversitesi ve Kazakistan İlimler Akademisi’nde profesör olarak görev yapar. 1952 yılında filoloji doktoru ünvanını alır. 1961 yılında Moskova’da ölür (Türk Dünyası El Kitabı : 445)

Muhtar Avezov, sanatla ilgili çalışmalarına 1917 yılında başlamıştır; Sovyetler Birliği’nde yaşamasına ve Kazakistan Sovyetine üye olmasına rağmen, hiçbir zaman partinin menfaatleri uğruna yazılar yazmamış, bilimi, hakkı, emeği,

gerçeği öne almıştır. Kazak dünyası etrafında daima evrensele ulaşmayı hedeflemiştir. Onun için gerçek; halkın yaşantısı, duygu ve düşünce dünyasıdır (Avezov 1997c: 11). Ve bu gerçeği yazmış olduğu hikayeleri, tiyatroları, romanı ve tenkit eserlerinde göstermiştir.

Avezov, hangi konuda olursa olsun, ister Kazak edebiyatındaki realist unsurlarını, ister Şokan Velihanov ile Dostoyevski ilişkisini; ister günümüz romancılığının problemlerini, Orta Asya Cumhuriyetlerinin milli gelişimini, isterse Kazak folklorunu ele alsın bütün bunlarla beraber onun kişiliğine ait bir özellik vardır. Bu, insanların birbirleriyle olan iyi-kötü ilişkilerinin, açıklık ortamında gelişebileceğine olan inancından kaynaklanmaktadır (Avezov 1997c: 12)

Muhtar Avezov'un, halkın tarihine, kültürüne, kaderine özenle gönül vermesi, büyük bir sanatçılık borcu hissetmesi, hayatı boyunca çeşitli bilim dallarına yönelmesini sağlamıştır (Berdibay : 49-50). Böylece Avezov, sosyal, siyasî, tarihî olaylar, halk yaşantısına dâir konularda eserler vermiştir.

Avezov, büyük nesir yazarı, oyun yazarı, çevirmen, eleştirici olmakla birlikte âlim idi. İlklerin içerisinde, Kazak edebiyatını tanıtmada en büyük rolü oynamıştır. 1927 yılında yayınladığı "Edebiyat Tarihi" adlı eseriyile, Kazak Edebiyat tarihini ilk defa ilmi açıdan inceleyen değerli araştırmacılardan birisi oldu (İskakov : 109)

İlk eseri ise, bundan on yıl önce yazdığı "Enlik Kebek" adlı tiyatro oyunu idi. Bu eser, seyircileri derinden etkileyen ilk Kazak dramıdır (Cumaşulı : 116). Ünlü Kazak yazarı Sabit Mukanov, Avezov için; " Kazak tiyatrosuna dramı sokan M: Avezov'dur. Avezov'a kadar Kazak Edebiyatı'nda ciddi piyesler yoktu. Kazak Tiyatrosunun yolu Avezov'un "Enlik Kebek" piyesiyle başlar " demiştir (Avezov 1997c : 23).

Avezov ilk hikayesini 1921 yılında, henüz 24 yaşındayken yazmıştır. Bu "Korumasızların Günü" adlı hikayedir. Avezov'un bu ilk hikayesinde özgün bir sanat hakimdir. Akıcı dil, mükemmel bir üslup, değişik insan tiplmeleri, inceden bir lirizm, engin psikolojik yaklaşımlar neticesinde belirginleşen gerçek bir sosyal çevrenin apaçık bir manzarasını veren berrak bir gerçeklikten oluşmaktadır (Avezov:1997a: 9). Yazar bundan sonra birçok hikaye yazmıştır. Ve bu hikayelerin her biri büyük ilgi görmüştür.

Avezov birçok hikaye ve romanın, 20'den fazla piyesin müellifi olmasının yanında yaptığı tercümelemlerle de dikkati çekmektedir. W.Shakespeare'in "Otello"; N.V.Gogol'un "Müfettiş"; K. Trevoy'un "Lyubov Yarovaya"; N.Pogodin'in "Aristokratlar" piyesi; Avezovun tercümesi sayesinde Kazak tiyatrosunda oynanmıştır (Kazımoğlu : 217)

Muhtar Avezov'un birçok alanda eser vermesi, üstün yeteneğinin yanı sıra bitmek tükenmek bilmeyen çalışma azminden de kaynaklanmaktadır. İşte bu azim neticesinde, kendisini ve Kazak halkını, edebiyatını, kültürünü, folklorunu dünyaya tanıtan ve en iyi şekilde temsil eden "Abay Yolu" romanını yazmıştır.

"Abay Yolu" romanı Avezov adının ebediyen yaşamasını sağlayan ve onu "sönmeyen yıldızlar" dan birisi yapan dünya çapında önemli bir eserdir. Bu eser dört cilttir ve destan-roman olarak nitelendirilir. Dört cildin birinci cildi 1942, ikinci cildi 1947, üçüncü cildi 1950 yılında "Akın(şair)", dördüncü cildi ise 1952 yılında "Abay Jolu(Yolu)" adıyla yayımlanmıştır ve bütün ciltleri 1956 yılında "Abay Yolu" adıyla çıkartılmıştır (Avezov 1997c: 29).

Muhtar Avezov'un Kazak halkının geçmişteki yaşantısını öğrenmek istemesi ve bu konuda pek çok kitap okuması, "Abay" romanını yazmaya hazırlanmada hedefe doğru atılan ilk adımı olmuştur. Bu, bütün yazarlık hayatının en önemli işi olmuştur. Uzun çalışma hayatı boyunca öncelikle Abay'ın çalışmalarından güç aldı ve halktan topladığı bilgileri kağıda geçirdi. Kazak halkının yaşamındaki çeşitli sosyal olayları ve değişimleri derinlemesine inceledi. Bu birikimler sonucunda da "Abay Yolu" romanını yazdı (Avezov: 1997a: 10). Avezov "Abay Yolu" romanı üzerinde nasıl çalıştığını kendisi şöyle anlatmaktadır : " Devrimden önceki yarım yüzyıllık Kazak halkının yaşantısını göstermek için Abay'ın kişiliğini oluşturmayı seçtim. Kahramanımın doğup büyüdüğü kasabadan olduğundan gençlik dönemlerinde Abay'ı iyi tanıyan zamandaşları, arkadaşları, dede ve nineler ile onun hakkında konuşma imkanı bulma şansına erdim.

Abay'ın biyografisi hakkında doküman toplama işine özellikle 1930 yılından sonra giriştim. Abay hakkında onun zamanında yaşamış kişilerin ağzından derlediklerim 1933 yılından itibaren basılıp yayınlanmaya başladı. Romanda bulunan şahsiyetler, boylar, aşiretler, tarihi mekanların hepsi gerçek adlarıdır. Romanda

unutulanlar oldukça azdır. Bütün kitaplarda halkın tarihi gelişme sürecini göstermeye çalıştım. ” (Avezov 1997c: 30)

Kazak edebiyatının büyük bir klasiği olan Abay'ın hazinesi, Muhtar Avezov'un bütün kalbiyle giriştiği bir ilmi sanat arayışına ihtiras ve manevi destek veren tükenmez bir manevi güç kaynağı halini almıştır. Ne karalamaları, ne günlüğü, ne hatıratı, ne arşiv malumatı olan ayrıca kendi döneminde bir bilmece olarak yaşayan şair hakkında yalnız bir araştırmacının bu kadar kapsamlı ilmi araştırmalar yapması ve bütün dünya okuyucularına yeteneği karşısında diz çöktüren eşsiz sanat eserleri yazması, dünya edebiyatı tarihinde çok nadir tesadüf edilen ve tekrarı olmayan bir edebi olaydır. (Mirzahmetulı : 23)

Cengiz Aytmatov, Muhtar Avezov'un “Abay Yolu” romanı için şunları söylemiştir:

“ Muhtar Avezov'u dünyaya tanıtan şaheseri “Abay Yolu” adlı büyük eserdir. Göçebe köhne dünyanın yıkılışı döneminde gerçekleri düşünerek halkın kaderini dile getiren, bununla bizim kim olduğumuzu, yani dünyaya nasıl geldiğimizi, neyle geldiğimizi tanıtmaya görevini Muhtar Avezov kendisi üstlendi. Bana göre, bu onun kendi sanatsal hacetinden, büyük tarihi olan Kazak halkının hacetinden doğmuş Kazak milletinin yeni nesli kendi geçmişine kendi gözüyle bakması lazımdı. Milletinin bu kendi gözü Muhtar Avezov'du. Yazarla halk arasındaki hacetin yazılması gibi Avezov'un kaleminden kuvvetli dalga olarak sahile vurdu ve Kazak halkının büyük eseri meydana geldi.

Avezov'un güçlü istidadından doğan, ulu ustanın eliyle yaptığı eser bugün bizi göz yetmez büyüklüğüyle, dipsiz derinliğiyle hayret ettiriyor, insanı kendine çekiyor, bireylerin mücadelesi toplumun mücadelesiyle birleşince çok duyulanıyoruz. İşte, Avezov'un büyük eserinin sayfalarında geçmiş günlerin olaylarının ortasından, insanların adalet için mücadeleleri gölgesinden, mücadele sırasındaki durumları ile amaca ulaşmak için verdikleri gayretler, bizim önümüze önündeki bütün engellere rağmen onları aşip çiğneyen halk kahramanlığını gösterdi. İnsanların paha biçilemez hayşiyetleri ve o zamanki hayalleri ve ülkeleri gözümüzün önüne getiriyor. Ve bunların hepsi Kazak tarihindeki tamamen bir devrin belgesi seviyesinde yapılmış. Avezov bizim köhne eski tarihimizi yeniden diriltti, geçmiş ile gelecek arasında köprü kurdu ve o zamanki Kazak bozkırında cereyan eden tarihi

süreçlerin anlamını herkese açık bir şekilde gösterdi. Usta betimleyici M.Avezov halk tarihin, kahramanlarla, karakterler ve insan kaderiyle kahramanların ilahi gücüyle yapmış olduğu bu kahramanlar kendi devrinin şeceresini gösterdi. Kazakların hakiki milli karakterini tanıtmaya beraber her millete, her halka ortak çok kıymetli, değerli sanat eserini dünyaya getirdi. ” (Aytmatov : 8).

Avezov, uzun araştırmaları neticesinde yazdığı “Abay Yolu” romanında; Abay’ın yaşadığı dönemdeki feodal yapıyı, Kazak topraklarındaki keskin sınıf mücadelesini, sınıfsal çözümleri, Kazak halkının göçebe hayat tarzını, sosyal dengesizliği, bununla birlikte Batı medeniyetinin ileriye yönelik tesirlerini tam olarak ve açık bir şekilde göstermeyi başarmıştır. (Avezov 1997c: 33)

Kazak halkının binlerce yıllık kültür birikimi Abay’ı, Abay Avezov’u, Avezov da Abay Yolu’nu yaratmıştır. Bu devamlı bir devinim içindedir ve kaynağını Kazak halkının yaşayış ve düşüncesinden almaktadır. Bu devinimi şema ile gösterebiliriz.

Kazak Kültürü, Abay, Muhtar Avezov ve netice Abay Yolu’nu oluşturan süreklilikte romanın adının Abay yolu olması tesadüf değildir. “Abay” aydınlığın sembolüdür. Bu yol gelecek nesiller için de bir yol, bir ışık kaynağıdır. (Avezov 1997c: 38)

Yazar, “Abay Yolu” romanındaki ışığı diğer eserlerinde de vermiş ve bunu Abay yolu romanında bütün dünyaya yaymıştır. Gerçekçiliği, en büyük rehber olarak göstermiştir.

Avezov, sanat dünyasında insanın ruhu ve tenini, düşüncesini ve hareketini kendi aralarında bakış içinde, özel şiirsel diliyle anlatır. Kahramanın düşünce ve şuur alemi onun dış haliyle, işvesiyle, hareketiyle zenginleştirerek tasvir etmede değişmeyen ölçüsü, buna bağlı olan kuralı almamıştır. Kahramanın çevreyle; durumla olan ilişkisi, onun davranışları, dış görünüşünü anlatmaktan iç dünyasını tahlil ederken, ustalığının en güzel örneklerini vermektedir (Dadabayev : 80). Halkın sanatını, hayatını ve en ince ayrıntılarıyla, nakış işler gibi anlatmış ve kahramanın hayatında, duygu ve düşüncesinde, kişilerin kendi aralarındaki ilişkilerde, dünya görüşlerinin farklılığında sanattaki ustalığını tam anlamıyla gözler önüne sermektedir. (Avezov 1997c : 38)

Avezov, tiyatro eserlerinde, hikayelerinde gösterdiği edebi becerisini, sanatını “Abay Yolu” romanında zirveye çıkarmıştır. “Abay Yolu” hem Avezov’u hem de sanatını dünyaya açan bir anahtar vazifesini görmüştür. Eserdeki şiirsel dil, üslup, anlatımdaki tasvirler, ruh halini yansıtan yüz ifadeleri, mutlulukların, üzüntülerin, heyecanların harekete yansıtılmasındaki sanatsal başarı, sanatının son derece yüksek başarıya ulaştığının işaretleridir.

Bu roman, sanatsal erginlik ve maharetlerin çok çeşitli olması bakımından Kazak edebiyatında en önemli yere sahiptir. Bu eser tam anlamıyla Kazak halkının kendisidir. Tasvirler yazar tarafından büyük bir beceri örneğiyle verilir. O, yeteneğini kahramanın sadece dış görünüşünde değil, onun manevi dünyasını açmak için de kullanır (Avezov 1997c : 41). Bu tasvirler büyük bir canlılıkla tabiatta da kullanılmıştır. Eser okunurken havanın serinliği, esen rüzgar hissedilir. Tabiat merhameti ve acımasızlığıyla birlikte en canlı halde tasvir edilir.

Abay Yolu, yazarın adeta sanatının meyvelerini topladığı bir ağaç olmuştur. Yazar, bu eseriyle 1949 yılında “Devlet”, 1959 yılında ise “Lenin Ödülü” almıştır.

Muhtar Avezov’un Kazak edebiyatı ve edebiyat tarihine kazandırdığı pek çok eser bulunmaktadır. Onun bilimsel ve sanatsal çalışmaları Kazakistan’da 1979-85 yıllarında 20 cilt halinde basılmıştır. Ali Abbas Çınar’ın bu konuda verdiği bilgilere göre bu çalışmalar şunlardır:

I.Cilt :

Hikayeler: 1.Korğansızdın Kuni, 2.Okiğan Azamat, 3.Kır Suretteri, 4.Kır Engimenleri, 5.Üylenüv, 6.Sönip Januv, 7.Kim Kineli, 8.Eskilik Kölenkesinde, 9.Jetim, 10.Bartma, 11.Kineşil Boyjetken, 12.Burkit Anşılığının Suretteri, 13.Karalı Suluv, 14.Juvandık, 15.Üş Kün, 16.Bilekke Bilek, 17.İzder, 18.Kum Men Askar, 19.Şatkalın.

II.Cilt :

Hikayeler: 1.Kökserek, 2.Karaş-Karaş Okiğası, 3.Kıyılı Zaman, 4.Burkitşi, 5.Tatyana'nın Küni, 6.Kasennin Kubılıstarı, 7.Şıngıstav, 8. Asıl Nesiller.

III.Cilt :

Abay Joli (roman, 1.cilt)

IV.Cilt :

Abay Joli(roman, 2.cilt)

V.Cilt :

Abay Joli(roman, 3.cilt)

VI.Cilt :

Abay Joli(roman, 4.cilt)

VII.Cilt :

Denemeler : 1.Türkistan Solay Tuvğan, 2.Öntüstik Saparınan, 3.Şayandağı Şeşen Kereken, 4.Ösken Örken(roman), 5.Tuman Ayığarda(roman eskizleri).

VIII.Cilt :

Dnemeler : 1.Juvalı Kolhozşısı, 2.Köktemnen beri, 3.Söz Alğan Tavsağız ben Köksağız, 4.Isteri söyleydi, 5.Karğalı Savhozunda Ötkizgen Tört Kün, 6.Baymukametulu Joldas, 7.Ol Küngi Almatı, 8.Medeniyetti Kazakistan, 9.Er Tımsın Otan Deytin Kün Bugın, 10.Erlik –Eldik Sını, 11.Konveyerde Küy Miğim, 12.Jenemiz Biz, Jenemiz, 13.Asıl Eldin Alıp Ulı, 14.Şabdar Erge May Ne Der, 15.Akın Elinde, 16.Jır Jalavı Amankeldi, 17.Kazak Bölimi, 18.Er Serigi Sergek Oy, 19.Halıktın Gasırlık Jırı, 20.Üşkonır Jaylavında, 21.Voroşilov Atındağı Kolhozda!

22.Onun Atı Ekinşi, 23.Ayel Jolu(Film Seneryosu), 24.Amerika Aserleri, 25.İndiya Oçerakteri.

IX.Cilt :

Piyesler : 1.Enlik-Kebek, 2.Beybişe-Tokal, 3.Karagöz, 4.Oktyabr Üşin, 5.Tünği Sarın, 6.Ayman-Şolpan, 7.Tas Tülek.

X.Cilt :

Piyesler : 1.Tartıs, 2.Alma Bağında, 3.Şekerada, 4.Beket, 5.Ak Kayın, 6.Abay(Trajedi), 7.Abay Librettosu

XI.Cilt :

Piyesler : 1.Akan-Zayra, 2.Namıs Gvardiyası, 3.Sın Sağatta, 4.Kara Kıpşak Koblandı, 5.Asıl Nesiller, 6.Bes Dos(libretto), 7.Abay(film seneryosu).

XII.Cilt :

Piyesler : 1.Abay, 2.Alva, 3.Dos-Bedel Dos, 4.Kalkamani Mamır (Libretto,Rusça),5.Stepnoy Batır (Rusça), 6.V.Naşem Sovhoze (Libretto,Rusça), 7.Rayhan

XIII.Cilt :

Piyesler : 1.Revizor, 2.Lyubov Yarovaya, 3.Otello(trajedi), 4.Asavğa Tusav(komedi), 5. Korkınış.

XIV.Cilt :

Çeviriler : 1. İ. Turgenev, “Dvoryan Uyası (roman)”, 2. L. Tolstoy, “Toy Tarkar (hikaye)”, 3. L. Tolstoy, “Budda (hikaye)”, 4. L. Tolstoy “Bulka (hikaye)”, 5. A. Çehov, “Akkaska (hikaye)”, 6. C. London, “Kaskır (hikaye)”, Y. Vagner, “Jerdin JaratıksıJayındağı Angimeler (hikaye)”, 7. N. Pogodin, “Aksüyekter (Piyes)”.

Çeviri Hakkındaki Yazılar: 1.”Dvorya Uyası” Romanının Avdarması Turalı, 2. Körken Avdarmanın Keybir Teoriyalık Meseleleri, 3. Puşkin’di Kazakşağa Avdaruv Teciribeleri Turalı, 4. Jan Kene (Piyes).

XV. Cilt :

Makaleler – Araştırmalar: 1. Adamdık Negizi Ayel, 2. Okuvdağı Kurbılarına, 3. Filosofıva Javınan, 4. Ğılım Tili, 5. Okuv Tisi, 6. Eskerüv Kerek, 7!

Kazak Okıgandarına Aşık Hat, 8. Bugingi Zor Mindet, 9. Kazak Kızmetkerlerinin Mindeti, 10. Eginge Dayındalındar, 11. Kazakistan Elşilerinin Habarı, 12. Halık Adebıyeti Turalı, 13. Kobılandı Batır, 14. Şanşar Jurnalı, 15. Jalpı Teatr Öneri Men Kazak Teatrı, 16. Kazakistan Mémleket Teatrı, 17. Kazak Şaruva Jāstar Mēktebine Arnalğan Programma Jene Tūsinik Hat, 18. Kazakistan Memleket Teatrının Jetı Jıldıǵı Jene Aldaǵı Mindetteri, 19. Abaytanuv Maseleleri, 20. Bukar Jırav, 21. Mahabbet, 22. Bektik Kulavǵa Aynalıp Öndiris Kapitalı Devirley Bastaǵan Kezdin Adebıyeti, 23. Şortanbay Şıǵarmaları, 24. Abubekir, 25. Şangerey, 26. K. Trehletiyu Kirrepspubliki.

XVI. Cilt

Edebıyat Tarihi: 1. Sırşıldık Salt Ölenderi, 2. Batırlar Angimesi, 3. Kişi Batırlar, 4. El Poemaları, 5. Tarihi Ölender, 6. Ertegi, 7. Aytıs Ölender, 8. XVII; XIX Gasır Akındarı

Siyasi Yazılar: 1. Kazakistan, 2. Kenes Odaǵı, 3. Novıy Aul.

XVII. Cilt

Makaleler Araştırmalar: 1. Teatr, Muzıka Kadri, 2. Jaksı Piesa Saparı Adebıyet Belgisi, 3. Üzindiler, 4. Kız Jibek Kandı, 5. "Sosyaldı Kazakistan"nın Baskarmasına Aşık Hat, 7. Ak Ayu Turalı, 7. Kalmakannan Ne Tiler Edik, 8. kazakistan'nın körkemöneri, 9. Kozi Körpeş - Bayan Suluv Turalı, 10. Elübay Ömirzakov, 11. En Dana Zandı, En Jas Memleket, 12. Koş Bol, 13. Şmşıl Takabbar Akın, 14. "Revizor'dın Avdarması Turalı, 15. Ömiri Ülgı, Enbegi Tavday Jazuvşı, 16. Tarǵın Turalı, 17. Alǵaşkı Aser, 18. "Yevgeniy Ünegin"ın Kazakşası Turalı, 19. Kazak Sahnasındaǵı Avdarma Piesalar, 20. Erfik Etken Kollektiv, 21. Ulı Uran - Otan Uramı, 22. Muftar Joldastın Sözi, 23. Tarih Putevkaşın Bergen Adam, 24. Mengi Jasaytın Akın: Şota Rustaveli, 25. Körkem Jırdın Ulı Akını, 26. Adebıyet Hrestomatiyasman, 27. Dindi Aşkereleytin Piesa, 28. Ardaktı Jake, 29. Jumbak Turalı, 30. Zor Baǵalı Siy, 31. Abdilda Akın, 32. Jaksı Smǵa Jap Pida, 33. Kazak Halkının Eposı Men Folklorı, 34. Kazak Adebıyetinin Tarihin Jasav Maseleleri, 35. Kozi Körpeş-Bayan Suluv, 36. Kız Jibek, 37. Aytıs Ölenderi.

XVIII. Cilt

Araştırmalar: 1. Zertewler, 2. Ons Klassikteri Jene Abay, 3. Î.A. Krlow, 4. Abay Elinde Ötkizilgen Mereke, 5. Körgen, Sezgen Taylardan, 6. Abay Enbekterinin Biyik Nuanası, 7. Kazog Halkının Ulı Akını, 8. Abaytın Ömir Bayanı, 9. Abay (İbrahim) Kunanbaev (1885-1904), 10. Halıktız Ğasırılıg Jırı, 11. Jambılın Aytustakı Öneri, 12. Erteğiler.

Makaleler: 1. Bizdin Eldin Salt-Sawıgı, 2. İkilikti Sapar, 3. Enbegim - Ulı Otarımdiki, 4. Akının Özbek Önerindegi Beynesi, 5. Jolı Ken Jazüwşi, 6. Halıg Artisi, 7. Alışer Nawaiy, 8. Ulı Oysılınsı, 9. Abdilla Tajibaev, 10. Kazak Halkının Zor Galimi, 11. Bağalı Enbek, 12. Keybir Ult Jazüwşılarının Romandan Tuwralı, 13. Öner Örinde, 14. Möngilik Kepeli Malik Ğab Tuvvllinge Wawap Hat, 15. Ömir Mën Şırgama, 16. Lüçşiy Drug Natsionanh Literatür, 17. Za Bolşe Hydowestvennige Obob, 18. Şeniya, 19. Dwambul İnarodniye Akını, 20. Mudrıy Perets, 21. Naşedşiy Yunocı Svoyu Tusinikteri.

XIX. Ciltler

Araştırmalar: 1. Abaytanuv Jene Manas Turalı Zertewler, 2. Puskin Men Abay, 3. Abay Murası Tayında, 4. Abay Künenbayev Tuarçestuocu Zertew Dinmannın Möseleleri, 5. Ulı Akın, Agartuwşı-Abay Kunanbaev, 6. Harodnosta Realizm Abaya, 7. "Manas" Geraçeskaya Poema Kırgız Koga Naroda Kırgızskiy Geroičeskiy Epos-Manas.

Makalalar, Fikirler: 1. Traditsi, Puckoğa Realizma; 2. Kazaskaya Dorevolgutsionnaya Literatura, 3. Puşkin; 4. Bratskie Literatür, 5. Sovetskogo Sostoka, 6. Zametki O Teori, 7. Sovetskay Dramı, 8. Obşefedelo Sovetskih Leteratorov, 9. Kolonializma Pozor, 10. Veya Naşa Kultura Zamir, 11. Vısokoe Prizvanie, 12. Suet Zari Negasimay, 13. Osobennasti Razvitiya Literatür Sotsialisti Çeskih Natsiy, 14. İbray Altınсарın-Kazak Medeniyetinin Zor Kayretkeri, 15. Til Jene Edebiyet Meselesi, 16. Tağı da Körken Edebiyetti Turalı, 17. "Altay Jüregi" Turalı, 18. Jürekpen Tuwısgandar, 19. Redaktsiyanın Surawlarına Oray, 20. Kazakistan Jazıwşılarının III Sezin Aşardığı Sözi, 21. Realistik Drama Jolında, 22. Baysaldı Zertew Kajet, 23. Söt Saparga Dos Niet, 24. Söz-Kitap Dastın Joninde, 25. Aldagılga asgm Dilek, 26. Düniyejüzilik Manızı Bar Okıga, 27. Kasiyetti Kaza, 28. Miliard, Oktyabh Örkeri, 29. Öner Alğısı, 30. Altında Asıl Bolaşaktı

Urpak Bar, 31. Kazaktın Avız Edebiyeti, 32. Ana Tılı Edebiyetin Süyinder, 33. SSVR Halıktan Adebıyetınin Örkendeı, 34. Respublikanın Jarkın Jolı, 35. Tüsinikter

XX. Cilt

Abay Meseleleri: 1. Abay (İbrahim) Kunanbayulı, 2. Velikiy Sın Naroda, 3. Kak Rabotala Nad Romanamı "Abay"; 4. "Tut Abaya"

Makaleler, Fikirler: 1. F.M. Dostoyevskiy, 2. Çokan Valihanov, 3. Razmıšteniya Ob Epose Zemiletki, 4. Reç Na Plenarnom Zasedanii Konferentsii Pisateleysıran, 5. Azii i Afriki ve Taşkente, 6. Bratutuo Naşih Literatür Narodov Sredney Azii i Kazahstana V epohu Sotsializma, 7. İz İstorii Kzahskoy Literaturi, 8. İri Okımıstı, 9. Ümit, 10. Urpakka - İygıtilek, 11. Jürek Algısı, 12. Oyangan Halıktar Üni, 13. Üzilmes Dastık Örenimiz, 14. Önerge Önege, 15. Partiyo Tuwralı Oylar, 16. Ebedi Murağa Arnalğan Konferentsiyadağı Konunda Söz, 17. Bizdın Jawapkershligimiz Ekel Dastık Kolındı, 18. Bawırlarım, 19. Zaman Parti, 20. Kayta Tuwgan Halıktın Edebiyeti, 21. J.L. Kelgendey Janalık Sezmemiz, 22. "Rüstem-Dastan Poevrasma Algısöz, 23. Togordın Kemengerligi, 24. Şakanturalı Stsenariyden Eser, 25. Este Bolar Sözder, 26. Tüsinikter." (Avezov 1997c: 17-23)

D. "Abay Yolu" Romanı Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Türk Dünyasının kültür birliğı; kültür ve sanat alanlarında üretilen eserlerin karşılıklı olarak bilinmesi ve anlaşılmasıyla sağlanabilir. Fakat içinde bulunduğumuz şartlar nedeniyle; edebî mahsüllerin karşılıklı olarak bilinmesi ve anlaşılması ancak aktarmalarla mümkün olabilmektedir.

Bugüne kadar diğerk Türk halklarının meydana getirmiş olduğı eserlerin pek azı Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Bu eserlerden birisi de, Kazak Türklerinin önde gelen bilim ve sanat adamı Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" adlı romanıdır.

"Abay Yolu" romanı üzerine Türkiye'de şimdiye kadar yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu konuda yapılan çalışmaların başında, Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör'ün "Abay Yolu" adıyla Türkiye Türkçesine iki cilt halindeki aktarması yer almaktadır (Avezov: 1997b). Bu aktarmanın "Giriş" bölümünde Muhtar Avezov ve Abay Yolu romanı hakkında geniş bir bilgi verilmiştir. Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör tarafından yapılan bu aktarmaya dair Muhittin Gümüş, şu

değerlendirmeyi yapmıştır: “Abay Yolu” romanını Türkçeye aktaran değerli arkadaşlarımızdan Doç.Dr. Zeyneş İsmail, kitabın “Giriş” bölümünde son derece güzel bir değerlendirme yapmış, okurları büyük bir hayal alemine götürürken Avezov’u ve onun kabiliyetlerini mantık silsilesi içerisinde ifade etmiştir (Gümüş:13)

Bu konudaki diğer bir çalışma ise, Mustafa Uğurlu(Uğurlu: 2000) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, lehçeler arasında aktarma yapmanın zorluklarını ve aktarma yaparken düşülebilecek hata tiplerini göstermek amacıyla verilen örnekler “Abay Yolu” romanından seçilmiştir. Seçilen örnek cümlelerin, Türkiye Türkçesine aktarılması esnasında “kelime”, “yapı”, “dizim” yönünden hataların yapılabileceği gösterilmiştir.

Bu konuda yapılan diğer bir çalışma ise, N.B. Kutniyakova’nın “Muhtar Avezov’un Etnografik Mirası Üzerine” adlı yazısını Kazak Türkçesinden aktaran Dosay Kencetayev’a (Kencetayev:1997) aittir. Bu yazıda, araştırmacı ve sanatçı Muhtar Avezov’un , “Abay Yolu” romanında göstermiş olduğu Kazak halkının yaşam tarzı ve geleneği, töreleri, folklorundan bahsedilmiştir.

“Abay Yolu” romanı üzerine yapılan diğer bir çalışma ise, “Abay Yolu” romanını sosyolojik açıdan inceleyen Tefvik Erdem’e (Erdem: 2001) aittir. Bu çalışmada, Kazak kültürünü tüm yönleriyle tanıtan “Abay Yolu” romanının sosyolojik açıdan analizi yapılmıştır. Eğitimsizlik, boy kavgaları, acımasız doğa karşısında acizyet, hırsızlık, hırsızlığa neden olan yoksulluk vb. gibi durumların Kazak toplumunun sorunları olduğundan ve bu sorunların “Abay Yolu” romanında çok net bir şekilde işlendiğinden, bilgi ve bilimin, eğitilmiş insan gücünün toplumun kalkınmasında ne derece önemli olduğundan bahsedilmiştir.

“Abay Yolu” nun tercümeleleriyle ilgili olarak Emel Aşa (Aşa: 1997), Muhtar Avezov’un hayatı ve sanatı hakkında bilgi verdikten sonra “Abay Yolu” romanının Rusça’nın yanı sıra yirmi beş dile daha çevirisinin yapıldığından bahsetmiş ve bu çevirilerin bibliyografik listesini vermiştir.

Kazak edebiyatının en önemli eserlerinden birisi olan “Abay Yolu” romanı halen incelenmeye, araştırılmaya muhtaçtır. Bir halkın her yönden özelliğini gösteren bir eserin, elbette ki her açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer halkların

kültür miraslarıyla birlikte “Abay Yolu” romanının da yeni çalışmalarla birlikte incelenmesini ümit ediyoruz.

E. Türkiye Türkçesi Ve Kazak Türkçesinde Cümle Kavramı

Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle adı verilir (Karahan 1999: 44). Bütün dünya dillerinde cümlenin tanımı, bu tanım çerçevesindedir ve büyük benzerlikler gösterir.

Dünyada kullanılmış veya kullanılmakta olan 3000’e yakın canlı ve ölü dil, cümlenin dizilişi bakımından bazı dilbilimcilere göre, genellikle şu üç büyük gruba ayrılır:

1. Özne + Tümleçler + Yüklem (Türkçe)
2. Özne + Yüklem + Tümleçler (İngilizce)
3. Yüklem + Özne + Tümleçler (Arapça) (Yaman 2000 : 177)

Türkiye Türkçesi’nde temel cümle yapısında yüklem genellikle cümlenin sonundadır. Yüklem dışındaki diğer cümle öğelerinin yeri değişebilir. Fakat yüklem her zaman sonda bulunmadığı zamanlarda bulunabilir. Bu durum anlatım ve yazına zenginlik katmakta ve ifade imkanları oluşturmaktadır.

Cümlenin kuruluşu, türleri, işleyiş düzeni ve diğer anlatım yolları ise, büyük oranda, o dili kullanan halkın hayat tarzı ve mantığıyla alakalıdır (Yaman 2000: 177). Doç. Dr. Metin Karaörs cümlenin işleyişi ve düzeninin dili konuşan halkla alakalı olduğunu şöyle ifade eder: “İnsan zekasının meydana getirdiği en büyük hakikatlardan biri olan dil, en gelişmiş şekilde cümleler halinde ortaya çıkmaktadır. Dilin cümle yapısını incelemesi, o dili konuşan milletin düşünce örgüsünün, hayat felsefesinin araştırılması demektir.

Türk dünya nizamının mantık ve düzeni, Türk dilinin mantık ve düzeninde görülür. Türk cümle yapısı üzerinde yapılacak araştırmalar Türk milletinin hayat felsefesini ve dünya görüşünü daha çok ortaya çıkaracaktır” (Karaörs 1993: 9).

Türkiye Türkçesinin söz diziminde tek sözcüklü yalın cümlelerden başlayarak değişik ve karmaşık yapıya sahip anlatım yapılarının bulunması cümle türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Atabay, N.-S.Özel-A.Çam 1991: 13).

Türkiye Türkçesinin söz dizimi, genel itibari ile, gramer kitaplarının bir bölümünü teşkil etmiş ve özgün çalışmalar son yıllarda artmaya başlamıştır.

Günümüzde Türkiye Türkçesinin sözdizimi ile ilgili özgün çalışmalara örnek verecek olursak bunlar; Ahmet Cevat Emre'nin "Türkçe'de Cümle" (Emre 1986a:105) ve "Türkçe'de Cümle: II. İsim Cümlesi" (Emre 1986b: 23) adlı çalışmaları bu konuda ilkleri oluşturmaktadır. Aynı yılda, Mecdut Mansuroğlu'nun "Türkçe'de Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları" (Mansuroğlu 1955: 59) adlı yazı yer almaktadır. 1968 yılında Beşir Göğüş'ün "Türkçe'de Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümle Bağlanma Şekilleri" (Göğüş 1968: 89) adlı yazısı vardır. Bütün bu çalışmalar müstakil olmasına rağmen yine de bir kitap büyüklüğünde değildir. Cümle bilgisi, değişik dilbilim meselelerinin ele alındığı çalışmalar içerisinde yer almaktadır. Başlı başına bir kitap bütünlüğünde Türkiye Türkçesinin söz dizimi örnekleri ise; Hikmet Dizdaroğlu'nun "Tümce bilgisi", Prof. Dr. Veciye Hatipoğlu'nun "Türkçenin Söz Dizimi"(1972), daha sonra Prof. Dr. Leyla Karahan'ın "Türkçenin Söz Dizimi"(1993) ve Doç. Dr. Metin Karaörs'ün "Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri"(1993) adlı eserleridir.

Türkiye Türkçesi'nde alan çalışmalarının yoğunlaştırılması ve dilbilimin konuların özel olarak incelenmesi, kanunun açıklanmasının daha açık olmasını sağlayacaktır.

Cümle, Kazak Türkçesinde "sintaksis" bölümünde ele alınır. Sentaks (Yunanca-"syntaxis") gramerin önemli bölümlerinden birisidir ve iki kola ayrılır:

1.Kelime gruplarının sentaksı

2.Cümle sentaksı

Çalışmamızda, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin cümle yapılarını karşılaştırmamızdan dolayı, cümle sentaksı yönünden bir değerlendirme yaptık.

Cümle sentaksı; kendi içinde, basit cümle sentaksı ve birleşik cümle sentaksı olarak ikiye ayrılır (Balaqayev: 4).

"Cümle; bir fikri ve düşünceyi , bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime dizisidir"(Coşkun: 243). Cümle, kendisine benzeyen diğer unsurlardan görevine göre ayrılır, yani o gerçek manada haberleşmeyi sağlama

görevi olan sentaks unsurlardandır. Cümlelerin yardımıyla fikirler söylenir, düşünceler bildirilir, belli bir anlam verilir. Cümle;

1.Sonuçlanmış olan bir düşünceyi, bir duyguyu, bir fikri bildirir.

2.Kendi aralarında bağ kuran kelimelerden, kelime gruplarından oluşur (Balaqayev, Qordabayev: 7).

3. “Cümlenin varlığı için en az bir çekimli fiil gereklidir”(Coşkun: 243).

4.Her cümlenin kendine ait bir ezgisi vardır (Balaqayev, Qordabayev: 7).

Kazak Türkçesinin akademik gramer kitaplarında cümle şu şekilde tanımlanmıştır: Sonuçlanmış bir fikri ve düşünceyi bildiren kelimeye, kendi arasında bağ kuran kelime gruplarına cümle denir (Qazırqı Qazaq Tili: 367). “*Qazaq Tiliniñ Grammatikası*” adlı eserde cümleyi, kelime gruplarından ayırmak maksadıyla; cümle, bir anlam bildirmeli, bir haber vermeli ve ilişkileri bildirmelidir(Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 6) şeklinde açıklamalar getirilmiştir.

Cümle, öncelikle işlev bakımından kendine benzeyen dilin diğer yapılarından, ilişki görevi yani gerçek varlığın herhangi bir parçası hakkında haber bildirme görevi bakımından ayrılır. Yani cümlelerin bir şey hakkında haber verme görevi, onu sentaksın konusu olan başka durumlardan mesela kelime gruplarından ayıran en önemli özelliğidir (Ahanov: 396).

Cümleye has unsurlardan biri de ses tonudur. Cümle belli bir ses tonuyla söylenir. Ses tonu cümlenin organik parçasıdır. Cümle, sadece kelime ve kelime grupları bakımından değil, fonetik yönden de incelenir. Kelime veya kelime grupları bazen cümle şeklinde kullanılır. Onların cümle olmaları için mutlaka, cümleye has ses tonuyla söylenmesi gerekir. O zaman onlar cümle olarak algılanır (Ahanov: 207).

Tek başına olan kelime ve kelime grupları da cümleye ait gramer şekillerini alarak haber bildirme özelliğiyle cümle olabilirler.

Özne-yüklem ilişkisi ve bunun haricinde cümledeki diğer kelime ve kelime gruplarının özne veya yüklem ile ilişkilerine bakılarak cümle öğeleri belirlenir.

Cümle içinde diğer kelimelerle sentaks ilişkisine girip, bir soruya cevap veren, bir kavramı bildiren kelime veya kelime gruplarına “**söylem müşesi**” (cümle ögesi) denir (Bekturov, Serğaliyev: 156).

Cümle kuruluşundaki kelime sayısının az veya çok olması düşünce özelliklerinden kaynaklanır. Cümle kuruluşundaki kelimeler birbirleriyle birleşerek, belli bir görev yaparlar (Balaqayev: 107).

T. Sayrambayev’in “*Söylemniñ Turlavlı Müşeleri*” adlı eserinde bazı Türkologların cümle ögesi hakkında yapmış oldukları tanımlar verilmiştir. Bunlardan bazıları;

M. Balaqayev: Cümlede gramer manasına sahip olup sentaks hizmeti yapan kelimelere cümle ögesi denir.

M. Sergaliev: Cümle içerisinde diğer kelimelerle sentaks ilişkisi kuran, bir sorguya cevap veren, bir anlamı bildiren tek kelime veya kelime grubuna cümle ögesi denir (Sayrambayev: 10).

Anlam bakımından bakıldığında söylem müşeleri (cümle ögeleri) **turlavlı**(temel) ve **turlavsız**(yardımcı) olmak üzere ikiye ayrılır (Amanjolov: 94).

Turavlı müşe terimi ile temel ögeler olan “**bastawış**” (özne) ve “**bayandawış**” (yüklem) ifade edilmektedir. Temel ögeler olarak bilinen **bastawış** (özne) ile **bayandawış** (yüklem) cümlenin esas gramer kaynağıdır.

Turlavsız müşe terimi ile yardımcı ögeler ifade edilmektedir. Bunlar ise; **tolıqtawış** (nesne ve dolaylı tümleç), **pısıqtawış** (zarf tümleci) ve **anıqtawış** (belirleyici, niteleyen) tir. Bu yardımcı ögeler, temel ögelerin etrafında bulunarak onları ve kendilerini tamamlarlar. Yukarıda **tolıqtawış** terimi ile nesne ve dolaylı tümleci beraber vermemizin sebebi konuyla ilgili bölümde verilmiştir.

Turlavlı (temel) ve turlavsız (yardımcı) ögelerden başka, cümle içinde bulunup da cümle ögesi olmayan kelime ve kelime grupları da vardır. Bunlar cümleye mana bakımından bağlı olmakla birlikte cümledeki diğer kelimelerle sentaks bakımından bağlı değildir. Bu yüzden bu tür kelimeler söylem müşesi (cümle ögesi) görevinde bulunmaz ve cümledeki diğer ögelerden ayrı söylenirler. Bu sebeple bu tür kelimelere “**oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) denir (Balaqayev, Qordabayev:178).

BİRİNCİ BÖLÜM

CÜMLE UNSURLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMA

1.Yüklem

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yargıyı bildiren unsur, yüklemdir. İş, hareket, oluş, durum yüklemle sağlanır (Karahan 1999: 46). Cümlelerin en esaslı unsuru, ana unsuru ve cümlelerin direğidir. Cümlelerin bütün yapısı onun üzerine kurulur ve diğer bütün unsurlar fiil (yüklem)'in etrafında toplanan, onu destekleyen ve tamamlayan unsurlardır. Türkçe de esas ögenin yardımcı öğeden sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlelerin esas ögesi olan fiil (yüklem) daima sonda bulunur (Ergin 1999: 406).

Muharrem Ergin, yüklem için fiil tabirini kullanmakta ve "İsim cümlelerinde yüklem, fiil cümlelerinde fiil tabirini kullanmak daha yerinde olur" (Ergin 1999: 406) demektedir.

Yüklem, çekimli bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş bir isimden oluşur. Genellikle cümlelerin sonunda bulunur ve atasözlerinde, şiir dilinde ve günlük konuşmalarda yüklem yerini değiştirebilir. Bir cümlede birden fazla özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı bulunabilir fakat yüklem cümlede tektir. Yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir. Fakat bazı cümlelerde yüklem bulunmayabilir. Böyle cümleler "kesik cümleler"dir. Bu tür cümlelerde yüklem olması da anlam, yükleme gerek duyulmayacak kadar açıktır ve okuyucu onu kafasında tamamlayabilir. Yüklem bir kelimedenden oluşacağı gibi kelime grubu da yüklem olabilir (Karahan 1999: 46-48).

Yüklemler zaman ve şahıs ekleri dışında teklik-çokluk, olumlu-olumsuz eklerini de alırlar.

Türkiye Türkçesinden yüklem örnekleri :

"Numune mektebinin bahçesini ve oradaki siyah saten gömlekli, beyaz yakalı saf kız çocuğunu **hatırlıyordu.**" (Bir Tereddüdün Romanı, 62)

"Her ne kadar bu durum inanılmayacak derecede çok şaşılabilir görünür, fakat herkes dönüp kendine bir bakarsa o onaylaması zor, güç görülen aymazlığın inkar edilmeyecek bir gerçek olduğunu itirafa **meçbur olur.**" (İntibah,89)

“Bu durumdaysa Ali Bey’in uğursuz bir sevgiden yeni kurtulmuş olan ve hemen en önce rastlayabileceği güzele kendini tümü ile verme eğiliminde bulunan gönlü şiddetle **çarpmaya başladı.**” (İntibah,148)

“Yalnız öteki sokağa sapar sapmaz kızın dizleri **kesildi**, bir evin kapısındaki mermer basamağa **çöktü**, omuzları sarsıla sarsıla **ağlamaya başladı.**” (Sinekli Bakkal,133)

“Rabia okurken o zihninde yirmi yıl süren resmi hayatında imparatorluğun dört köşesine saman gibi savurduğu sürgünlerin sayısını **hesap ediyordu.**” (Sinekli Bakkal, 213)

“İnsan hayatında bâtil ve dalâletlerin en büyüğü devletleştiren bu adamı, farkında olmadan, tam zıddı olduğu bir din icabının insan ve hayat görüşünü **heykelleştirmektedir.**” (Aynadaki Yalan, 95)

“Hüseyin Bey’in her zaman yanında taşıdığı, kara kaplı üç büyük defter var; bu defterlerde bu on senelik davanın ne kadar arzuhalleri, layihaları, itirazları, hüküm suretleri, derkenarları, kararları, müzekkereleri, ne bileyim daha neleri varsa hepsi **yazılmış.**” (Ayaşlı ile Kiracıları, 78)

“Yuvarlak dünyanın üstünde isimlerini bilmediğimiz fiyorlar, kanallar ve limanlar, gece olunca sakin denize bakan tek bir fener, bazen sağnaklı ışıklar dönüp yürüterek, bu yuvarlak dünyanın üstünde bir vücut gibi sinirli ve hararetleli **yaşarlar.**” (Semaver – Sarnıç, 90)

“Hatta bu pansiyonun mavisi kirpiklerinin kenarından damlayan büyük gözlü sarışın kızını, onun Wagner’e çılınca hayranlığını, Heine’yi ezberden okurken sesinin titreyişini, Tirollerde beraber yaptıkları emsalsiz gezintiyi, ay ışığında dinledikleri türküleri, hepsini **unutmuştu.**” (Huzur, 190)

“Hoca kitabı Sultan’a teslim ettikten bir ay sonra, ondan şu inanılmaz silahın yapımına girişmesi için **emir aldı.**” (Beyaz Kale, 84)

“Gölgeler içine sinmiş domateslerin, biberlerin ıslak ürpertileriyle yürüyüp, eve **girdiler.**” (Bölüşmek, 61)

“Muşambanın üstüne palettteki boyaları nakletmekten ve içinde hiçbir insani şekil tebessüm etmeyen bir renk yığını vücuda getirmekten başka bir şey yapmıyor. (Bir Tereddüdün Romanı, 98)

Hasta gözler gibi, hasta gönüller için de karanlıktan iyi ilaç yok.” (Çalığışu,315)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde yüklem kavramı “bayandawış” terimi ile ifade edilmektedir. Kelime, “beyan eden” anlamını taşıması bakımından uygun bir terim olduğu söylenebilir.

Cümlede; öznenin hareketini, işini, kim ve ne olduğunu bildiren temel ögeye “bayandawış (yüklem)” denir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 11). Bayandawış, söyleminin turlavlı müşeleri (cümlelerin temel öğeleri) terimi kapsamında değerlendirilir. Türkiye Türkçesindeki gibi yüklemün esas yeri, Kazak Türkçesinde de cümlelerin sonudur. Bazı durumlarda yüklemün sonda bulunmadığı da olabilir. Fakat bu durum Türkiye Türkçesindeki kadar sık görülmemektedir. Yüklemün yerine göre sınıflandırma sistemi Kazak Türkçesinde yoktur. Ama bu tür cümlelere rastlanmaktadır.

Kelime türlerinin hepsi yüklem olabilir. Fakat, yüklem olabilecek kelimeler temel olarak iki gruba ayrılır:

- 1.Etis bayandawış (fil olan yüklem)
- 2.Esim bayandawış (isim olan yüklem)

Kazak Türkçesinde yüklem (bayandawış) çoğunlukla fiilden yapılmaktadır.

Yüklem (bayandawış) kuruluşuna göre Kazak Türkçesinde; “**dara bayandawış**” (basit yüklem) ve “**kürdeli bayandawış**” (birleşik yüklem) olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kelimedenden oluşan yüklem **dara bayandawış** (basit yüklem) denir.İki veya daha fazla kelimedenden oluşan yüklem **kürdeli bayandawış** (birleşik yüklem) denir (Bekturov, Sergaliyev: 161). Ahmet Baytursınov, “*Til Tağlımı*” adlı

eserinde “kürdeli bayandawış”(birleşik yüklem) yerine “qosarlı bayandawış” terimi kullanılmıştır (Baytursınov: 275).

“Fiiller, olumsuzluk, dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik, işteşlik gibi çatı ekleri alarak, aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar”(Coşkun: 124).

Etis bayandawış (Fiil olan yüklem):

Fillerden yapılan basit yüklem (dara bayandawıŝtar):

- a) Bildirme kipinde olan basit yüklem,
- b) Tasarlama kipinde olan basit yüklem,

olarak iki farklı kipte olabilir.

Bu türdeki basit yüklemere Kazak Türkçesinden örnekler:

“Zere jalın atıp, zor küyünüŝpen kürsinip qayıp, kesek kesek jas ırşıttı.”[Zere kızıp, sinirlenerek, içini çekip damla damla gözyaşı döktü] (I., 150)

“Üy işine üş ülken äyel kirdi.” [Evin içine üç yaşlı kadın girdi.] (I., 198)

“-Oğan qarama, mağan qara! [Ona bakma, bana bak.] (I., 274)

“Äli de kitap betine ünülvde.” [Hâla kitaba bakmakta.] (II., 7)

“Sän tabılar, än tabılmas.” [Güzellik bulunur, şarkı bulunmaz.] (II., 74)

“Bir uwaqıtta ŝegiren ŝımlıdıq tolqıp barıp qozğaldı da, esik joqtağı şetinen ŝolpı sıldırı estilip, Toğjannıñ äsem boyı körindi.” [Bir zaman, çekilen cibinlik dalgalanarak hareket etti de, kapı tarafındaki kenarından ses duyularak, Toğcan’ın güzel boyu görüldü.] (I., 130)

Kazak Türkçesinde birden çok fiilin birleşerek yüklem olarak görev yapmasına çok sık rastlamaktayız. Bu yapıların özelliği, cümlede bildirilen hareketin her türlü şeklini vermesidir. Birden fazla fiil yüklemi oluşturduğunda, onlardan sadece birisi temel fiildir ve diğerleri ise ona yardımcı olur. Kürdeli bayandawıŝlar (birleşik yüklem); kürdeli isimler (birleşik isimler)den, kürdeli etistikler (birleşik fiiller)den, isim (isim) ve kömekşi etistik(yardımcı fiil)in birleşmesiyle oluşur.

Kazak Türkçesinde yardımcı fiiller çok fazla kullanılır. Esas fiillerle yardımcı fiiller birleşik yüklem olduğunda, öznenin yaptığı hareket daha geniş anlam kazanır.

Kürdeli etistik bayandawış (Fiillerden oluşan birleşik yüklem):

Kazak Türkçesinde, zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı niteleyen bir yardımcı fiilin, özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur.

Kazak Türkçesinde , şimdiki zaman anlamı veren *jatır*, *jürüw*, *otıruw* ve *turuw* yardımcı fiilleri değişik anlamlarda şimdiki zamanı ifade ederler.

“*Jür* ile yapılan şimdiki zamanda, zaman düne , bugüne ve yarına yayılmıştır, dün yaptığımız bir işi bugün de yapıyoruz ve yarın da yapacağız anlamı vardır. Bu iş veya oluş geçmişte başlayıp geleceğe kadar devam edebilir. *Jatır* ile yapılan şimdiki zamanda devamlılık vardır, fakat yapılan işe bir müddet ara verilmiştir. *Otıruw* ile yapılan şimdiki zamanda, hareketin şu anda yapıldığı bildirilir ve *turuw* ile yapılan şimdiki zamanda ise , hareketin kısa aralıklarla, fakat devamlı yapıldığı bildirilir” (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: 1055). Bu yardımcı fiillerin dışında, farklı fiiller de yardımcı fiil görevini üstlenerek birleşik fiil aynı zamanda birleşik yüklem olabilmektedir.

“Keş qarañğılıęı qoyulanıp keledi”[Akşam karanlığı koyulaşıyordu.](I., 83)

“Bul ŝaқтаqattı jürgen küyme, jañaęana qıtanaqtapkele jatqan, jol jağalağan, tıqıp köktiñ arasimen kele jatır edi.” [Bu zamandasüratli giden fayton, yol boyunca yeni yeşeren taze otların arasından geliyordu.] (II., 19)

“Albay äli de qısılmay, küle qarap Maybasardı mısqıl etkendey mırs etti de, art jağında dombıramı alıp, dañğıldatıp tarta bastadı.”[Abay hala çekinmeden Maybasar’la dalga geçiyormuş gibi güldü ve arkasında duran dombrayı alıp dıngırdatarak çalmaya başladı.] (I., 105)

“Mınaw köktem küni Toğjandıtağı da asa bir sağındırıp, qattı köksetip kele jatır.” [Bu ilkbahar günü, Toğcan’ı yine çok özletip içini kavuruyor.] (II., 21)

“Bunda otırğan öñşeñ dindar qawımnıñ mülde jāne qulaq türşiktiretin aqıs sözden **aytılıp jatır**” [Burada oturmakta olan oldukça dindar topluluğun çoğuna, oldukça fazla ve rahatsız edici kaba sözler söylenmektedir.](IV., 20)

“Qazir Abaydıñ asine Äygerimniñ Baymagambet turalı aytqanbasqa bir sözi de **tüsüp keledi.**” [Şimdi Abay’ın aklına Aygerim’in Baymagambet hakkında başka bir söz de geldi.] (II., 228)

“Ekewi damılsız **söylep keledi.**”[İkisi ara vermeden konuşarak geliyordu.] (III., 189)

“Toğjan qolın tartıñqırap, uyaldı da, **ıgısıp qaldı.**” [Toğcan elini çekerek utandı da çekindi.] (I., 189)

“Üsti-bası meniñ üstimnen de jaman, iyt talağanday, şoqpırt-şoqpırt,-dep, Esbike äli köziniñ jasın **tırıya almay otır.**” [Üstü başı benimkinden daha kötü, it dalamış gibi yırtık pırtık, diyerek Ebiske hâlâ gözyaşlarını tutamıyor.] (II., 47)

“Qunanbay kelgen uwaqıtta eldiñ aldı qıstawdan kiyiz üyge **şığıp qalğan.**” [Kunanbay geldiği zaman halkın bir kısmı kışlık evden çadırlara çıkmışlar.](I., 192)

“Jañağı halfe qorağa **şığıp ketkenşe,** sırtınan urıs sözün oqtay **atıp qaldı**”[Önceki hocanın çıktığı sırada arkasından ok gibi laf attı.] (I., 150)

“Osı jıldar jaña kelgen ‘Burıltay’ änin äsem buraltıp, sozıp jönelgende, Äbiştiñ qasına barğan Älmağambet äñşi şırqap **qosılıp ketti.**” [O yıllar yeni gelen Burıltay şarkıyı güzelce burarak uzatarak söylemeye başladığında Ebiş’in yanına varan şarkıcı Almağambet şarkıyı söyleyip iştirak etti] (III., 149)

“Qunanbay el işinen **jürip ketti.**”[Kunanbay halk arasından ayrıldı.] (I., 178)

“Ülken köş **ötüp ketipti.**”[Büyük göç geçmişti.] (I., 162)

“Biraq Ospan jıgılıp, qorquvdiñ ornına, quşırlandı sabay beredi de, ezüv tartıp **külip qoyadı.**”[Fakat Osman yıkılıp korkmanın yerine, hevesle dövüyordu ve dudaklarını çekerek gülüyordu.] (I., 158)

“Osınday soygandı qasqırlar men qubandar el etine aram tumsıqtarın borsıqtay **batırıp jatır.**” [Böylece kışkırtıcı kurtlar ve domuzlar, halkın malına pis ağızlarını porsuk gibi batırıp duruyor.] (III., 129)

Esım bayandavış (İsımden yüklem)

Yalın halde veya belirtme ya da okluk ekini almış olan isimler, isim soylu kelimeler basit yüklem (dara bayandavış) olabilirler. Bu yapıya sahip olan yüklem, “esım bayandavış” isımden yüklemdir (Sayrambayev: 128).

“Bul-buyrıq, qatal tıym.” [Bu bir emir, çok katı yasak.] (II., 62)

“Äsirese qoñırqay kelgen, lken ötkir közderi erekşe ajarlı.” [Özellikle kahverengi büyük keskin gözleri ayrıca güzel.] (I., 279)

“Köp kezınşe aşıq aytısqan äzil qurmetteri osı.” [Herkesin önünde açıkça konuşulan şakaları bu] (I., 268)

“Bökensıden Sügir balası Äkimqoja-mınav” [Bökensıden Sügir’in oğlu Akımkoca budur.] (II., 56)

“-Xalqım, qazağım, jurtım sol.” [Halkım, Kazak’ım, vatanım o.] (III., 136)

“Üy jılı.” [Ev ılık.] (I., 279)

“Bul qonısta otırđan awıl sanı asa köp.” [Bu konaklama yerinde yerleşen köy sayısı pek çok] (IV., 224)

“Äbiř awıdıñ irgesine taqalğanşa, qayda kele jatqanın bilgen joq.” [Ebiş köyün yanına yaklaştığında, nerden geldiğini bilen yok] (III., 143)

“ Xalıq pen xalıqtı, adam men adamdı tendik dörejesine jetkizetin qasiyet-bilim.” [Halk ile hakları, insan ile insanları eşitlik derecesine ulaştıran değer bilimdir.] (II., 238)

“Onday jıyn mekeni alıstartısqa tüsetin rulardıñ eşqaysımñı ortasında bolmay, avlaq jerde bolđanı durıs.” [O kadar büyük toprağı almak için mücadeleye giren boyların içinde bulunmayıp onlardan uzak yerde olması en doğrusu.] (II., 256)

“Jılağanı, dabıstap jalbarığanı, aruwaq, qudayđa sıyınđanı, attanıp şawıp ketip jatqan bala, bawırı, bayları turalı bezek qağıp, ürke şulağan ünderde asa mol.” [Ağlaması, yüksek sesle yalvarması, ervaha ve Allah’a sığınması, at sürmekte olan ocuk akrabaları ve ağaları hakkında etrafa yayılan sesler de oldukça çok.] (IV., 175)

“ Betinde jalđız tamşı qan joq.” [Yüzünde bir damla kan yok.] (I., 73)

Kürdeli esim bayandawış (İsimlerden oluşan bileşik yüklem)ler ise ; isim soylu bir kaç kelime birleşerek yüklem görevi yapar (Oralbayeva, Äbdığaliyeva, Şalabayev:193).

“Abaydıñ qasındağı jas jigitter samı on eki.” [Abay’ın yanındaki genç yiğitlerin sayısı on iki.] (I., 195)

“ Ol-Tabıqtı körmegen öner iyesi.” [O, Tobıqtının görmediğı sanat sahibi.] (II., 62)

“Özge jurttan bölünip köşken bul bir top awıldar-şetinen **İrgızbay ruwı**.” [Başka halktan ayrılarak göçen bu köylerin hepsi İrgızbay soyundandır.] (I., 58)

“Ol-janağı özgeşe üyler tobına öziniñ atqasşı jigitimen, saqşı strajnigimen jāne qasındağı hatşısı orıs jigitimen kelip tūsken **qazaq çinovniğı**.” [O, önceki farklı evler topluluğunakendisinin seyis yigidi, koruyucu bekçisiyle ve yanındaki katibi Rus yiğidiyle gelen Kazak yöneticisi.] (IV., 179)

“Mınası, birewdi atap aytpasa da, osı otırğan bolıstıñ köbine jağalay nusqağan, jaysız sözdiñ aşısı.” [İşte bu, birine ithafen söylenmese de, orada oturmakta olan yöneticilerin çoğuna söylenmişyersiz sözün en alası.] (II., 262)

Qurandı bayandawış (İsim+fiilden oluşan birleşik yüklem) lar ise hem isim soylu kelimenin, hem de filin birlikte kullanılmasıyla yapılır. Bu yüklemelerin yapısında hem isim, hem de fiil yüklemelerin özelliklerini görebiliriz (Amanjolov: 114).

M.Balqayev, “*Qazirgi Qazaq Tili, Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi*” adlı eserinde “**qurandı**” terimi yerine “**qurama**” (karışık) terimini kullanmıştır. “**Qurama bayandawış**” (karışık yüklem)ların esas kelimelerin; isim , sıfat, zamir ve yansımalar olduğu yardımcı kelimelerin ise yardımcı fiiller veya modal kelimeler olan *kerek, belkiy, siyaqtı, türizdi* (gerek, belki, gibi) v.b. kelimeler olduğunu belirtmektedir (Balaqayev: 140).

“Biraq Künke özge yasqa qaramay, Abayğa ğana közin saldı.” [Fakat Künke, diğere gençlere bakmayıp sadece Abay’a baktı.] (II., 73)

“Betine juqalanğan qızıl savle berip, işteği tereñ sırdan, dos köñilden belgi etti.” [Yüzüne incecik kızıl ışık verip içindeki derin sırdan, dost gönülden haber verdi.] (I., 230)

“Sol kempir säskede kelgen Qorabay men Dayırğa tün boyğı bar sezgenin bayan etken.” [O ihtiyar kadın şafak vaktinde gelen Korabay ile Dayır’a bütün sezgilerini akşama kadar anlattı.] (IV., 82)

“Kışkentay jüregın qorqınış qısıp, zar qaqqan bala däl bir ot basıp alğanday şır-şır etedi.” [Küçücük kalbini korku sararak ağlayan çocuk ateş başmış gibi şır şır etti.] (I., 118)

“Kün tüs kezi tärizdi.” [Gün akşam zamanı gibi.] (IV., 159)

“Ädekimge qaytap, zirkildep söylep otırğan ake sözi keyde buğan bir jortıwıl, şabuwl üstündegi şubırındı, uzag sarın siyaqtanadı.” [Zaman zaman başkalarını hedef alıp kızarak söylenen baba sözü, bir hücum, savaş vaktindeki ardarda sıralı bir müzik gibiydi.] (I., 26)

“Qısqa qarıs jüni uzağan, türi suwıq tartqan kölikter bötense bir jayındar tärizdi.” [Kısa doğru yünü uzayan, benizleri solan yük hayvanları, farklı bir yaratık gibiydiler.] (III., 77)

İki lehçeyi yüklem açısından değerlendirecek olursak;

1. Her iki lehçede de asıl unsurlar arasındadır.
2. Her iki lehçede de yüklem, bir veya birden fazla kelimedenden oluşmasına göre, isim veya fiilden olmasına göre sınıflandırmalar mevcuttur.
3. Fiil yüklemelerin yapısı, Kazak Türkçesinde daha zengindir. İki veya daha fazla fiil tek bir yargıyı bildirebilmektedir.
4. Yüklem yeri, her iki lehçede de aynıdır, cümlenin sonundadır.
5. Yüklem yargı bildirmesi her iki lehçede de temel şarttır.
6. Temelde iki lehçedeki bu yapı aynıdır.

2.Özne

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yapanı veya olanı gösteren unsur, öznedir. Özne yüklemde belirtilen işi, hareketi, oluşu, durumu üzerinde olan ögedir. Yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiili cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde özne, olan; diğerlerinde ise yapan unsurdur (Karahan: 49).

Her türlü çekimli fiilin bir öznesi vardır. Öznenin esas özelliği daima yalın durumda olmasıdır. Ancak, iyelik ekleri ve çoğul ekleri alabilirler. Fiil çatılarının değişiklik arz etmesi özne türlerinin ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur. Bu bakımdan özneler, belirli özne, belirsiz özne, sözde özne gibi yapılara sahip olurlar (Hatipoğlu 1972: 110). Bunun yanında özne türlerinin adlandırılmasında Türk dili araştırmacıları tarafından bir birliğe varılamamıştır. Terim kargaşası yaşanmaktadır. Terimlerde birlik sağlamak temel sorunlardan birisidir. Bu nedenle farklı tutum ve görüşte olanlar bir araya gelerek bu kargaşaya son vermelidirler (Zülfiyar 1995: 45).

İsim durumundaki bütün kelimeler özne olabilir. Özneler tek kelimedenden oluşabildiği gibi kelime gruplarından da oluşur. Cümlede birden fazla da özne olabilir.

Özne, bazı cümlelerde bir kelime veya kelime grubu olarak gösterilmese de, cümlenin öznesi, yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılır. Yüklemdeki şahıs ekinin gösterdiği zamir, cümlenin öznesidir. Bu yapıdaki öznelere “gizli özne” denir (Karahan 1999: 50).

Özne ile yüklem arasında bazı yönlerden uygunluk bulunması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi ise özne ile yüklem şahıs bakımından uyuşmasıdır. Teklik-çokluk bakımından bu iki unsur arasında çoğunlukla bir uygunluk olmasına rağmen bu uygunluğun aranması şart değildir (Karahan 1999: 51-52).

Türkiye Türkçesi’nden özne örnekleri :

“Fakat Tefvîk Bey sadece mazi hatıralarının sadık muhafızı, yaşadığı senelerin en iyi zeybek oyuncusu değildi.” (Huzur, 187)

“Mümtaz hiç duymadığı cinsten bir kendinden geçişle bu güneşe ve etrafa bakıyordu.” (Huzur, 324)

“Sümbül Sinan’ın halifesi Merkez Efendi, surların dışında kendi yaptırdığı caminin ve kendi bulduğu bir ayazmanın yanında yatar.” (Beş Şehir, 50)

“Boğaz bana daima zevkimizin, duygumuzun büyük düğümlerinden biri gibi gelmiştir.” (Beş Şehir, 79)

“Gökyüzü ta gece yarlarına kadar bir masal aydınlığıyla aydınlıktı.” (Semaver-Sarnıç, 137)

“Ayaşlı, Hüseyin Bey kadar bilgili adam değildir ama, görüşleri ondan çok keskindir.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 80)

“Naci, iki yaşındayken kocası ölen, 25 yaşında dul kalan ve yirmi beş yıldır erkek yüzüne bakmayan ve bu köşkte sessiz bir hayalet gibi gezip dolaşan annesinin ne harikulade bir kadın olduğunu biliyordu.” (Aynadaki Yalan, 33)

“Kırmızı kiremitli yapının kapısı kaptanın oturduğu pencereden rahatça görülüyordu.” (72. Koğuş, 93)

“Evren, yaratıcı ressamın durmaksızın çizip bozduğu kendisi ile beraber her an yeni baştan yarattığı hayaller ve gölgeler geçidi!” (Sinekli Bakkal, 152)

“Şimdi Sinekli Bakkal delikanlıları, şişman bir adamı tuttular, omuzlarına kaldırdılar.” (Sinekli Bakkal, 301)

“Meftun bunları haber aldıktan sonra yalnız Lebibe’yi Mahir’e vermekle kalmayarak Kasım’ın kızını da kendi almak düşüncesine kadar isteklerini genişletti.” (Şıpsevdi, 121)

“Alafrangalık bir veba gibi içimize girmiş, dudaklarımızın tebessümünü silmiş, ferâcâlerimi parçalamış, pabuçlarımızı atmış, parmaklarımızı narin bir mercan gibi parlatarak güzelleştiren kınalarımızı bile ortadan kaldırmıştır.” (Aşk Dalgası, 68)

“Bizim yoluna dünyalar feda ettiğimiz beyefendi bir gün buraya geldiğimiz için yalıda bulamamakla bizi terk etti.” (İntibah, 160)

“Necib tam hayal ettiği bir mutluluğa kavuşmuştu, önce Suat’ın sakinlik ve ağırbaşlılığı ona güven vermişti.” (Eylül, 128)

“Ali Bey sevgilisinin içkiye başlayalı gösterdiği olabildiğine şenliği görünce keyf arttırma umudu ile doğal olarak rakıya bir istek duymaya başladı.” (İntibah, 112)

“Cezmi zaten Farsça biliyor ve lisana karşı son derece istidatı sayesinde bu dili, kültürlü bir İranlı kadar düzgün konuşuyordu.” (Cezmi, 168)

“Büyük kapının eşiğine gelen hasta, caddenin kalabalığını görünce bütün korkularını bastıran içtimai bir endişe ile kıyafetini düşünmeye mecbur olmuştu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 27)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde özne “**bastawış**” terimi ile ifade edilir. “**Bastawış**” (özne) için çeşitli açıklamalar verilmiştir. S. Amanjолоv, A. Äbilqayev ve İ. Uyıqbayev’in birlikte hazırlamış oldukları “*Qazaq Tili Grammatikası*” adlı eserde öznenin tanımı şöyle yapılmıştır: cümlede yalın durumda bulunan ve diğer öğelere bağlı olmayan temel öğeye özne denir (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 45). 1953 yılında yayımlanan “*Qazirgi Qazaq Tili*” adlı eserde ise; Cümlede, yüklemle yardımcıyla bildirilen hareketin ya da başka bir durumun sahibi olan öğeye özne denir, şeklinde tanımlanmıştır (Qazaq Tili Grammatikası II: 413). R.S. Ämirov ise, bu tanımlardan daha farklı olarak özneyi şu şekilde tanımlamıştır: Cümlede söylenen fikrin, kim ve ne hakkında olduğunu bildirerek, yüklemdeki hareketin kimin tarafından yapıldığını bildiren cümle ögesine özne denir (Ämirov: 102).

Kazak Türkçesi gramer kitaplarına bakıldığında özne, yükleme göre daha önemli bir yere sahiptir. Kazak Türkçesindeki bu durum “*Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik*”ünde açık bir şekilde “*Söylem müşeleriniñ işindegi eñ negizgisi*” (cümle öğelerinin içinde en önemlisi) ifadesiyle belirtilmiştir (Salgınbay, Abaqan: 34).

Bu konuda S. Amanjолоv’un “*Qazaq Ädebiy Tili Sintaksiniñ Qısqaşa Kursı*” adlı eserinde; “**bastawış**” (özne) cümlelerin en temel direğidir, çünkü cümlelerin sahibi öznedir. Eski gramer kitaplarında, cümlelerin temel ögesi olarak “**bastawış**” (özne) ile “**bayandawış**” (yüklem) diye ifade edilmesi doğru değildir. Özne ile yüklem aynı değerdedir. Bazı cümlelerde özne yoksa yüklemde olmaz, fakat bu izâfi bir tanımdır. Esasen özne olan yerde yüklemle olmaması mümkün değildir (Amanjолоv: 96) şeklinde açıklamalar vardır.

A.Baytursinov; cümlelerin iki temel ögesi bulunduğunu ve bunların 1.Baş müşe (asıl öge) 2.Bayanşı müşe (açıklayıcı öge) olduğunu söylemekte ve bu noktada yine bastawış (özne) ı ön plana çıkarmaktadır (Baytursinov: 265).

Kazak Türkçesinde de özneler yalıdır fakat, iyelik eki ve çokluk eki aldığı durumlar da olabilir. Cümlede, isimler ve onların yerine kullanılan işaret ve şahıs zamirleri, dönüşlülük ve soru zamirleri özne olabilir. Özneleri, yükleme *kim?* ve *ne?* sorularını sorarak bulabiliriz.

İsmin; sıfatını, sayısını, hareket ve niteliğini bildiren kelimeler de cümlede özne olabilir. Varlığın niteliğini bildiren sıfatlar, bir fikrin az kelime ile ifade edilmesi gerektiğinde, isimlerle beraber gelmeyerek tek başlarına özne olabilirler. O zaman sıfatlar niteleme değerini kaybetmeden hem isim hem de sıfat anlamını taşırlar (M.Balaqayev: 114).

Kazak Türkçesinden özneye örnekler:

“Qunanbay köpke şeyin ündegen joq.” [Kunanbay uzun zamandır konuşmadı.] (I., 98)

“Anada körgeñ qatal suwıq suretter köz aldına gäl bugün tañıerteñ körgendey bop qayta elestep edi.” [Geçenlerde gördüğü soğuk sert manzaralar sanki bu sabah seyretmiş gibi göz önüne tekrar geldi.] (I., 121)

“Abay bul tusta Begeştiñ şeşendigin bağalay otırıp, sñl ğana bir awır aydıñ aşçı (awu) şındıĝın so Begeştiñ öziniñ şeşendigine say edip, onñ aytqan kesteli tiline mezzey söylep, qısqa qayırđı.” [Abay bu sırada Begeş’in hatipliğini değerlendirmekte, bir dizi ağır düşüncenin gerçekliklerini Begeş’in hatipliğine uygun hale getirip onun süslü diline işaret ederek kısa bir cevap verdi.] (IV., 239)

“Baysal Abaydı jaña tañığan edi.” [Baysal, Abay’ı yeni tanımış idi.] (I., 102)

“Äygerim bul uwaqıtta Abay aldında turğan döñgelek üstelge şaşaqtı, jaña dastarqan jaydı.” [Aygerim o anda Abay’ın önünde duran yuvarlak masaya saçaklı yeni sofraya bezi serdi.] (II., 93)

“Ol ärquşan Abay kelgende quvanıp qarşı alıp, qattı bawır tartadı.” [O, Abay geldiğinde her zaman sevinerek karşılayarak, çok yakın ilgi gösteriyor.] (I., 181)

“-Siz olardı özderiniñ isinen ğana tügel tapıp bolmaysız.” [Siz onları sadece işleriyle tanıyamazsınız.] (II., 149)

“Balam, men osı şaqqa şeyin senimen til qatısıp, jılı uşırıp körisken joq em.” [Oğlum, ben bu güne kadar seninle hiç konuşmamış, hiç yakın görüşmemiştim.] (I., 223)

“Men bul jaydı siz jaqsı bilsin dep eki jaǵına ortaқ jamanılıqtı tügel aytıp kele jatırmın! –degende, Äbiş osılay aytuw qajet ekeniñ, onıñ tileytini osı ekenin bildirdi.” [Ben konunun bu yönünü iyi bilin diye iki tarafa da ortak kötülükleri beraber söylemekteyim! dediğinde Ebiş , bu şekilde söylemenin gerekliliğini , onun dileğinin bu olduğunu bildirdi.] (III., 152)

“Söytip, ol, Almatıǵa sentyabrdiñ ayaǵında attanǵan edi.” [Böylece, o eylül ayının sonunda Almatı’ya ulaşmıştı.] (IV., 109)

“Bul-duǵa, namaz, oraza, qajı jeñe almaytın ökim.” [Bu, dua, namaz, oruç ve hacının yenedemediği hükümdür.] (II., 19)

“Özi kırdan qol üzgen” [Kendisi kırdan ayrıldı.] (IV., 98)

“Özi sol saparda jalǵız baylaǵan baylawın bildirdi.” [Kendisi o yolculukta düşündüğü tek kararını bildirdi.] (I., 193)

“Bular siyazdaǵı ulıqtar da emes.” [Bunlar meclisteki idareciler de değil.] (II., 270)

“Bäri de az añtarılıp qalıp, işterinen Böjeydiñ bügingi tatuwlasa keletin pişinin körgisi keldi.” [Hepsi de biraz şaşırıp, içlerinden tanışmak için gelen Böcey’i görmek istediler.] (I., 105)

“Bäri de dos, mümkün emes!” [Hepsi de dost, mümkün değil] (III., 151)

“-Oǵan kim keledi?” [Ona kim gelecek.] (IV., 204)

“Jalǵız-aq, bir täviri, bötennen eşkim joq eken.” [Yalnız iyi bir tarafı, yabancılardan kimse yokmuş.] (I., 108)

“El jatar kezde Böceydiñ tınısı bitti de, tün ortasına deyin esterinen ayrılǵanday bop, barlıq qatın-qalaş, bala-şağamen birge janaǵı ülkender de ökirip, öksip julasıp otırdı.” [Uyku vakti geldiğinde Böcey’in sesi kesildi ve gece

yanısına kadar eşlerinden ayrılmış gibi bütün kadın, çoluk çocukların hepsiyle deminki büyükler de delirmiş gibi çılgınlık atarak ağlıyordu.] (I., 152)

“Oturğan äyelderdiñ aldına jılap kelgen erkekter tize bügip otıra ketip, quşaqtasıp körisip jılaydı.” [Oturana kadınların önüne ağlayarak gelen erkekler dizlerini bükerek oturup sarılarak ağlıyorlardı.] (I., 166)

“Äsirese, qıymı: kelgen men ketgen de esikten qarağandar da, jabıqtan sıgalağandar da, mınaw jağalay otırğan qız-kelinşek te qayta-qayta Abayğa qarasıp, közderin almaydı.” [Özellikle zor olanı: gelen ile giden de, kapıdan bakanlar da, delikten gizlice bakanlar da, şu etrafı çevirerek oturan kadın ve kızlar da Abay’a tekrar tekrar bakarak gözlerini alamıyorlar.] (I., 199)

“Küz aspanı küñgirt, bulıñır.” [Güz göğü, kapanık, sıkıntılı.] (III., 7)

“Qora iyese qalbalaqtap, işke garay jügirip ketti.” [Ahr sahibi heyecanlanarak içeriye doğru koştu.] (I., 100)

“Üydiñ işi äri qayran bop, äri cüsiyip, qaralıday küle jöneldi.” [Evin içindekiler hem şaşırarak hem de sevinerek kahkaha ile gülmeye başladı.] (I., 106)

“Ol özi Dildäniñ ajarına qattı ırza bop, süysinip kelgen” [O kendisi, Dilda’nın güzelliğine çok razı olup sevinerek gelmiş.] (I., 200)

“Teginde osı ötken jaz basında Peterburgtağı Mihalovskoe Artilleriyskoe uçılışeni poruçik дәrejesimen bitirip sıqqan jas ofitser Ukenbayev Ğabdrahim endi äskerlik qızmetti ada qıluw üşin, sol azıyalıq şetteği Türkistan äskeriy oqruguniñ qaramağına jiberilgen_di.” [Aslında geçen yazın başlarında Pterburg’daki Mihaylovskoye Topçuluk lisesini poruçik ünvanı ile bitiren genç subay Urkenbayev Gabdirahim, şimdi askerlik görevini yapmak için o kenardaki Türkistan askeri bölgesine gönderilmişti.] (IV., 98)

“Tañerteñgi şaydan soñ üy işi de, qonaq atawlı da tısqa şığıp ketken.” [Sabah erkenden içilen çaydan sonra ev halkı da, misafirler de dışarı çıkıp gittiler.] (II., 301)

“Abay surawlarınıñ salmağı bata bastağan Yunuspek xalfe jüginen qalpında, jorğanda, jorğaqtaytüstü.” [Abay’ın sorularının ağırlığını anlamaya başlayan Yunuspek hoca baş eğerek yaranmaya başladı.] (IV., 100)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tek kelimedenden oluşan özneler “**dara bastawış**” (basit özne), birden fazla kelimedenden oluşan öznelere ise “**üyirli bastawış**” (grup özne - birleşik özne) denir (Balaqayev: 108).

İki lehçeyi özne açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de özneler tek bir kelimedenden oluşabileceği gibi, gruplar halinde de olabilmektedir.
2. Öznenin yeri, her iki lehçede de aynıdır, cümlenin başında veya ortasında olabilir.
3. Her iki lehçede de özneyi oluşturan kelime ve kelime türleri, yalın halde olabildikleri gibi çokluk ve iyelik eklerini de alabilmektedir.
4. Genel itibarıyla iki lehçede de öznenin çeşitleri ve kullanımları aynıdır.

3. Nesne

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede, yüklem belirtiği iş, oluş, hareket ve yargıdan etkilenen soyut ya da somut varlığın adı nesnedir (Koç 1996: 485). Geçişli fiiller, nesneyi etkiler. Fiilin geçişli olması da cümlede nesnenin olup olmamasına bağlıdır.

Yapısında yükleme hal eki olan nesnelere “belirtili nesne”, yükleme hal eki olmayan nesnelere ise “belirsiz nesne”dir. Belirsiz nesne, genel bir varlığı karşılar. Belirli nesnelere cümle içerisinde belirli bir yeri yoktur, fakat belirsiz nesne daima yüklem önünde yer alır. Belirsiz nesne ile yüklem arasında “da, de, dahi, bile” gibi kuvvetlendirme edatlarından başka bir unsur giremez (Karahan 1999: 53).

İsim görevinde bulunan her türlü kelime veya kelime grubu nesne görevinde kullanılabilir. Nesnelere, bir harekete konu oldukları için ismin cümlelerinde pek bulunmazlar (Yaman 2000: 229).

Bir cümle içerisinde birden fazla nesne bulunabilir. Fakat bu nesnelere belirli veya belirsiz aynı cinsten olmalıdır. Aynı cümle içinde belirli ve belirsiz nesnelere yer

alamaz. Bazı cümlelerde ikinci nesne birinci nesnenin açıklayıcısı durumundadır (Karahan 1999: 54).

Türkiye Türkçesi'nde, "nesne" terimi yanında "düz tümleş" terimi bazı dil bilimciler tarafından kullanılmıştır. Tahir Nejat Gencan, belirtisiz nesne için "düz tümleş" terimini kullanmıştır (Gencan 1975: 90). Bunun yanında Nurettin Koç, belirtisiz nesne için "yalın tümleş" terimini kullanmıştır (Koç 1996: 485). Bu durum, Kazak Türkçesi'nde, "nesne" bahsini "tolıqtawıš" bahsi içerisinde geçmesi ve bunun yanı sıra "tura tolıqtawıš" (düz tümleş)'a denk gelmesi bakımından ortaktır.

Türkiye Türkçesinden nesne için örnek cümleler :

"Genç kadın bu hatıra ile **olduğu yerden o kadar gerilere atlayacağını** hiç sanmamıştı." (Huzur, 142)

"Bir akşam Beylerbeyi iskelesinde kahve zannıyla girdiği bir gazinoda pencere kenarında bir müddet denize daldıktan sonra aşka gelmiş, **bir ney taksimi** yapmış." (Huzur, 315)

"İnsanları seven, çok seven, onlar için bir çok şey yapmak isteyen bir **insan olabilmek ihtirası** içimde doğuyor." (Semaver-Sarnıç, 185)

"Buradan söz açıldı, biraz da **memleketlerimizden ve memleketlilerimizden, tanıdıklarımızın nerelerde oldukları, nasıl yaşadıklarını** konuştuk." (Ayaşlı ile Kiracıları, 176)

"Fakat ne Çaka Bey ne de Karakurt Hafız'a **o bir çift lafı söyleyemedi.**" (Kapı, 220)

"Bu döküntü, süprüntü içinde gözüme her ne ilişse, bana bu evde **komşuluğunu ettiğimiz adamlardan birini** hatırlatıyordu. (Ayaşlı ile Kiracıları,252)

"Naci köşke döndü, odasına geçti, etajerdeki kitaplarına hazin hazin baktı, sonra masanın büyük çekmecesini çekip **koca bir dosya halinde yarısına kadar hazırlamış olduğu doçentlik tezini** çıkarttı." (Aynadaki Yalan, 76)

"Bir roman kahramanı, her şeyden evvel, **kendisiyle beraber yaşanacak sevimli bir arkadaş** olmalıdır." (Bir Tereddüdün Romanı, 9)

“Raif, Muallâ Hanımla benim aramda bir konuşma imkanı hazırlamak için, onun son kitabımı okumakta olduğunu haber vermişti.” (Bir Tereddüdün Romani,39)

“O kadar insanın elinde dört kaşık, baş döndürücü bir hızla dolaşiyor, iştahlı, korkunççasına iştahlı bir ağız şapırtısı 72’nci koğuşu dolduruyordu.” (72. Koğuş, 39)

“Aslında gerçekten istiyordu karısının gelip karşısına oturmasını” (Yağmur Beklerken, 122)

“Elinde iri taneli sarı tespah, tenhalarda kendi kendine dolaşırken, bu bir türlü dönmeyen sevgiliyi düşünüyordu.” (72. Koğuş, 102)

“Mahut buhran gecesinin ardından keşfettiği, o güne kadar da dikkat bile etmediği bu sesler, Hatçe’nin saffetli kalbinde hemen yankısını buluvermişti. (Aynadaki Yalan, 66)

“Bir seferinde Sultan’ın aklının içinde ne olduğunu anlamak için, benim yıllardır tuttuğum defterleri, rüyaları, anılarımızı ortaya döktük.” (Beyaz Kale,121)

“Osman’ın, elleriyle havayı göstererek sırf şairane bir laf diye söylediği bu sözler, Rabia’nın muhayyilesini harekete geçirdi.” (Sinekli Bakkal, 244)

“Bey’in terbiyesi, akli öyle bir yola dökülmesine ihtimal verilecek derecelerden kat kat üstün bulunduğu için dünyayı, hatta önceleri gözünde dünyadan değerli olan anasını, gözleri görmek istemeyecek derecede içkiye, eğlenceye düşkünlüğü aklına bile getirmezdi.” (İntibah, 118)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde “söylem müşeleri” (cümle öğeleri)nin “turlawlı” (temel) ve “turlawsız” (yardımcı) olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemiştik. Nesne bu yardımcı (turlawsız) öğelerden birisidir. Kazak Türkçesinde nesne, “tolıqtawış” terimi içerisinde yer alır ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak, Kazak Türkçesinde hem yer tamamlayıcısı hem de nesneyi içine alan “tolıqtawış” terimi içinde ifade edilir.

Cümlede yalın ve ilgi durumundan başka isim hal eklerinden birini alan, onun sorusunu cevaplandıran yardımcı ögeye “**tolıqtawış**” (yer tamamlayıcısı ve nesne) denir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 27).

Tolıqtawıŝlar anlam ve sentaks görevi bakımından ve yapısına göre ikiye ayrılır:

1. Tura Tolıqtawış (nesne)
2. Janama Tolıqtawış (yer tamamlayıcısı) (Balaqayev: 146).

Bizim nesne bahsinde ele alacağımız “**tura tolıqtawış**” (nesne) tır.

Belirtme durumunda olan tolıqtawıŝa “**tura tolıqtawış**” (nesne) denir. Tura tolıqtawıŝlarının belirli ve belirsiz olmaları **jalğawlı** (belirli) ve **jalğawsız** (belirsiz) terimleriyle ifade edilir. Genel anlamda tura tolıqtawış hareketten etkilenen varlığı ifade eden unsurdur (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 31).

“**Şamdı** Qarabas öşirdi.” [Karabas lambayı söndürdü.] (I., 131)

“ Biraq Qunanbay endi **olardı** pärüwäyine de ilgen joq.” [Fakat Kunanbay şimdi onları hiç dikkate almadı.] (II., 183)

“Alşınbay Uljan otırğan üydiñ esigin aştırıp, tısqa semiz asaw qula taydı köldeneñ ustap turıp, qonaqtardan **bata** tiletti.” [Alşınbay, Ulcan’ın oturduğu evin kapısını açtırıp, dışarıyaoldukça semiz tayın dizgininden tutarak, konuklardan dua yaptırdı.] (I., 195)

“Älpeyim oğan da **qızıq javap** aytadı.” [Alpeyim ona da ilginç cevap verdi.] (IV., 273)

“Eki sarı ala qazdı eki ağasınıñ qanjiğasına baylap berip, Şäke, **Ospan janındağı qazdıñ basın** kesip aldı.” [İki benekli kazı iki agabeyinin eğerine bağladıktan sonra Şäke, Ospan’ın yanındaki kazın başını kesti.] (II., 104)

“Esigi türüli, tüñligi şalqıya aşılğan keñ üyge **köktem säskesiniñ bar tınısı, bar üni** mol kirip tur.” [Kapısı dürülü , tünlüğü açık geniş eve ilkbaharın kuşluk vaktinin tüm nefesi, sesi yayılıp giriyor.] (II., 91)

“Quljatay **añgimeni** başqağa burdı.” [Kuljatay olayı başka yöne çekti.] (IV., 193)

“Jüregin toltırğan quwanış ta, nazdı muñ men tolıqındı istıq oy da-barlıq perdesiz, qıtıqsız şının osı änge tabıs etken.” [Yüreğini dolduran sevinç de tatlı dert ile dalgalı sıcak düşünceler de hepsi, perdesiz, katıksız gerçeği bu türküde yansıtmıştır.] (I., 233)

“Abay kisiniñ işindegi önerdi köre bileli.” [Abay, insanın içindeki hüneri görebiliyor.] (III., 267)

“Özin bala körgeñmen, Qunanbay jibergeñin eskerip, Qulınşaq Abaydı ülken kisidey qarısı aldı.” [Kulınşak, Abay’ı çocuk görmekle birlikte Kunanbay’ın gönderdiğini hatırlayıp büyük bir kişi gibi karşıladı.] (I., 121)

“Qarabas Abayğa bul jıyınıñ alıs el emes, osı mañınıñ öz adamdarı ekenin ayttı.” [Karabas, Abay’a bu topluluğun kendilerine uzak halk olmadığını, bu topluluğun insanları olduğunu söyledi.] (I., 134)

“Äygerimniñ buni Ämir jöninde orınsız qınälağanıñ dawlaspay tıñdadı.” [Aygerim bunu, Ämir hakkındaki yersiz sonuçlanmasını tartışmadan dinledi.] (II., 186)

“Abay qora salatın ustalarımen , jumışşılardımen jäne tört bes üy körşisimen kelip, sol jumısın jürgizdirip jatır.” [Abay, evi yapacak ustalarla, işçilerle ve dört beş kadar komşusuyla gelip ileri yola sokuyor.] (II., 92)

“Äzimbay javap qatqan joq.” [Azimbay cevap vermedi.] (III., 64)

“Endi mine, Dildä sol Manastı jöneltip bolğan soñ, Äygerimge bardı ağıtıp otır.” [Şimdi Dilda Manas’ı gönderdikten sonra Aygerim’e herşeyi bir bir anlatıyor.] (II., 162)

Her iki lehçeyi nesne açısından değerlendirecek olursak;

1. Türkiye Türkçesinde başlı başına bir cümle ögesi olan nesne, Kazak Türkçesinde hem yer tamlayıcısını hem de nesneyi içine alan “tolıqtawış” terimi içerisinde yer almaktadır.

2. “Tolıqtawış” terimi içerisinde “tura tolıqtawış” ile Kazak Türkçesinde nesne ifade edilmekte ve Türkiye Türkçesindeki “nesne” ile yapı bakımından ortaktır.

3. Her iki lehçede de nesnenin yeri, aldığı ekler ve kullanılışları ortaktır.

4. Yer Tamlayıcısı

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yaklaşma, bulunma, uzaklaşma durumlarını bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır. Yer tamlayıcısı yükleme, yaklaşma (-a/-e), bulunma (-da/-de, -ta/-te), uzaklaşma (-dan/-den, -tan/-ten) ekleri ile bağlanan kelime ve kelime gruplarıdır (Karahan 1999 : 55).

Tahsin Banguoğlu, “Türkçe’nin Grameri” adlı eserinde “yer tamlayıcısı” terimi yerine “isimleme” terimini kullanmıştır (Banguoğlu 1998 : 529).

Yer tamlayıcıları, yaklaşma hal eki ile (-a/-e) hareketin yönünü, bulunma hal eki ile (-da/-de, -ta/-te) hareketin geçtiği yeri ve uzaklaşma hal eki ile (-dan/-den, -tan/-ten) hareketin ayrılma yerini bildirir.

İsim cinsinden her kelime ve kelime grupları yer tamlayıcısı görevinde bulunabilir. Yaklaşma uzaklaşma hal ekini almış olan yer tamlayıcıları isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma hal ekini alan yer tamlayıcıları ise her cümlede bulunabilmektedir (Karahan 1999: 56).

Yer tamlayıcılarının temel fonksiyonu, zaman ve mekan içerisinde geniş manasıyla yer ve istikamet bildirmektir (Ergin 1999: 408).

Türkiye Türkçesi’nde yer tamlayıcısı örnekleri :

“Ruhumda ilahi bir ateş olmadığı için mi, yoksa müspet ilimlerle pek gençken uğraşmaya başladığımdan mı, her nedense, ben “aşk” denen heyecanı hiçbir vakit bulamadım.” (Aşk Dalgası, 97)

“On yedinci yüzyılın bilim dünyasına boş zamanını veren bu ruhun heyecansız havasını derin bir yerinde, hiç umulmayan, azıcık belirsiz, azıcık mistik bir köşe vardı. (Sinekli Bakkal, 119)

“Çocukla, o solgun sarı ışıkların biriktirdiği rüyalı yere, kuytu bir köşeden bakıyorlardı.” (Bölüşmek, 81)

“Çocuklar artık oynamak için hep mescidin avlusundaki küçük mezarlığın servilerin yeşil gölgesine sığınıyorlardı.” (Sinekli Bakkal, 232)

“Ve meselenin ticari,siyasi mahrem taraflarına ait benimde kulağıma çalınan bir sürü dedikoduların iğrenç bahçasında açarak söylemeğe devam ediyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 175)

“Öğleden sonra ara sıra rüzgara bir tembellik geldikçe, bu temmuz sıcaklarında, üçü birden balkonun bambu koltuklarında yastıklara gömülerek uyuklardı.” (Eylül, 92)

“Aynı evin içerisinde başka bir insanın ayak sesi, hatta bir kedi yürüyüşü bile ona sıkıntı veriyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 78)

“Şu, göz alabildiğine uzayan ilkbahar çimenliği üzerinde asil kafasını ufuklara çevirmiş,burun delikleri körük gibi açılıp kapanarak koku almaya çalışan cins aygıra bakın.” (Aynadaki Yalan, 112)

“Köşkten, hafif alacalık zamanı çıktı, iskele yanındaki camiye girdi, sabah namazı kahveci başıyla yan yana kıldı ve çayını, yalı bozması kahvehanede içti.” (Aynadaki Yalan, 167)

“Soran olursa bir dostunun evinde olduğunu bildiriyor, birisi onunla konuşmak isterse şehrin en yüksek otellerinden birinde adres veriyor ve bu işi idare etmek için sık sık o otellere de uğruyordu.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 60)

“Ben, bizim dut ağacının dibinde, mahalle çocuklarına o günkü oynadığımız oyundan, sudan ve su kenarından bahsetmekteydim.” (Semaver – Sarmıç, 48)

“Bir müddet de hazırladığı tezden, felsefeden, Bergson’un son kitabından, Nietzsche fikirlerinin bugünkü Almanya’ya hakimiyetinden bahsetti.” (Semaver – Sarmıç, 102)

“Mevlevi dergahlarının sımatlarından, kendisinin tanıdığı aşçı dedelerden, onların pişirdiği kuzu ve pilavlardan, aynı güzide insan ve asıl zevkle bahsetti.” (Huzur, 317)

“Üç beş yazı arkadaşı dostlardan, hani ya şu her fırsatta size candan bağlılıkları, andları, yeminleriyle söyleyen dostlardan söz ediyorduk. (Onu Beklerken, 17)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesi garamerciliğinde daha önce de nesne (tura tolıqtawı) bahsinde belirttiğimiz gibi, nesne ve yer tamamlayıcısı kavramları “tolıqtawı” terimi içerisinde tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu terim de kendi içinde “tura tolıqtawı” ve “janama tolıqtawı” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yer tamamlayıcısı olarak burada bahsedilen “janama tolıqtawı” tır. Bu terim Türkiye Türkçesindeki “yer tamamlayıcısı” teriminin Kazak Türkçesindeki karşılığıdır.

Bulunma, yönelme, ayrılma, hal eklerinden birini alan kelime, cümlede “janama tolıqtawı” (yer tamamlayıcısı) görevinde bulunur (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 32).

Yönelme durumunda, eylemin *kime?* ve *neye?* doğru olduğu belirtilir. Bulunma durumunda *kimde?* ve *nede?* sorularına cevap verilir. (Balaqayev, Qardabayev: 132) Ayrılma durumunda bir yerden ayrılma, çıkma anlamlarını verir.

Vasıta hal ekini alan “janama tolıqtawı” (yer tamamlayıcılar) çoğunlukla, kesüw (kesmek), söylesüw (konuşmak), tanısuw (tanışmak), kezdesüw (buluşmak), aylasuw (danışmak) gibi fiillerden önce gelir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II:71). Beraberlik anlamından başka vasıta ve araç anlamı da taşır (Balaqayev, Qordabayev: 133).

Kazak Türkçesinden yer tamlayıcısına örnekler:

“Jürekte uytqıp asıqqan quwanış bar.” [Yürekte telaşlı bir sevinç var.] (II., 38)

“Şınga kelgende surawğa bata almaytın da.” [Gerçekten de sormaya cesaret edemiyorlar da.] (II., 192)

“Bul saxarada Abaydın tındavşısı emes, tärbiyeli oquwşı qızdarı bar ekenin de eske aldı.” [Bu bozkırda Abay’ın dinleyicisi değil, eğitim almış okuyan kızları olduğunu da hatırladı.] (III., 149)

“Mağaş pen Därmen özderi de Äzimbaydan barınşa jiyrengen narazıqqa tolıp, körgenderin Abayğa tez jetkizbekke asıǵıp aşıǵıp şapqılay jönelisti.” [Mağaş ile

Darmen kendileri de, Azimbay'dan oldukça soğuduklarından, gördüklerini tez elden Abay'a ulaştırmak için hızla gittiler.] (III., 20)

“Bügin tañıerteñinen Şäkeniñ özi bap jäne Abay, Erbal birge qasılp: “Keşeği Baymağambettiñ sözi durıs edi, jel bizdi teriske ap ketti.” Deger oyğa belkigen-di.” [Bugün sabahtan Şake, Abay ve Erbol'u destekleyip: Baymağambet'in dünkü sözü doğruydu, rüzgar bizi yanlış yöne sevketti." "fikrine varmışlardı.] (II., 210)

“Abay Ospannıñ tentekliginen mezi bolatın.” [Abay, Ospan'ın yaramazlığından bıkmıştı.] (I., 156)

“Sol arada Uljan men Zere özgeşe aşuwanıp ketip, kəri äje qolındağı aq tayaqpen munı başka salıp-salıp ketken bolatın.” [O arada Ulcan ile Zere çok kızıp, yaşlı büyükanne elindeki ak bastonu ile onun başına indiriverdi.] (I., 163)

“Sizge köp bilüw kerek.” [Sizin çok bilmeniz gerekir.] (II., 151)

“Keler küni ulı säskede, Seyit jatqan Toğalaq awıldarınıñ üstinde bir jıyn jıylıp jattı.” [Sonraki gün öğleye doğru, Seyit'in yattığı Toğalak köylerinin üstünde bir grup insan toplandı.](IV., 223)

“Biraq Abaydıñ qasında otırğan Uljan jawlığınıñ uşimen közin sürtip:

-Örtenseñ de ündemey örten degeni me? dedi.”

[Fakat Abay'ın yanında oturan Ulcan, yemenisinin ucuyla gözünü silip:

-Yansan da ses çıkartmadan yan demek mi? dedi.] (I., 146)

İki lehçeyi yer tamlayıcısı bakımından karşılaştırırsak;

1. Türkiye Türkçesindeki yer tamlayıcısı , Kazak Türkçesinde “tolıqtawış” terimi içerisinde yer alan “janama tolıqtawış” terimi ile ifade edilir ve yapı bakımından tamamen ortaktır.

2. İki lehçede de yer tamlayıcısının ekleri aynıdır fakat, Kazak Türkçesinde bu eklerin, ekleneceği kelimenin son harfine göre bazı fonetik değişiklikler arz etmektedir. Sonuç itibariyle her iki lehçede var olan bu cümle ögesi ortaktır.

5. Zarf

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi bu yönlerden tamamlayan cümle unsuru zarftır. İsimler eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hal ekleri ile, fiillerde zarf-fiil ekleri ile zarf görevinde bulunurlar. Yön, zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar ve şart bildiren bütün kelime ve kelime grupları cümle içinde zarf görevi yaparlar. Bir cümlede aynı veya farklı türde birden fazla zarf bulunabilir.ama farklı türde zarfların bir arada bulunduğu cümlede, genellikle zaman zarfi diğer zarfların önünde yer alır. Miktar bildiren zarflar ise yüklem hemen önünde yer alır (Karahana 1999: 58).

Zarfların temel fonksiyonu, fiilin şartlarını ve zamanını gösterir (Ergin 1999: 408).

Türkiye Türkçesi'nde "zarf" için dilbilimciler tarafından değişik kelimeler kullanılmıştır. Tahsin Banguoğlu "zarflama" (Banguoğlu 1998: 530), Tahir Nejat Gencan (Gencan 1975 : 102), Nurettin Koç (Koç 1996: 490) ve Fuat Bozkurt "belirteç tümleci"(Bozkurt 2000 : 175) ve Sezai Güneş de "zarf tamlayıcısı" (Güneş 1997 : 375) terimlerini kullanmışlardır.

Türkiye Türkçesi'nde zarfların kullanışlarına örnekler :

"Sabah olunca, kişiliğinde olan çabuk kavrayış tarzıyla kendini toparlamaya, böyle bir gün içinde o kadar yıllık ömrünce edindiği terk ettirecek biçimde kalbine saldıran merakı bir yana atmaya karar verdi." (İntibah, 45)

"Başımı çevirerek hasta dostuma baktım ve onu her vakitkinden daha yorgun, daha düşkün gördüm." (Onu Beklerken, 75)

"Kapının önünde, bu gecenin münasebetsizliğini düşünme düşünme anahtarı ararken kapı açıldı." (Huzur, 363)

"Köyün civarını, çiçek açmış şeftalilerin dibinde derileri pul pul çobanlarla dinlenerek ekseriya, bahar güneşine sarılıp yürüyerek dolaştım." (Semaver-Sarıç,45)

“Bu soru bir ufak kıvılcım eklenince kaynadığı kaptan taşacak hale gelen bir su gibi o iki tazede kakhahalarını tutmaya takât bırakmadı.” (Şıpsevdi, 43)

“Kış geceleri dar sokaklar birbirine yapışır, bir ölü aydınlık sokaklara iner, yalnız türbenin içinde ılık bir ahret ve sakin ölüm havası eserdi.” (Semaver-Sarıç, 127)

“Fakat, on gün sonra kendisinden aldığı bir mektupta sevgilisinin hayaliyle mücadelesinde muvaffak olduğunu ve böyle giderse tamimiyle galebe ümit ettiğini haber veriyor, bana teşekkür ediyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 45)

“Günler geçip kız büyüüp serpilince, bir de güzelleşiverince; içindeki kıvılcım, yangın oldu.” (Azap Toprakları, 129)

“Hasta, hiçbir şüphe ile bulunmayan saf ve berrak bir sevinç duyabilecek kadar doktora ve doktorluğa inanmıyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 73)

“72. Koğuş, bütün cezaevlerinde olduğu gibi cezaevlerinin en yoksul, yoksul olduğu içinde en pis koğuşudur.” (72. Koğuş, 20)

“Kocaman tencere yalanıp yutulduktan sonra, çaylar içildi, cigaralar fora, Kaptan’ı koğuşun dışarılarına bakan penceresinde bırakıp, elleme kömürü ateşiyle tepeleme dolmuş mangalı çevrelediler.” (72.Koğuş, 73)

“Konya’ya gitmeden önce Saffet Bey’in sütünesi İkbâl hanım bana yazı, korularındaki beyaz evde geçirmenizi teklif etmişti.” (Sinekli Bakkal, 237)

“Rabia’nın evlenmesini Sinekli Bakkal’ın çeşmebaşı, mahalle kahvesi, hususi evleri her an tartışırken, sabit Beyağabeyin genç külhanilerinin içlerinde kıskançlık uyandı.” (Sinekli Bakkal, 213)

“Eski edebiyata Acemistan’ıdan, yeni edebiyata Fransa’dan gelen aşk masalları, şiirler ve hikayeler şifa olmaz bir frengi gibi bu kaçakçıların bütün varlığına geçmiştir.” (Aşk Dalgası, 54)

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde “zarf tümleci” teriminin karşılığı Kazak Türkçesinde “pısıqtawış” tır.

Cümle içinde; yüklemi, zaman, yön, niteleme, ölçü, sebep gibi çeşitli yönlerden tamamlayan ögeye pısıqtawış (zarf tümleci) denir (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 40).

Pısıqtawışlar (zarf tümleçleri) anlamlarına göre 5'e ayrılır;

- a. Sınqıymıl pısıqtawış (Durum zarfi)
- b. Mezglil pısıqtawış (Zaman zarfi)
- c. Sebep pısıqtawış (Sebep zarfi)
- d. Maqsat pısıqtawış (Maksat zarfi)
- e. Meken pısıqtawış (Yer zarfi) (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 44).

a. Sınqıymıl pısıqtawış (Durum zarfi): Cümlede bir işin, hareketin nasıl olduğunu ya da olacağını bildiren, bununla birlikte miktarını ve niteliğini bildiren zarfa “sınqıymıl pısıqtawış” (durum zarfi) denir (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 44). Fakat, 1967 yılında yayınlanan “*Qazaq Tiliniñ Grammatikası*” adlı eserde, yapılan işin miktarını bildiren pısıqtawış (zarf tümleci) “mölşer pısıqtawış” (tahmin zarfi) olarak gösterilmiştir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası: 95).Yükleme sorulan; *qalay?*(nasıl) ,*qalayşa?*(nasıl), *ne etip?*(ne yapıp), *ne qıp?*(ne yapıp), *qanşa ret?*(kaç defa), *ne arqılı?*(ne hakkında) sorularından birine cevap verir (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 44).

“Suluw aqınnıñ jırı, keyde tereñ toltıp, keyde ızamen şiyriğadı.” [Güzel akının jırı bazen derinden çıkıyor bazen de hiddetle hareket ediyor.] (III., 245)

“ Nurlı qara közderin tömen salıp, ünsiz mülgiptiädadı.” [Nurlu kara gözlerini aşağıya indirip sessizce bütün ruhuyla dinlendi.] (I., 230)

“İşteği ızamen, qıjulmen aytatın.” [İçindeki hiddetle öfkeyle söylerdi.] (I.,273)

“Söytip, naçalnikke bergen paramıñ orayın, osı künde bolıstarıñ oñ men soldan qatar sıpalap, borsıqtay sarıp jatır.” [Böylece, bolıslar bu günlerde idareciye verdikleri rüşveti, sağdan soldan halkı sıkıştırıp porsuk gibi sömürüyorlardı.] (II., 57)

“Abay jaña oyanğanday, alañ etip jalt qaradı.” [Abay yeni uyanmış gibi birdenbire şaşırarak baktı.] (I., 162)

b. Mezgil pısıqtawış (Zaman zarfi): Cümledeki hareketin, iş ve oluşun zamanını bildirir (Bekturov, Serğaliyev: 170).

Cümle içinde kullanılan, *keyin, beri, burn, bastap, soñ, sayın, bürsigüni, kündiz* v.b. kelimeler zaman anlamı vererek “mezgil pısıqtawış” (zaman zarfi) olurlar. Yükleme sorulan; *qaşan?, qaşannan?, qaşannan beri?, qaşanğa deyin?, qay kezde?* sorularına cevap verir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 47).

“**Keyin** Erkejanğa tağı kisi jiberildi.” [Sonra Erkejon’a bir kişi daha gösterildi.] (III., 259)

“**Äygerimniñ üyine qaray jürgende** Abay işinen ülken şükir etti.” [Abay, Aygerim’in evine doğru giderken, içinden çok şükür etti.] (II., 254)

“**Bürsigüni** Abay jürip ketedi.” [Abay, öbürsü gün gidecek.] (III., 258)

“**Toğjan esikke qaray qozğalğanda**, Abay qadalıp, telmire qarap qalıp, beşpetin eki ıyğınan şeşe berip edi.” [Toğcan kapıya doğru hareketlendiğinde, Abay ise durmuş yeleşinin iki tarafını tutup çıkarmaktaydı.] (I., 131)

“**Kündiz** bir oraydı Mänike Şubardı oñaşalap alıp edi.” [Gündüz uygun bir zamanda Manike, Şubar’ı yalnız yakalamıştı.] (III., 241)

“**Osu küni tüs ova** Ospan avlına bar tuwıstar jıynaldı.” [O gün öğleden sonra Ospan’ın köyüne akrabalarının hepsi toplandı.] (III., 251)

“**Mağastıñ qazasın öz bası awır uwayım etüw üstinde äri** Abay üşin, äri jañağiday xalıq üşin asa qiynalıp oylağan bir jan Därmen boldı.” [Mağaş’ın ölümünü kaygı edecek sırada, hem Abay için hem de halk için oldukça fazla düşünen bir can Dermen oldu.] (IV., 308)

“**Bügin Güvrde küşesine gelip, sonimen Selskiy köşeni boylap soqtırıp jürgen köp şanalı jelisken at, jorğa attardı qarap toqtap turısqanda** Ötegeldi Almatıniñ ağaştarı turasındağı äñgimesin tağı da sozdı.” [Bugün Güvrde sokağına gelipsonra Selsky sokağını boydan boya yürüttüğü atı yorga atlara bakarken Ötegeldi, Almatı’nnağaçları hakkındaki hikayesini devam ettirdi.] (IV., 143)

c. Sebep pısıqtawış (Sebep zarfi): Cümledeki hareketin, işin ve oluşun sebebini bildiren zarfa “sebep pısıqtawış” (sebep zarfi) denir (Ämir: 155). Sebep

pısıqtawışları (sebeb zarfları) çoğunlukla fiillerin geçmiş zamanı bildiren sıfat-fiillerden *-dıq/ -dik* ve ayrılma hal ekleri *-dan/-den, -tan/-ten* ile birleştiğinde oluşur. İsim-filden sonra ise, *üşini, sebep* edatlarının gelmesi halinde kelime veya kelime grubu sebep pısıqtawış olur. Yükleme sorulan; *nelikten?(niçin), nege?(niçin), ne sebepti?(hangi sebepten), ne üşin?(ne için)* sorularına cevap verir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 48).

“Tek qana özderine sırrı mälim emes saxara uwaqiyğası bolğandıqtan jäne izdewşi jurt köbeyip ketkendikten barıp, batıl qıymılday almadı.” [Sadece kendileri tarafından sırrı bilinmeyen çöl olayı olduğundan ve araştıran insanlar çoğaldığından cesurca hareket edemedi.] (I., 302)

“Küz taqaw bolğandıqtan, betege-burıl, köde-sarğış.” [Güz yaklaştığından ayrık otları buruşmuş, stipa otu sararmış.] (II., 165)

“Bilgir qusbegi Qaraşegidiñ qabala qus emes, tüz qusı ekenin jaqsı bilgendikten, onñ böten qusqa tüşpeytinime meylinşe senedi.” [Bilgiç kuş yetiştiricisi Karaşegir, kobala kuşu değil de tüz kuşu olduğunu iyice anladığından, onun diğer kuşa yenilmeyeceğine tamamen inandı.] (II., 193)

d. Maqsat pısıqtawış (Maksat zarfı): Cümlede bildirilen iş, hareket ve oluşun hangi amaçla yapıldığını bildiren zarfa “**maqsat pısıqtawış**” (maksat zarfı) denir (Ämir, Ämirova: 155).

İsimler ile *-ğalı/-geli, /qalı/-keli* eklerini alan fiiller bir arada kullanıldıklarında veya fiillerin sadece bu ekleri almalarıyla maqsat pısıqtawış olurlar. *-uw üşin* şeklindeki yapılar da maqsat pısıqtawış olur. Bunlarla birlikte cümle içerisinde maksat manası taşıyan zarflar da maqsat pısıqtawışı oluşturur. Bu zarflar; *ädeyi*(kasten,bilerek), *arnayı*(özel olarak), *jorta*(mahsusen, bilhassa), *qasaqana*(bilerek, kasten) v.b. dir (Ämir, Ämirova: 155). Yükleme sorulan; *ne istewge*(ne yapmak için), *ne üşin*(ne için), *ne maqsatpen*(hangi maksatla), *nege bola*(ne yapmak için) sorularına cevap veren cümle ögesi “**maqsat pısıqtawışı**” (maksat zarfı) dır (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 49).

“Ulcan käre enesi men balalarımñ jayın oylap, ädeyi asılay tartımp qağan.” [Ulcan yaşlı kaynanasıyla çocuklarını düşünüp bile bile geri kalmış.] (I., 179)

“Bul Puşarbay biltir Toqpambette **Böjeyge ara tüsem dep**, Qunanbaydan tayaq jegen.” [Bu Puşarbay, geçen sene Tokpambet'te Böcey'i savunacağım diye Kunanbay'dan dayak yemiş.] (I., 172)

“Qorıqtan kün şığa **atqa mineyik dep** asıqqan-dı.” [Korıktan güneş doğar doğmaz ata binelim diye acele etmişti.] (I., 15)

Yukarıdaki son örnekte iki ayrı pısıqtawış (zarf tımleci) kullanılmıştır. Birincisi; “kün şığa” (güneş doğar doğmaz) mezigil pısıqtawışı (zaman zarfi), ikincisi; “atqa mineyik dep” (ata binelim diye) maqsat pısıqtawışı (maksat zarfi) görevindedir.

e. Meken pısıqtawış (Mekan zarfi): Cümlede iş, hareket ve oluşun nereye doğru, hangi yönde ve hareketin nereden başladığını bildiren zarfa “meken pısıqtawış” denir (Ämir, Ämirova: 153).

Meken pısıqtawış (mekan zarfi) görevinde kullanılan kelimeler; *äri, äride, joğari, tömen, aldan, üske, işte, tısqarı* v.b. dir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 90).Yükleme sorulan; *qayda?, qalay qaray?, qay jerge şeyin?* sorularını cevaplandırır (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 50).

“**Qızıl tiyirmeniñ qasman örlep qalağa qaray** basqan Abay, “qırattağı alañda izvozçik bar ma” dep qarastırıp edi.” [Kızıl değirmenin yanından yukarı, şehre doğru giden Abay, “tepedeki meydanda arabacı var mı?” diye bakındı.] (IV.,42)

Zarfları kullanışları bakımından her iki lehçeyi karşılaştıracak olursak:

1. Her iki lehçede de zarflar; yapısı, kullanışları ve anlamları bakımından ortaktır.

2. Her iki lehçede de zarflar, cümledeki yeri itibariyle benzerdir. Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi cümle içinde zarfin yeri zaman zaman değışebilmekte ve önem arz etmesine göre yükleme yaklaşabilmektedir.

6. Anıqtawış(Niteleyici)

Kazak Türkçesi gramerinde “söylem müşeleri” (cümle ögeleri) arasında sayılan bir başka unsur daha vardır. “Anıqtawış” (niteleyici) terimiyle ifade edilen bu cümle ögesi, Türkiye Türkçesi gramerinde cümle ögeleri arasında özel bir grup teşkil etmemektedir. Türkiye Türkçesinde, diğer unsurlar içerisinde değerlendirilen bu unsurun, üç ayrı mukabili vardır. Bunlar genel hatlarıyla; *niteleyen*, *tamamlayan* ve *açıklayıcı özne* veya *kelime* dediğimiz kavramlardır.

Bir nesnenin, bir şahsın sıfatını, rengini, sayısını, aitliğini bildiren cümle ögesine “anıqtawış” denir (Amanjolov, Äbilqayev, İ.Uyıqbayev: 36). Anıqtawıŝlar cümlede isimden oluşan cümle ögelerini çeşitli yönlerden niteler. Bu nitelemenin açıklayıcı bir fonksiyonu vardır. Bu, Kazak Türkçesi gramerinde “sın esim” (sıfat) terimi ile ortak bir yapıdadır. Aynı ifade, kelime grupları içerisinde “sın esim” (sıfat), cümle ögeleri içerisinde ise “anıqtawış” (niteleyen) görevindedir. Türkiye Türkçesinde ise bunun mukabili sadece sıfattır, cümle ögesi olarak değerlendirilmez. Kazak Türkçesindeki bu durum, Ş. Bekturov ve M. Serğaliyev’in birlikte hazırlamış olduğu “*Qazaq Tili*” adlı kitapta şöyle açıklanmıştır: Sıfat, anlam yönünden kişi veya nesnenin niteliğini, belirleyicisini bildiren kelime türüdür ve cümlede ise “anıqtawış”(niteleyen) görevini yapar (Bekturov, Serğaliyev: 91). Bu bazen bir kelimeyle bazen de birden fazla kelimeyle olur.

Bu yapıya göre anıqtawıŝlar ikiye ayrılır:

1. Dara (basit) anıqtawış,
2. Kürdeli (birleşik) anıqtawış.

Anlamlarına göre de ikiye ayrılmaktadır: 1. Sapalıq (niteleme) anıqtawış, 2.Menşikti (iyelik) anıqtawış (Salqınbay, Abaqan: 18).

Sıfat, zamir, sıfat-fiiller ve yalın şekildeki isimden yapılan anıqtawış, “sapalıq (niteleme) anıqtawıŝı”dır. İlgili durumu ekini alan anıqtawış ise, “menşikti (iyelik) anıqtawış” olur. Sapalıq (niteleme) anıqtawıŝlar kelimelerle ilişki kurarak belirsiz isim tamlamasını, menşikti (iyelik) anıqtawıŝlar ise belirtili isim tamlamasını oluşturur.

Belirtisiz isim tamlaması oluşturan sapalıq anıqtawışta, ismin rengi, büyüklüğü, şekli, v.b. sıfatları belirtilir. Belirtili isim tamlamasını oluşturan menşikti anıqtawışta ise, tamlayan kısmındaki ilgi ekiyle sahiplilik bildirir.

“Barlıq jastar tobi **qımbat** qonaqtı, amalsız attandırıp saldı.” [Gençler grubunun tamamı, değerli misafiri çaresiz ata bindirip uğurladı.] (III., 264)

“Xalıqtıñ **ulı sanalı** aqını sol xalıqtıñ ızası, namısımın qattı şırıqqanday.” [Halkın büyük ünlü şairi şu halkın rızası ve namusuyla çok iyi beslenmiş gibi.] (III.,248)

“Onıñ **tüksiygen qabağı, tüyilgen közi** Ąlmağambetke tağı bir qatal xabar äkelgendi sezdirirdi.” [Onun çatık kaşları, dik gözleri Ąlmağambet’e daha kötü bir haber getirdiğini sezdirirdi.] (IV., 84)

“**Tolıq döngelek deneli, kızıl jüz, aq saqaldı** Alşınbay, tirsekjeñ **qara** qamzoldıñ sırtınan puşpaq işigin jelbegey jamılıp otır eken.” [İri yuvarlak vücutlu , kızıl yüzlü , ak sakallı Alşınbay, dirseğine kadar uzanan kara yeleğinin üstüne yumuşak kürkünü sırtına atarak örtünmüş oturuyordu.] (I., 93)

“Atalğan jerlerde **qonaq** üyler de, **as** üyler de tigilgen eken.” [Seçilen yerlerde misafir evleri de, aş evleri de yapılmış.] (I., 216)

“**Qara qarğanıñ qanatınday nemese kömirdey jultır** **qara saqalı bar, jalpaq kızıl yüzdı, isingen qalıñ kızıl qabaqtı** Ązimbay osılayşa tor Qurup qoyıp, özi qurıq jonıp otır.” [Kara karganın kanadı gibi veya kömür gibi parlak siyah sakalı var, yayvan kızıl suratlı, şişmiş kızıl alınlı Ązimbay böylece tuzak kurarak, kendisi tuzağı bekliyor.] (III., 236)

“**Közinen ünsiz awır, ıstıq tamşılar ağıp ketkenin bayqamağan eken.**” [Gözünden sessiz, ağır, sıcak damlaların aktığını farkında değilmiş.] (I., 162)

“**Bul roman işinde isiniñ alıs añğarı Vladimir Dubrovskiye ugsaytın ädil, kekşil, ottay ör namıs iyesi, Abaydı sonşa süyindiretin er Soxatıy özi bar.**” [Bu roman içinde , işinin uzak vadeli hedefi olan Vilademir Dubrovskiy’e benzeyen adil , hırslı, güçlü bir namus sahibi, Abay’ı çok sevindiren kişi Soxatıy vardı.] (II., 131)

“**Aq jüzdi, keñ manday, sarğış közdi, zor deneli, kelbetti jas** Dutbay qazırde Qaratay közine, **jalınğa tüser suñqarday.**”[Ak yüzlü, geniş alınlı, iri gölü,

heybetli vücutlu genç Dutbay şimdi, Karatay'ın gözünde ateşe düşen şahin gibi.] (II.,179)

“Özi söyletken söz, özi jırlatgan äwen eñ alğasqı ret äri jas, suluw, äri äsem naqıstı äñşiniñ köldeneñ ünimen ayılğanda, endi Abaydñ özin de qattı tolqıladı.” [Kendi söylettiği söz , kendi yaptığı beste, ilk olarak hem genç ve güzel hem de süslü, nakışlı şarkıcının muhteşem sesiyle söylendiğinde, o an Abay'ın kendisi de duygulandı.] (II., 311)

“Solardñ artınan üyge üş-tört orta yastı jeñgeler, analar kep kirdi.” [Onların arkasından eve, üç dört tane orta yaşta yengeler ve analar gelip girdi.] (III., 147)

Türkiye Türkçesinde belirli bir cümle ögesini oluşturmayan bu yapı bağlı olduğu kelime ile birlikte değerlendirilir. Fakat, Kazak Türkçesinde bu yapı hem sıfat hem de “anıqtawış” (niteleyen) olarak cümle ögesini oluşturmaktadır. Temelde sıfat olan bu yapı Kazak Türkçesinde cümle ögesi olarak da değerlendirilmiştir

7. Cümle Dışı Unsurlar

Türkiye Türkçesinde:

Cümlelerin kuruluşuna katılmayan fakat dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan unsurlar cümle dışı unsurlardır. Bağlama edatları, ünlem edatları, ünlem grupları, hitaplar, ara sözler cümlede yer almaları halinde anlam olarak cümleyi tamamlarlar fakat yapı bakımından cümleye katkıları yoktur. Bu unsurlar cümlelerin her yerinde, başında, ortasında ve sonunda bulunabilirler. Cümle içinde bazen iki çizgi arasında, bazen parantez içinde yer alan açıklama cümleleri de cümle dışı unsurlardır (Karahan 1999: 59-60).

Herhangi bir unsurun cümle dışı bir unsur sayılmasındaki asıl ölçü, o unsur ile yüklem arasında gramatik olarak bir bağ kurulamamasıdır. Demek ki bu tür unsurlar şeklen cümle içinde olmasına rağmen, işlev ve anlam bakımından (kısmen de olsa) cümle dışındadır (Yaman 2000 : 246).

Yukarıda cümle dışı unsur olarak belirtilenler, bazı dilbilimciler tarafından ele alınmamıştır. Bu konuya, Tahsin Banguoğlu, Tahir Nejat Gencan, Fuat Bozkurt, Nurettin Koç'un Türkçe'nin dilbilgisi ile ilgili kitaplarında yer verilmemiştir.

Cümle dışı unsurlar, esas itibari ile, fiil ile ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş durumda olan unsurlardır (Ergin 1999: 409).

Türkiye Türkçesi'nden cümle dışı unsurlarla ilgili örnekler :

“Daha geniş (**olarak**) beklediğimiz sokaklarda, daha zengin (**olduklarını**) umduğumuz yapılardan, daha güzel ve daha temiz (**bulduklarını**) sandığımız halktan başlayarak en ufak ayrıntılara kadar bütün kenti oluşturan şeyler–**görürsünüz ki** – hep bildiklerinizin uzağındadır.” (Onu Beklerken, 56)

“Bütün gün yalnız ölümün korkutucu ürkütücü esenlemeleriyle yazılmış bir trajedi ki (**oynandığı**) sahneye sığmayarak taşıyor.” (Onu Beklerken, 91)

“İçimden : “**Ah, ey aşk!** Sen yalnız şairlerin hayalinde misin?” diyordum.” (Aşk Dalgası, 10)

“**Lakin** İstanbul'da doğan, anası Türk, babası Türk olan, Türkçe konuşan bir aileden çıkan, damarlarında Türk kanı akan bir Ahmet Nihat milliyetini değiştiremez, Fransız olamaz, yalnız kendini aldatır.” (Aşk Dalgası, 13)

“**Fakat** bir çok eklemelere ve onarmalara rağmen hala yerli mimarisinin sadeliği, özel ağırbaşlılığı, verdiği genişlik hissi bozulmamıştır.” (Sinekli Bakkal,172)

“Bir eliyle Zehra ninenin evinin takmağına yapışmış başı cumbada, avazı çıktığı kadar “**Heey, Rabia abla be!**” diye bağıyordu.” (Sinekli Bakkal, 204)

“Ben bazen çok zevzeğim, hiçbir şey gizlemem, anlatarak tekrar yaşamamın zevkiyle her şeyimi söylerim, kendimi tutamam; **fakat** hayatımın esası meselelerinde kendime ihanet etmedim.” (Bir Tereddüdün Romanı, 121)

“Hüsman Ağa bu garip kenetleşmeye ne mana veriyor, belli değil, **ama** her halde Hatçe'nin kara sevda üstü bir tutuşta Naci'ye bağlandığını seziyor ve sadece susuyor, katlanıyor ve bir yol düşünemiyor.” (Aynadaki Yalan, 73)

“**İşte** tam bu mezarlığın karşısında Eskicizade Nedim'in sıra sıra taş yüzlü ardiyeleri ve ardiyelerin arasında dört beş metre enliğinde, otuz metre derinliğinde bir ticaret hanesi vardı.” (Semaver – Sarnıç, 141)

“Sonra ışıklar teker teker, korkak korkak, adeta hiçbir elektrik düğmesi çevrilmeden **sanki** kendi kendilerine yanmışlardı.” (Semaver – Sarnıç, 160)

“Kendi gündeliğinden kopmuş herhangi bir mahluk gibi yavaş yavaş, **hatta** bu gündeliğin sıkıntılarını **-ufak tefek rahatsızlıklar, endişeler-** beraberinde getirerek bahçeye girmişti.” (Huzur, 311)

“Sanki o feci ölüm veya karşılaşma **-çünkü Suat başka yerde ve başka şartlarda ölseydi elbette bu tesiri yapmayacaktı!**- bu ölümü onun hayatına eklemişti.” (Huzur,400)

“Fakat, feleğin takat bırakmayan nispetine uğrayarak güneşe denk olmuş mehtap gibi yüzünün parlaklığı kendi gözünde de bütün bütün hiç gibi göründü.” (İntibah, 157)

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde, “**cümle dışı unsurlar**” diye ifade edilen terim, Kazak Türkçesinde “**Oqşaw sözder**” terimi ile ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde “**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) **söylem müşeleri** (cümle öğeleri) bahsinde değil de cümlenin sınıflandırılması bahsinde işlenmiştir. Fakat yapı itibarıyla iki lehçede de cümle dışı unsurlar aynı yapıdadır. Kazak Türkçesinde de bu tür yapıları içinde bulunduran cümleler, başlı başına bir cümle türü kabul edilmektedir.

Cümle yardımıyla bildirilen fikre katkısı olan kelimeler, kendi içinde hem anlam hem de gramatik yönden cümleye bağlı olmalarından dolayı esas ve yardımcı öge görevini yapmaktadırlar. Fakat bazı kelimeler ve kelime grupları, cümlenin yapısında bulunup cümlenin anlamını tam olarak ifade etmekte yardımcı olmalarıyla birlikte cümledeki diğer kelimelerle sentaks bağı kurmazlar. Böylece cümle ögesi hizmetinde bulunmazlar, cümledeki diğer öğelerden ayrı bir tarzda söylenir (Balaqayev, Qordabayev: 178).

“**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) cümlede belirli bir öğeyi oluşturmamakta fakat cümleyi anlam yönünden tamamlamaktadır. Bu da cümlede belirtmek istenilen amacı tam olarak ifade etmekte büyük bir öneme sahiptir.

“**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) cümleye verdiği anlam değerine göre ve hangi kelimelerden yapıldığına göre 3’e ayrılmaktadır.

1. Qarapta söz (hitap sözlər)
2. Qıstırma söz (ara söz)
3. Odağay söz (ünlem bildiren cümle başı edatı) (Balaqayev, Qordabayev:178).

A.Baytursunov, “**Oqşaw sözder**”i (cümle dışı unsurlar) “**buratana sözder**” (sığıntı kelimeler) olarak adlandırmakta ve “**qıstırma söz**” (ara söz) ve “**qaratpa söz**” (hitap kelimesi) olarak ikiye ayrılmaktadır (Baytursinov: 286).

Qaratpa Sözder (Hitap Kelimeler): cümlede fikrin kime söyleneceğini bildirmek ve dikkatini çekmek için söylenen kelimelere qaratpa söz (hitap kelimeler) denir (Bekturov, Serğaliyev:180).

Bir kişiye veya bir topluluğa hitap ederken, o kişiyi veya topluluğu ifade eden kelimeler kullanılır. Kullanılan bu özel kelimeler cümle içinde herhangi bir ögeyi oluşturmaz fakat anlam yönünden cümleye katkı sağlar.

“- **Äbiş**, bul awıl – noğay awılı, Maxmut noğaydın awılı!” [Ebiş, bu köy – Noğay köyü, Noğay Mahmutun köyü!] (III., 143)

“- **Erbol ağa**, mınalardıñ orınsız külki, jalğan sıqağın tıyınzı!” [Erbol ağabey, şunların yersiz gülmelerini, yalan dalga geçmelerine son verir misiniz!] (III.,8)

“- **Abay**, siz islamiyyat, ğarabiyyat jolında söyleseñiz, men eş närse aytpas edim.” [Abay, sen islamiyet, arabiiyyat hakkında söyleseydin, ben hiçbir şey söylemezdim.] (II., 94)

“- **Äy, apa-ay!** –dep, Uljanğa burıldı da, -äytewir, bar beyilindi bergeniñ sol bolğan soñ aytasıñ ğoy.” [Oy , anam oy, diyerek Ulcan’a döndü de nihayetinde tüm istediğin o, olduktan sonra söylersin ya.] (II., 326)

“- **Qarağım**, qolqañ bazarlıq bolsa, osı arbadağı tättiniñ bări seniki bolsın.” [Göz bebeğim, arzun pazarlık ise, şu arabadaki tatlıların hersi senin olsun.] (II., 248)

“- **Şıraqtarım**, sendermen söylesip özim de sergip qaldım.” [Işıklarım, sizle konuşup kendim de dinlendim.] (I., 266)

“**Jamağat**, sabır etiniz!” [Cemaat, sabrediniz.] (IV., 24)

“**Äfendim Sarmolla!** Men sizdi tındadım, tındadım da tanıdım.” [Efendim Sarmola! Ben sizi dinledim dinledim de tanıdım] (IV., 29)

“Meni qoyıñızsı, **Abay!**” [Beni bırakır mısınız, Abay!] (II., 67)

Qıstırma Sözder (Ara Sözler): kendileri cümle ögesi olmadan sadece söyleyenin görüşlerini bildiren kelimelere veya kelime gruplarına “**qıstırma sözder**” (ara sözler) denir (Amanjолоv, Äbilqayev, Uyıqbayev: 78).

Cümle içerisinde geçen; *ärine*, *meniñşe*, *mümkın*, *eñ eveli*, *äsirese*, *älbette*, *biräq*, *seniñşe*, *sirä*, *belkim*, *şınında*, *bäse* v.b. kelimeler qıstırma sözlerdir.

“**Ärine**, keleşegi ayanıştı.” [Elbette , geleceği karanlık.] (II., 268)

“**Biraq** Masaqbaydıñ önerine qızığıp, özi de qızıp alğan Ospan, tay älsirep kelgen kezde, jurttıñ “Toqta!” degenine bolmastañ qarğıp minip alğan-dı.” [Fakat, Masakbay’ın zanaatına ilgi duyan , kendisi de o işe yönelen Ospan, tay sürüp geldiği sırada halkın “dur” demesine bakmadan zıplayıp binmişti.] (I., 157)

“**Älbette**, vaşe blagorodie, jol emes!” [Muhakak, doğru değil saygıdeğer beyefendi.] (II., 268)

“-**Bäse**, büytpese Bazekeñ bola ma? [Ah işte, Bazeke olmasa olur mu?] (I.,56)

“**Söytip**, Bazaralı men Jigitekke ara tüsip, qostaydı derlik atqaminerler, az-aq kün işinde qıyanatşıl jolına basıp, tastap-tastap ketti de bardı.” [Böylece, Bazaralı ile Jigitek’e müdafaa etmeye çalışıp yöneticiler destekledi, gün içinde hainlik yaparak yavaş yavaş bırakıp gittiler.] (I., 100)

“**Şınında**, osı kezde Bökenşi asuwının jotasınan beri qaray şapşañ quldiylap kele jatgan qalıñ şogır körindi.” [Aslında, o sırada Bökenşi tepesinden bu tarafa toz kaldırarak gelmekte olan kalabalık bir grup görüldü.] (I., 110)

“Köz aşlar bar ma, **sirä**, bul dertten!” [Bu dertten acaba gözü açılan var mı!?] (III., 16)

“**Abay ağa**, meniñ oyımşa, sol kisiler durıs ayta ma deymın.” [Abay ağabey, fikrimce, bu kişiler doğru söylüyor mu diye düşünüyorum.] (III., 124)

Bu son cümlede, iki türlü cümle dışı unsur vardır. Birincisi, “Abay ağa” qaratpa sözü, ikincisi ise; “meniñ oyımşa” qıstırma sözdür.

Odağay Sözder (Ünlem Kelimeler): Cümlede söylenen fikre, düşünceye göre, söylenenin gönül halini bildiren kelimelere **odağay sözder** (ünlem kelimeler) denir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 82). Bu tür kelimeler üzüntü, sevinç, şaşkınlık gibi durumları bildirir. Söyleyen kişinin hislerini ve duygularını açığa vurmada yardımcı olan kelimelerdir.

“Ätten, Abay ağa, qadirindi biler xalqıñ az, qayteyin!” [Ah, Abay agabey, kıymetini bilen halkın az, ne yapayım.] (IV., 201)

“-Bärekelidi, Abay ağa!-desip qaldı.” [Maşallah, Abay ağabey dedi.] (I., 67)

“-Äy, sen meniñ üstime nege kiresin? –deydi.” [Hey, sen benim üstüme niçin geliyorsun? dedi.] (III., 250)

“-Oy, janım, ne şatıp otırsıñ? –dep, Bekten köseni taptap tastarday boladı.” [Oy, canım, niçin öyle oturuyorsun? deyip Bekten, köseyi aşağılar gibi konuştu.] (I.,36)

“-Uwa, Qulınşaq aqsaqal, köşpesin degen mırzañıñ sälemin aytamın.” [Hey, Kulınşak aksakal, göçmesin diyen mirzanın selamın söylüyorum.] (I., 171)

“-Oy, ol qustı bilgenmen, aqlı joq, minezi jaman neme emes pe?” [Oy, o kuşu biliyorum, aklı yok, karakteri kötü bir şey değil mi?] (II., 197)

“-Ä, olay bolsa, o da bilgeniñ eken.” [Haa, öyle olsa, o da bildiğim birşeymiş.] (II., 304)

“-Ä-ä, ras ayaz eken desem, serder ekesiñ! –dedi de, şet eldiñ kisilerimen amandastı.” [Haa, tam ayaz diye düşünsem sizlermişsiniz! dedi de yabancılarla selamlaştı.] (II., 305)

“-Oybay, jarığım İsa, qoy ıgıp baradı...” [Oy aman, ışığım İsa, koyun sürerek gidiyor.] (III., 84)

“-Oybay, Abay, uyqısırap tursıñ.” [Oy aman, Abay utanmaya devam etsin.] (II., 31)

Cümle dışı unsurları iki lehçe açısından değerlendirirsek;

1. Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri arasında yer alan cümle dışı unsurlar, Kazak Türkçesinde cümle ögeleri içerisinde sayılmamaktadır.

2. Türkiye Türkçesinde cümle dışı unsurlar tek bir başlık altında incelenirken Kazak Türkçesinde “oqşaw sözder” (cümle dışı unsurlar) kapsamında üçe ayrılarak incelenmiştir. Fakat bu durum içerik olarak Türkiye Türkçesinden farklı bir yapıda değildir. Her ne kadar Kazak Türkçesinde üçe ayrılmış olsa da içerik olarak Türkiye Türkçesi ile tamamen ortaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

CÜMLE KURULUŞLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA

1.YAPISINA GÖRE CÜMLELER

1.1. Basit Cümle:

Türkiye Türkçesinde:

Yapısında isim veya fiil cinsinden tek tek yüklem bulunan cümleler, basit cümlelerdir. Basit cümleyi belirleyen, yüklem dışındaki unsurların varlığı ve sayısı değil, içinde bir çok kelimenin yer aldığı cümleler, tek yüklem taşıdıkları için basit cümlelerdir. Zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunan cümleler de “basit cümle”dir. Çünkü bu yapıdaki kelime ve kelime grupları yargı bildirmezler (Karahan 1999: 61).

Bir yüklemden ve gerektiğinde onun etrafında toplanan unsurlardan meydana gelen tek yargılı cümle, yapısında bulunan unsurların yapısı ne olursa olsun bunlar “basit cümle”dir. Bu cümlelerin yapısında, isimden yapılmış isim, sıfat ve zarflar bulunabilir. Bu tür cümleleri bileşik yapı kabul eden dilbilimcilere göre, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiiller, bu kelimelerin her biri, temel cümleye bağlanan birer yan cümle, cümlemsi veya cümleciktir. Böyle bir değerlendirme, yargı kavramı ile çelişmektedir. Çünkü bir kelimedeki yargı ya vardır ya da yoktur. Sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiiller, yargı bildirmezler. Cümlede isim, sıfat ve zarf görevi yapan kelimelerdir.

Bu nedenle yüklemde yan yargıları sonuca bağlamak gibi bir görevi yoktur (Karahan 1995: 36).

Bizim anlayışımıza göre de yukarıda belirtilen cümle yapısı basit cümledir. Çünkü; tek yargı bildiren bütün cümleler basit cümledir.

Türkiye Türkçesi’nde basit cümle örnekleri :

“Hamal yükten ziyade sırtındakinin havalesinden muzdaripti.” (Huzur, 67)

“Bu prestiji, asil yemekten sonra çekildikleri üst kat sofasında neyini çalmaya başladığı zaman tattılar.” (Huzur, 318)

“Beyaz köknarların araba araba taşındığı kasabaya orman, bir öküz arabası süratiyle kırk sekiz saattir.” (Semaver – Sarnıç, 53)

“Bir kenar semtte ahşap, kara kuru bir evin kapısını çaldılar.” (Aynadaki Yalan, 43)

“Ayaşlı yeni tuttuğu eve taşındığı gün bana otele gelmişti.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 249)

“Perihan, o güne değin tasarladığı her işi daima başarıyla sonuçlandırmıştı” (Cezmi, 113)

“Bulduğum şehirde ılık, تنها, yalnız mesut üç beş dost için açılmış hissini veren kahveler vardır.” (Semaver-Sarnıç, 98)

“Arzusunu yaptığı takdirde, ertesi güne ait rahatsızlıkların küçük bir panoramasını gözlerinin önüne getirdi.” (Bir Tereddüdün Romanı, 85)

“Bazen bu hayaller vuzuh kazanarak, adi zabıta vakalarının maddi unsurları şeklini alıyor.” (Bir Tereddüdün Romanı, 146)

“Rabia'nın bu kadar nezaketsiz muamelesini Vehbi Efendi hiç görmemişti.” (Sinekli Bakka, 189)

“Gözlerine mil çeken âmâlar, dili kökten kopartılmış ahrazlar gibiydiler.” (Üç Noktanın Söylediği, 113)

“Haziran ayında şehrin üstünden büyük bir sıcak dalgası geçiyordu.” (Sinekli Bakka, 232)

“Az önce geldikleri dehlizlerin alacakaranlığından geçip, indikleri merdivenleri çıkarak 72. koğuşa döndüler.” (72. Koğuş, 36)

“Bu kumral saçlı, kesik, kumsal bıyıklı şişman bir kalem beyi idi.” (Aşk Dalgası, 89)

“Bir akşam yemek bittikten sonra annesi korkak bir sesle babasına ertesi gün için yapılacak bir işi anlattı.” (Onu Beklerken, 81)

“Annenin Hatçe'yi ziyareti sırasında bir gün, karşı karşıya koridora çekildiler.” (Aynadaki Yalan, 73)

“Ben koridora çıktığımda Turan’ı şaşkın, kapısının önünde gördüm.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 162)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesi gramerciliğinde “**basit cümle**” kavramı için “**jay söylem**” terimi kullanılmaktadır. “Lingwistikalıq Tüsindirme Sözdik” te “**jay söylem**” (basit cümle) şöyle açıklanmaktadır: Bir veya birden fazla kelime ve kelime gruplarından oluşup tek bir yargı bildiren cümlelere “**jay söylem**” (basit cümle) denir (Salqınbay, Abaqan: 86).

Kazak Türkçesinde “**jay söylem**” terimi, Türkiye Türkçesindeki “**basit cümle**” terimden daha geniş bir yapıya sahiptir. “Jay söylem” başlığı altında değişik cümle türleri de ele alınmaktadır. Bunun nedeni ise; Kazak Türkçesinde cümlelerin genel itibariyle “**jay söylem**” (basit cümle) ve “**qurmalas söylem**” (birleşik cümle) olmak üzere ikiye ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Anlamına göre, yüklem yerine göre ve yüklem türüne göre cümle çeşitleri diye özel bir ayırım yoktur. Bütün bu cümle çeşitleri “**jay söylem**” (basit cümle) konusu içerisinde ele alınmaktadır.

“**Jay söylemler**” (basit cümleler) cümlede bildirilen fikrin olumlu ve olumsuz oluşuna göre; “**bolımdı söylem**” (olumlu cümle) ve “**bolımsız söylem**” (olumsuz cümle) diye ikiye, söyleme amacı ve haber verme maksatına göre; “**xabarlı söylem**” (haber cümlesi), “**surawlı söylem**” (soru cümlesi), “**lepti söylem**” (ünlem cümlesi) ve “**buyırıqtı söylem**” (emir cümlesi) diye dörde, turlawlı (esas) ve turlawsız (yardımcı) öğelerin cümlede olup olmamasına göre; “**jalañ söylem**” (yalın cümle) ve “**jayılma söylem**” (geniş cümle) diye ikiye, cümlelerin tamamlanıp tamamlanmamasına göre; “**tolımdı söylem**” (tam cümle) ve “**tolımsız söylem**” (eksiltili cümle) diye ikiye, cümlede öznenin olup olmamasına göre; “**jaqtı söylem**” (özneli cümle) ve “**jaqsız söylem**” (öznesiz cümle) diye ikiye ayrılmaktadır (Salqınbay, Abaqan: 86-87).

Diğer yönden zarf-fiil, isim-fiil ve sıfat-fiillerden yapılan cümleler, Kazak Türkçesi gramerciliğinde birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir. Bizim anlayışımıza göre bu tip cümleler basit cümle olduğu için bu bölümde ele aldık.

Sadece özne ve yüklemden oluşan cümleye “**jalañ söylem**” (yalın cümle) denir.

“Bazaralı bögelgen joq” [Bazaralı beklemedi.] (I., 280)

“Üy jılı.” [Ev ılık.] (I., 279)

“Ol joq” [O yok.] (II., 31)

“Äñ bitti” [Şarkı bitti.] (II., 31)

Cümlede özne ve yüklemden başka yardımcı öğelerden en az birisi varsa bu cümle “**jayılma söylem**” (geniş cümle) olur.

“Tört jigit äweli Qodargä qaray umtıldı.” [Dört yiğit Kadar’ı yakalamak için atıldı.] (I., 38)

“Abay tolıqtı işindegi alıs-jaqın eldiñ bäriniñ jayın tolıq aytıp berdi.” [Abay, Tabıktı içindeki uzak yakın halkların hepsinin durumunu detaylıca izah etti.] (I., 262)

“Navqası şuşıl bastaldı.” [Hastalığı birden başladı.] (II., 218)

“Bıyılğı jaz ortasında, Keregetas siyaqtı körikti qonıstağı noğay awlına Äbiş küweşilep soñğı ret barğanda jıyırma kündey dumansavlıq şaqtarı ötken.” [Bu yıl, yaz ortasında Keregetas gibi güzel bir yerde kurulmuş olan Noğay köyüne Ebiş, kız istemeye son defa gittiğinde yirmi gün kadar eğlenceli vakit geçirdi.] (IV., 77)

“Bügin bir kezde äkesimen urañqayda otırğanda Äbiş saxara tirşiliğiniñ munı tañğaldırğan bir jayın söz qıldı.” [Bugün bir vakitte babasıyla otururken Ebiş, bozkır hayatının onu şaşırtan bir yönünden bahsetti.] (III., 139)

Cümlelerin yardımıyla söylenen fikirle ilgili kelimelerin bazen tamamı bazende birkaçı söylenebilir. Bu gibi cümlelere “**tolımdı söylem**” (tam cümle) denir.

“Eki elşi osıdañ soñ Zeynepke keldi.” [İki elçi bundan sonra Zeynep’e geldi.] (III., 254)

“Üş kündük joldıñ, soñğı künine bala şakirt barın saldı.” [Üç günlük yolun bugünkü son gününde öğrenci çocuk bütün gücünü sarfetmişti.] (I., 15)

“Qonaq üyde, döngelek üstel üstinde, qızğilt, küngirt sävlesi bar tas şam janıp tur.” [Konuk evinde yuvarlak masa üzerinde, kırmızımsı, puslu ışıklı taş şam yanıyordu.] (I., 26)

Cümlede ifade edilen fikirle ilgili kelimelerin bir kaçı düşürülmüş olabilir. Fakat, düşürülen bu ögenin ne olduğu ondan önce gelen kelimedden, cümleden ya da aldığı diğer eklerden belli olur. Bu tür cümlelere “**tolumsuz söylem**” (eksiltili cümle) denir. Eksiltili cümlelere, daha çok diyaloglarda rastlanır.

“- Äbišten tiligram!	[-Ebišten telgraf!
- Özinen be!	-Kendisinden mi?
- Ne deptil!?”	- Ne demiş!?” (IV., 126)

Bu üç cümlelerin ne hakkında olduğunu aşağıdaki cümleyi, bu cümlelerin başına getirince daha iyi anlarız.

“Baymağambet Abaydın aldına kep jüginip otıra bere amandasuwğa söylesüwge kelmes burın, qoynnan alaқanday qağaz suwırdı da, usına berdi. Bul telegramma, Almatı’dan, Äbišten kelgen xabar edi.” [Baymağambet, Abay’ın önüne diz çökerek oturup selamlaşmadan, konuşmadan önce koynundan küçücük bir kağıt çıkardı ve ona verdi. Bu telgraf, Almatı’dan Ebišten gelen haber idi.] (IV., 126)

Bu gibi eksiltili cümlelerde esas ve yardımcı öğelerin hangisi olursa olsun düşebilir. Esas öğelerin söylenmesi çoğunlukla bir önceki cümlede söylenmesindedir.

Cümlede öznesi olan ya da öznesi özel olarak belirtilmeden, onun hangi kelime olduğunu yüklem yardımıyla öğrenebildiğimiz cümlelere “**jaqtı söylem**” (özneli cümle) denir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 91). Uzun bir fikri ve düşüncüyü açıklayan cümlelerin birinde özne söylenip ikincisinde ise söylenmeyebilir. Yani ilk cümlede özne, iki cümleye de ortak özne olur.

“Bala ündemey, tartınıp qaldı. İşinen jaqsı bilip turğan jılqı sanın aytuwdı jaman ırım kördi.” [Çocuk sessizce çekindi. İşinden çok iyi bildiği yıldı sayısını söylemeyi kötü bir inanç olarak gördü.] (II., 249)

“Abay özinen ülken kisiniñ qorıqqanına qattı ırza edi. Jumabaydın nege aşuwanğanın uğıp tur.” [Abay, kendisinden büyük bir insanın korkmasından çok keyif aldı. Cumabay’ın niçin sinirlendiğini gayet iyi biliyordu.] (I., 17)

Bu iki örnekte, birinci cümlelerde özneler, cümlenin içinde açıkça yer almıştır. Fakat ikinci cümlelerde ise özneler bir önceki cümleye hem anlam olarak hem de yüklemdeki şahıs ekleriyle bağlı kalmışlardır.

Yapısında temel öğelerden sadece yüklem bulunan ve yüklem yapısına bakarak özneyi bulamadığımız cümleye “**jaqsız söylem**” (öznesiz cümle) denir. (Bekturov, Serğaliyev: 187) Bu tür cümlelerde esas fikir yüklem yardımıyla ortaya çıkar. Yükleme sorulan *kim?* ve *ne?* sorularına cevap verecek olan özne bulunamaz (Qazak Tiliniñ Grammatikası II: 141).

Anlamına göre; “**bolımdı söylem**” (olumlu cümle), “**bolımsız söylem**” (olumsuz cümle), “**surawlı söylem**” (soru cümlesi), daha sonraki ilgili bölümlerde ele alınacaktır.

Basit cümle bakımından iki lehçeyi karşılaştıracak olursak;

1. Kazak Türkçesindeki “**jay söylem**” terimi Türkiye Türkçesindeki “**basit cümle**” teriminden daha kapsamlıdır. Fakat neticede iki lehçede de “**basit cümle**” terimi mevcuttur. Bunun dışında, zarf-fiil, isim-fiil ve sıfat-fille kurulan cümleler Türkiye Türkçesinde bizim anlayışımıza göre basit cümledir, fakat Kazak Türkçesinde birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir.

2. Kazak Türkçesinde , Türkiye Türkçesinde ayrı bir başlık adı altında sınıflandırdığımız cümle çeşitleri, “**jay söylem**” (basit cümle) konusunda ele alınmıştır. Mesela; olumlu, olumsuz ve soru cümleleri Türkiye Türkçesinde “**Anlamına Göre Cümleler**” bahsinde ele alınırken Kazak Türkçesinde “**jay söylem**” (basit cümle) bahsinde ele alınmaktadır.

1.2. Birleşik Cümle

Türkiye Türkçesinde:

Bir ana cümle ve bu cümlenin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşan cümleler “**birleşik cümle**”dir. Türkiye Türkçesinin genel yapısına uygun olarak, temel cümle sonda yardımcı cümleler ise başta bulunur (Yaman: 255). Dolayısıyla birleşik cümle bir temel cümle ve ona bağlı yan cümleler olmak üzere iki bölümden ibarettir.

Türkiye Türkçesinde , *zarf-fiil*, *sıfat fiil* ve *isim-fiil* ile kurulan cümleler basit veya birleşik olması konusunda tartışmalıdır. Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının çoğunda bu yapı birleşik cümle içerisinde gösterilmiştir. Fakat Prof. Dr. Muharrem Ergin ve onu takip eden Prof.Dr. Leyla Karahan ve Doç.Dr. Metin Karaörs gibi dilbilimcilerin eserlerinde basit cümle olarak işlenmiştir. Bize göre de bu yapıdaki cümleler, basit cümledir.

Türkiye Türkçesinde “birleşik cümle” kısmında iki türlü cümle vardır. Bunlar;

Şartlı Birleşik Cümle ve İç İçe Birleşik Cümle’dir.

1.2.1. Şartlı Bileşik Cümle

Türkiye Türkçesinde:

Temel cümlelerin bir işaret cümlesiyle tamamlandığı cümlelerdir. Şart cümlesi temel cümleye bağlı olarak yargı bildirirler. Aksi takdirde şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Bu tür cümleler temel cümlenin içinde veya başında yer alır (Karahan 1999: 384).

Tahsin Banguoğlu “şartlı bileşik cümleyi”, “şart cümlesi” olarak adlandırmış ve “olağan şart cümlesi” ve “olmayası şart cümlesi” diye ikiye ayırmıştır (Banguoğlu 1998: 549).

Şartlı bileşik cümleler, dilimizin en eski cümle tiplerinden birisidir. Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Abideleri’nde de rastlanır. “Kültigin yok erser köp ölteçi ertiyiz” (Gültekin olmasaydı hep ölürdünüz.) (Ediskun 1999: 384).

Şartlı bileşik cümlede yardımcı cümle olan şart cümlesi önce, temel cümle sonra gelir ve bu da, Türkçe’nin asıl unsurun yardımcı unsurdan sonra gelme prensibine uygundur. Neticede temel unsurun sonra gelmesi yüklemnin sonra gelmesidir (Ergin 1999: 413).

Şartlı bileşik cümle, -sa, -se ekleri ile yapılır ve şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Temel cümlenin yüklemine bağlanarak şartı bildirir.

Türkiye Türkçesi'nde şartlı bileşik cümle yapılarına örnekler :

“Ayaşlı bu senede o daireyi tutabilse idi üç ay daha eşyama orada bırakacaktım.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 249)

“Eğer biri gelecek olursa ben sana gazeteye ait bir şey sormak için gelmiş gibi yapacağım.” (Bir Tereddüdün Romanı, 147)

“Yalnız babamın yüzündeki birden tutuşan bu sevinç şimşeğine tanık olsaydın hemen anlardın ki o dakikayı tamamiyle yaşatabilmek için her şeye karar verecektim.” (Onu Beklerken, 51)

“Esvapları temiz, mükemmel olmasa aylarca aç kalmış, yiyecek ekmek bulamamış bir fakir sanılacaktı.” (Aşk Dalgası, 105)

“Kayıkçının kulağına eğildim, polis kayığa erişmeden bizi Üsküdar'a çıkarabilirse, onu polisin elinden kurtarmak çaresini bulabileceğimi söyledim.” (Mor Salkımlı Ev, 130)

“Dargınlığa filan boş verse de barışsa ikisi iki yandan otursalar kumara.”(72. Koğuş, 15)

“Eğer tehlikeden korkmasaydı Süreyya'nın kendini bırakıp gidişine yine memnun olacaktı.” (Eylül, 61)

“Beş dakika bana uğrarsanız, edindiğim gözlemleri size aktarmak isterim.” (Onu Beklerken, 75)

“Ne zaman kağıtlarımın arasında rastlasam semân ve zikirlerin ritmini tutan bu kuş seslerini duyar gibi oluyorum.” (Beş Şehir, 63)

“Güllerini bu kadar sevmese bunu yapmazdı.” (Sinekli Bakkal, 103)

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki **“birleşik cümle”**, Kazak Türkçesinde **“qurmalas söylem”** terimiyle ifade edilir. Fakat Türkiye Türkçesindeki **“birleşik cümle”** ile Kazak Türkçesindeki **“qurmalas söylem”** terimi içerik açısından farklıdır. Kazak Türkçesindeki **“qurmalas söylem”** terimi, Türkiye Türkçesindeki **“birleşik cümle”** teriminden daha geniş kapsamlıdır. Sebebi ise; Kazak Türkçesi gramerciliğinde

“qurmalas söylem” içersinde Türkiye Türkçesindeki “birleşik cümle” bahsi yanında “bağlı, sıralı ve girişik cümleleri” de içine almasıdır.

Kazak Türkçesinde, “qurmalas söylem”in iç hatlarını ana başlıklarla verip Türkiye Türkçesi gramerciliğindeki “**şartlı birleşik cümle**” ve “**iç içe birleşik cümle**” lerin Kazak Türkçesindeki karşılıklarını ele alacağız.

Kazak Türkçesinde “**qurmalas söylem**” (birleşik cümle) başlığı altında üç çeşit cümle yapısı yer almaktadır.

Yapısındaki parçaların bağlanmış yollarına göre qurmalas söylem, ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; “**salas qurmalas söylem**” (sıralı cümle) ve “**sabaqtas qurmalas söylem**” (bağlı cümle) dir. “Salalas qurmalas” ile “sabaqtas qurmalas” cümlelerinin bir arada kullanıldığı üçüncü cümle türü ise “**aralas qurmalas söylem**”dir (Bekturov, Serğaliyev: 190).

1. Salalas qurmalas söylem (Sıralı cümle): Yapısında bulunan basit cümlelerin gramatik yönden birbiriyle bağlantısı olmayan, kendi içinde eşit ilişkide olan, sentaks yönünden ve anlam yönünden bir bütünü oluşturan birleşik cümleye “salalas qurmalas söylem” (sıralı cümle) denir (Qazak Tiliniñ Grammatikası II: 169). Sıralı cümleler arasındaki anlam bütünlüğü sağlayan ana unsurlar, ortak zaman ve şahıs eklerinin olmasıdır (Coşkun: 249). Bu tip cümleler Türkiye Türkçesinde “sıralı cümleler”e denk geldiği için ilgili bölümde örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

2. Sabaqtas qurmalas söylem (Bağlı cümle): Basit cümlelerden biri diğerine bağlaçlar yardımıyla bağlanan cümlelere “sabaqtas qurmalas söylem” (bağlı cümle) denir (Nurmaxanova: 162). İlgili bölümde örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

3. Aralas qurmalas söylem (Girişik cümle): Yapısında hem “salalas qurmalas” hem de “sabaqtas qurmalas” cümle bulunan cümleye aralas qurmalas söylem denir (Bekturov, Serğaliyev: 206).

Salalas qurmalas ve sabaqtas qurmalas cümle çeşitlerinin de kendi içinde değişik bölümleri vardır. Fakat biz bu cümle çeşitlerini Türkiye Türkçesi gramerciliği esasına göre, Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla karşılaştıracamız.

Kazak Türkçesinde Şarlı Birleşi Cümle:

Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki “şarlı birleşik cümle”nin karşılığı sabaqtas qurmalas söylemlerin alt başlığı olan “şarlı bağımlı sabaqtas söylem”dir.

Esas cümledeki iş-hareketin, durumun gerçekleşmesini şarta bağlayarak esas cümleyle birleşen cümleye “şarlı bağımlı sabaqtas söylem” (şarlı birleşik cümle) denir (Balaqayev, Qordabayev: 268).

Kazak Türkçesinde, esas cümleyi, –sa şart ekini alarak niteleyen cümleler “şarlı bağımlı sabaqtas söylem” (şarlı birleşik cümle)dir.

“Şarlı bağımlı sabaqtas söylem” de “eğer, qalay, solay, solğurlım, qanday, sonday” gibi kelimelere sıkça rastlanır (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 118).

Kazak Türkçesinde şarlı birleşik cümle örnekleri:

“Onıñ sözine ergeniñdi körsem, bir Topıqtı emes, bükil qazaq balası qarğıs aytsın, toqtarım joq.” [Onun sözüne bağlandığını görürsem sadece Tabıktı değil, bütün Kazaklar beddua etsin, beni durduramaz.] (III., 171)

“Köp filosofları oqısañ, budan da ülken, budan da aşçı şındıqtarğa uşırasarsıñ.” [Birçok filozofu okusan, bundan da büyük, bundan da acı gerçeklerle karşılaşırıñ.] (III., 30)

“Sen mıqtı adamnıñ ıǵında bolsañ, jaqsı bolar, -dep Qunanbayǵa äkep, tanıs etip, tabıs qılǵan.” [Sen esashı adamın yanında olsan, iyi olur, diyerek Kunanbay’a getirip tanıştırap teslim etti.] (I., 87)

“Öytpey Orazbayǵa ne Aqışanǵa erse, olardıñ qarañǵı qanışer zanına jastar taǵdırm tapsırça, Rossiyanıñ sot orındarın qara basar edi ğoy.” [Öyle yapmayıp, Orazbay’a ya da Akışan’a uysa, onların karanlık ve acımasız kişiliğine gençler kaderlerini verse, Rusya’nın yargı merkezlerini adaletsizlik basardı ya.] (IV., 106)

“Saxarada mal urısı bolsa, bazarlarda jāne urılar bar.” [Bozkırda mal için savaş olsa, pazarda da hırsızla var.] (IV., 245)

“Biraq analar özderin tek urımız dese, mınalar özderin “savgager ğanamız” dep aytadı” [Fakat onlar, kendilerine tek boyuz deseler, bunlar ise kendilerine “sadece tüccarız” diyordular.] (IV., 245)

“Bügin tañerteñnen bergi jüriste, ār sözde Abaydan üstemirek bolmasa, özin kişi tanıtpay, dardaysıp kelgen Ospan qazir bir sätte özgerdi.” [Bugün sabahtan beri ki toplantıda, her konuşmada Abay’dan üstün olmazsa , kendini hiç kimseye tanıtmadan büyüklenmekte olan Ospan, şimdi bir anda deĝiřti.] (II., 106)

“Aĝayını qımbat bolsa, Abay bügingi aytgan Tākejan men Āzimbaydıñ qol-ayaĝı şeşiledi.” [Akrabaları deĝerli olsa, Abay’ın bugün söylediĝi Takecan ile Azimbay’ın eli kolu çözüldü.] (III., 258)

“Eĝer ol key künder bul şaqta tısta bolsa, japa-jalgız töbe basına řĝıp ketedi.” [Eĝer o, bazı günler bu sıralarda dışarıda olsa yalnız başına tepe başına çıkardı.] (I., 83)

“Qırdaĝı soraqı jırtqıştıq bir alvan bolsa, qalanı qaptaĝan tärizdi.” [Bozkırdaki vahşilik biraz da olsa şehride kaplamıştı.] (IV., 63)

“Arada bir juma ötkende Dāvletkeldi üyine kelse, tay jamantadıp awırıp jatadı.” [Aradan bir hafta geçtiĝinde, Devletkeldi evine gelse, tay kötüleşip hastalanmıştı.] (IV., 246)

“Qaranĝı üñgirde Ābiř qol sozsa, somñ appaq jüzine savsaĝı tiyetindey.” [Ebiş, karanlık maĝarada elini uzatsa, sanki onun bembeyez yüzüne parmakları deĝiyor gibiydi.] (III., 157)

“Bul adamlar bir jaqtan astırtın Orazbay, Seyseke siyaqtı baylarmen uştasıp, jalgassa, ekinşi jaqtan, zañ orındarınıñ ülken çinovnikterine de baratın.” [Bu adamlar, bir taraftan gizlice Orazbay ve Seyseke gibi zengin beylerle anlaşıp onlara yanaşsa, diĝer yandan kanunların uygulayıcıları olan büyük yöneticilere de gidiyorlarmış.] (IV., 99)

“Odan qala berse, kiygen kiyimiñ kirgen üyiñ, barşa buyımıñ men jıymıñ-bāri-bāri orıs xalqınıñ qalasınan, önerinen kelip otırĝan dünıyen!..” [Ondan başkaysa,

giydiği giyimim, yaşadığı evin, bütün mal ve varlığın hepsi ama hepsi Rus halkının şehrinden, üretiminden gelmektedir.] (IV., 263)

Şartlı birleşik cümle bakımından iki lehçeyi şu şekilde karşılaştırabiliriz:

1. Her iki lehçenin de şart ekleri aynıdır. Türkiye Türkçesinde *-sa/-se* olan şart eki Kazak Türkçesinde de *-sa/-se* dir.

2. Temelde her iki lehçenin de şartlı birleşik cümle yapısı aynıdır.

1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle:

Türkiye Türkçesinde:

Bir cümlelerin her hangi bir görevle başka bir cümlelerin yapısında yer aldığı cümlelerdir. Bu cümleler, temel cümlelerin bir unsuru veya o unsurun bir parçasını oluşturur. Bu yapıdaki temel cümlelerin yüklemi çoğunlukla “de-zannet-, san-, bil-, gör-, görün-, farzet-, düşün-“ fiillerinin çekimlenmiş halidir. Yine “şartlı bileşik cümle”de olduğu gibi temel cümle sonda bulunur. Bu sıralanış, Türkçe cümle yapısının özelliğidir (Karahan 1999: 63).

Muharrem Ergin, iç içe birleşik cümleyi, temel ve yardımcı cümleler ve onların ilişkileri bakımından şartları ve ki’li birleşik cümlelerden farklı olduğunu ve tam bir birleşik cümle olmadığını belirtir. Fakat bu cümle, yapısında da iki ayrı cümlelerin farklı bir şekilde, birbiri ile birleşik tek bir cümle olduğu açıktır. Dolayısıyla ‘iç içe birleşik’ cümleyi bir birleşik cümle tipi olarak kabul edebiliriz (Ergin 1999 : 416). Yukarıdan anlaşıldığı üzere Muharrem Ergin, ki’li bağlı cümleyi birleşik cümle yapısı içinde değerlendirmiştir.

Bağımsız bir cümlelerin içinde – konuşanın kendisine veya bir başkasına ait – başka bir cümlelerin yer almasıyla oluşan cümle şeklidir (Güneş 1997 :380).

Karşılıklı konuşmalarda, kişinin kendi kendisine düşünmesi ve kendisiyle konuşmalarda bu tür cümleler kurulur (Bozkurt 2000 : 232).

Metinlerde karşılıklı konuşmalarda, başkasına ait söz aktarıldığında, bu sözler tırnak işareti içine alınır ve *de* – fiilinin çekimlenmesiyle “iç içe birleşik cümle” oluşturulur.

Türkiye Türkçesi edebi metinlerden iç içe birleşik cümleye örnekler :

“Sen yirmi dördündesin, ben elli sekizinde... Bu gün de hiçbir şey yeni olay getirmeyerek geçti, öyle mi?” biçiminde değerlendiriyorum.” (Onu Beklerken,51)

“ Üşüyeceksiniz!” diyordu; **“odanıza çıktınız, yatınız, iyice örtünüz!”** diyordu; **“ben şimdi doktoru alır gelirim, şimdi, şimdi!”** diyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 26)

“Ev sahibi neden çıktığını sorunca; “Hastayım, Avrupa’ya gideceğim...” demiş.” (Bir Tereddüdün Romanı, 210)

“ Suratsızlığın geçsinde her ne saçma söylesen , ben katlanırım,” dedi.” (Ayaşlı ve Kiracıları, 207)

“Nurullah üzerine yürüyen düşmanına kekeliye kekeliye: “Bana isteğini yaparsın ama, gençliğin bu kadar sevdiği bir adam hakkında karşımda laf söyleyemezsiniz!” diye adeta tepiniyordu.” (Beş Şehir, 74)

“Ben Ziyet’le lakırdıyı uzattım, çünkü içimde “Belki şimdi Turan gelir, görüşürüm” diye bir umut vardı.” (Ayaşlı ve Kiracıları, 126)

“Hilmi’nin Beyrut’tan kaçışını tarif ederken; “Nihayet zavallı Hilmi Bey muradına erdi” diyordu.” (Sinekli Bakkal, 264)

“Fakat manada ve hakikatte şeytan ve nefis arasındaki diyalog o hale varmış, onları kendi dışında görüp hesaba çekmek iradesine öyle sarılmıştı ki, şeytan “Şu koltuğa otur da hesaplaşalım!” diyebilecek hale gelmişti. (Aynadaki Yalan, 156)

“Bu adam havanın güzelliği bahanesiyle “şöyle adalara kadar uzanayım” diyen adamlardan birine benziyordu.” (Semaver-Sarnıç, 192)

“Muhsine’nin koca koca açılmış, anlamsız gözleri geldi aklıma, “Ne güzel kızdı, saçlarının sarısı kimsede yoktu, ne ettiler biçareye...” diye düşündü.” (Azap Toprakları, 178)

“Ne etsem” dedim, kalktım, kapıcı odasındaki çivili bastonu aldım, fabrikayı dolaşmaya çıktım.” (Semaver-Sarnıç, 41)

“Yani kısa boylu Selim’i daima beraberinde gezdirdiği Orhan ileriye doğru fırladı ve “bensiz hali ne olur!” der gibi arkasından gitti.” (Huzur,296)

“O zaman Süreyya saklamayı pek başaramadığı bir öfkeli sesle Suat’a dönüp: “Evet, gitmek istiyorum, işte bunun için gideceğiz” dedi.” (Eylül,185)

“Emma, erkek ruhunu anlayan kadın dikkatiyle ve bir anne şefkatiyle “**çünkü her erkek biraz çocuktur ve iradeye muhtaçtır**” diye devam etti.” (Huzur,117)

“**İşte! işte burada sızmış**” diyerek her türlü üzüntüden uzak olarak yanına yaklaştı, cellatça ustalığına Mahpeyker’den aldığı emrin layıkıyla uygulanmasında göstermek istediğinden bıçağı kızın ta yüreği üzerine sapladı.” (İntibah, 214)

“**Su akar , Türk bakar**” derler ya yolu bir büyük ırmak tarafından kesilen her Türk’ün bir çalı dibine oturup saatlerce suyu seyre dalmasında bir hafıza tazelenmesi vardır.” (Üç Noktanın Söylediği, 146)

“**Kulunuzu konuşmamızdan yoksun bırakmayınız da o kadar iyiliğe de razıyım**” diyerek kalp arılığı ve ahlaki masumlüğünü Mahpeyker’in gözünde bütün bütün açıklığa çıkardı.” (İntibah, 74)

“**Bunu dışarı atmadan rahat edemeyiz, hınzır ne kıskançtır!...**” diye bir kahkaha koyuverdi.” (Aşk Dalgası, 44)

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki “**iç içe birleşik cümle**” teriminin Kazak Türkçesinde terim olarak karşılığı yoktur. Türkiye Türkçesinde “**birleşik cümle**” bahsinde incelenen “**iç içe birleşik cümle**” Kazak Türkçesi gramerciliğinde “**qurmalas söylem**” bahsinde rastlamaktayız. Fakat yapı bakımından “**töl söz**” ler “**iç içe birleşik cümle**”ye benzemektedir.

Kendi sözümüzü veya bir başkasının sözünü yine kendi sözümüz içersinde, yapısını değiştirmeden aynen kullandığımız cümleye “**töl söz**” (aktarma cümle) denir. Şayet bu sözü veya sözümüzü yeniden uyarlayıp, kendimize göre değiştirerek söylediğimiz cümleye ise; “**tölev söz**” (uyarlanmış cümle) denir. “**Töl söz**” ün başında ve sonunda tırnak işaretleri bulunur fakat “**tölev söz**” de bu, söz konusu değildir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 144).

Bazı Kazak Türkçesi gramer kitaplarında, mesela, Kazak SSR İlim Akademisi’nin hazırlamış olduğu “*Qazaq Tiliniñ Grameri II, Sentaks*” kitabında,

ayrıca M.Balaqayev ve T.Qordabayev'in birlikte hazırladıkları "*Qazırqı Qazaq Tili Grammatikası, Sentaks*" adlı kitapta "töl söz" ve "tölev söz"ün ikisi de "böğde söz" (yabancı cümle) başlığı altında toplanmıştır.

"Töl söz" le ilgili olarak, başındaki ve sonundaki tırnak işaretlerinin dışındaki cümleye, "avtor sözi" (yazar cümlesi) denir.

"Töl söz" ile "avtor sözi" nin arasında *de-* fiili bağ kurar. Bu, *de-* fiili, cümlelerin gelişine göre *dep, dey, der, dedi* v.b. çeşitlerde kullanılır (Amanjolov, A.Äbilqayev, Uyıqbayev: 145).

Kazak Türkçesinden iç içe birleşik cümle örnekleri;

"-Ous jaqsı eken, biraq дәл küyin tappay jür ekensinder! –dep, nağız ünmen bir söz qatıp qoydı." [Kuş iyiymiş fakat tam iyi ötenini bulamamışsınız! diyerek kaba bir sesle konuştu.] (II., 199)

"Aq qoydıñ keldesi, qara qoydıñ keldesi, men qudaydıñ bendesi" degeni de namaz dep jürmiz ğay." ["Ak koyunun kellesi, kara koyunun kellesi, ben Allah'ın kulu" denilene de dua deyip düşünüyörüz ya.] (II., 93)

"Al mınaw tuw biyelerdi soyıp alsın da, aşıǵıp otırǵan qızıl qarın jas bala, kempir-şalına talşıq etsin! –dep jöneltti." [İşte şu kısır atları kessin de açılmış olan çocuklara, yaşlılara hayır etsin! deyip gönderdi.] (III., 78)

"Öziñ biyle! –dedi" ["Kendin idare et!" dedi.] (III., 251)

"Özderi jeke bastarımñ qarızınday sanap, "Abay üşin qolum emes, qanım qajet bolsa irkilem be! desti." [Kendileri özellikle yöneticilerin emri sayarak Abay için sadece kolum değil kanım gerekli olsa korkmam! dediler.] (III., 262)

"Köşkende erimniñ qaralı er-turmanı osıǵan erttelsin, tuldaǵan kiyimderi osı januwarǵa jabılsın! –dedi." [Erimin öldüğünde , eğer takımı o ata ardılsın, matem içinde kalan giyimleri , o hayvana örtülsün! dedi.] (I., 153)

"Älsirediñ, tozırlıq saǵına jettiñ" dep tıqsırıp kep, şetke qaǵıp baradı." [Kuvvetsiz düştün, yok olacak zamana geldin diyerek haykırışı dışarıdan duyuluyordu.] (I., 306)

“Mağaştı jumsap: **“Ötegeldi men Mayqandı şaqır!”** –dedi.” [Mağaş’ı görevlendirip: Ötegeldi ile Maykan’ı çağır! dedi.] (IV., 141)

“**Sol jer üşin emes, özim üşin emes, köbin üşin, mine, tuwındı köterdim, aldına tüstim!**” –deydi Orazbay .” [O yer için, heves için değil, kendim için değil, halk için, işte sancağını kaldırdım, peşine takıldım! dedi Orazbay.] (IV., 163)

“Şandı şabuwl jalğız közdi jalmawızdıñ özine bettep jönelgende **“öz ömirimde tağı munday qızıq şaq, asıl dävren körmesem de armanım joq”** dedim.” [Bu büyük hücum tek gözlü canavarın üzerine doğru yöneldiğinde, “hayatımda bir daha böyle ilginç an, güzel devran görmesem de başka arzum yok” dedim.] (IV., 227)

“**Şın el qamqorı bolğan azamat qarızı osı eken-aw!**” dep, Abay öz işine ülken bir tüyin tüygendey boldı.” [Gerçek halk koruyucusu olan insanın emri buymuş demek! diyerek Abay, kendi içinde büyük bir düğümü çözmüş gibi oldu.] (IV., 231)

“**Maqul-aq, biraq mınaday bir ötiñişke oyaz da, sot ta teris dep qarşı şıqqas deymiz!** –dep, Orazbay qanın işine tartıp aldı.” [Kabul, fakat böyle bir talebe, yönetim de mahkeme de karşı diyerek engellemez! diye Orazbay düşüncelerini içine attı.] (IV., 92)

“**-Sizge barlıq jaydı kimder mälimdep otırdı?**” –dep surağan Äbişke, ol salmaqpen küle jawap berdi.” [Size bütün olanları kimler haber verdi? diye soran Ebiş’e ağır başlılıkla gülerek cevap verdi.] (IV., 106)

“Ol jaydan şıqqan Qazbek deytin baqırawıq pälequmar bir davkes bar, sol Qazbek Serkege şaray toptıñ közinşe **“öz basında aqım bar”** dep jala jawıp, päle saladı.” [O taraftan çıkan Kazbek adında gürültücü, mızımız, huysuz birisi var, o Kazbek, Serke’ye büyük bir kalabalığın gözü önünde “senin üzerinde hakkım var” diyerek iftira edip bağırırmaktaydı.] (IV., 162)

“**Meniñ jetpiske kele bere qolönerge, iskerlikke tabınıp otırğanımnıñ da sırrı sol!** –dedi.” [Benim yetmiş geldiğim halde el işine, çalışmaya devam etmemin de sırrı o! dedi.] (III., 183)

“Ospannıñ erligine qayran qap:

“-Tüv, saramas. Mınaw netken köz joq betbaq edi?” –dep, qula bestini qamşımen bir saldı da, jelip ketti.”

[Ospan’ın yiğitliğine hayran kalıp:

-“Tüh işe yaramaz, gözün görmüyor mu? diyerek atını kamçılıyıp hızla gitti.]
(IV., 158)

İç içe birleşik cümle açısından iki lehçeyi karşılaştıracak olursak;

1. Her iki lehçede de mevcut olan bu cümle çeşidi sınıflandırma açısından farklı kategorilerdedir. Türkiye Türkçesinde “birleşik cümle” kategorisinde ele alınırken, Kazak Türkçesinde başlı başına bir bölümü oluşturmaktadır. Fakat bu kategori “qurmalas söylem” (birleşik cümle) kategorisinin dışındadır.

2. Yapı bakımından tamamıyla Türkiye Türkçesindeki “iç içe birleşik cümle”ye karşılık gelen “töl söz”ler Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi temel cümlenin başında, ortasında bulunabilir.

3. Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde var olan bu cümle çeşidi yapı bakımından da aynıdır.

1.3. Bağlı Cümle

Türkiye Türkçesinde:

Bağlama edatlarıyla iki veya daha fazla cümlenin birbirine bağlanmasıyla bağlı cümleler oluşur. Bu tür cümleler ‘ki’ veya diğer bağlama edatlarının yardımı ile kurulur (Karahana 1999 : 64).

Aralarında anlam bağı olan ya da sezilen basit ya da birleşik cümleler birbirine bağlaç yardımıyla bağlanarak bağlı cümleleri oluşturur.

Prof. Dr. Leyla Karahan, bağlı cümleleri iki ana başlık altında incelemektedir: ki’li bağlı cümleler, diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler (Karahana 1999: 64-65).

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde “bağlı cümle”, geniş anlamda “qurmalas söylem” (birleşik cümle) bahsinde ele alınır. Kazak Türkçesindeki terim olarak karşılığı ise “sabaqtas qurmalas söylem” (bağlı cümle)dir. Fakat Kazak Türkçesinde, zarf-fiil, ve isim-fiillerle yapılan cümleler birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir. Türkiye Türkçesinde bizim anlayışımıza göre “basit cümle” olan bu yapılarıdaki ekler Kazak Türkçesinde bağlayıcı rolünde kullanılmıştır. Bu nedenle “bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler”, Kazak Türkçesinde “jalgawlıqtı salalas qurmalas söylem” terimi ile tam olarak karşılanmaktadır.

1.3.1. Ki’li Bağlı Cümle

Türkiye Türkçesinde:

Tek başına yargı bildiren müstakil cümlelerin ‘ki’ bağlama edatı ile bağlanması sonucu oluşan cümleler “ki’li bağlı cümleler” dir. Bu yapı içinde yer alan yardımcı cümle, temel cümleyi genellikle nesne ve zarf görevleriyle tamamlar. Yine bu yapı içinde temel cümle başta, yardımcı cümle ise sonda bulunur. Bu durum Türk cümle yapısına aykırıdır (Karahan 1999 : 64).

Prof. Dr. Muharrem Ergin, ki’li bağlı cümleyi, birleşik cümle bahsinde ele almış ve “ki’li birleşik cümle” olarak adlandırmıştır (Ergin 1999 : 414). Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu, “bağlaçlı yan tümce” adı altında “ki’li bağlı cümleleri” ele almıştır (Hatipoğlu 1972 :147).

Türkiye Türkçesinden ki’li bağlı cümle örnekleri :

“Şimdi de üç yıl oluyor ki Kanlıca’nın şu bilinen harap yalısının koru tarafındaki köşkünde yapayalnız, gene İstanbul’dan uzaktayım”(Onu Beklerken, 100)

“Kolumdaki eli bileğime kadar yürümüştü ve parmaklarının bir ikisi kol düşmenin üstüne öyle şiddetli basıyordu ki acıya dayanamayarak silkindim.

(Bir Tereddüdün Romanı, 109)

“Beş on gün içinde, daha dün size bütünüyle yabancı olan bu kent ile öyle sakin ve içtenlikli ilişkiler meydana getirmiştir ve bu yeni hayatın başkılıkları sizi

sararak geçmişe ilişkin varlığını sizden öyle ayırmıştır ki kendi kendinizi asıl hayatınıza, asıl çevrenize karşı bu denli unutkan görmekten utanırsınız. (Onu Beklerken, 61)

“İstanbul surlarının üstünde çok eski bir sabah ezanının oracığa takılmış kırık parçasına benzeyen küçük bir camiin, Manavkadi camiinin yıkık duvarları arasında tek başına fırlamış bir erguvan ağacı vardır ki bana gösterdikleri günden beri her bahar bir kerecik olsun ziyaretine gider, bu şehrin sabahlarından toplanmış hissi veren mahmur bakışlı kandillerini seyredirdim. (Beş Şehir,130)

“Gerçektende bir gönül iki sevgiye nasıl dayanabilir ki birinin aşkına yenik düşen bir biçare gezinti yerlerinde kendine bir sevgili daha arasın (İntibah, 75)

“Bu esrarlı dehliz öyle teşekkül etmiştir ki, bir tarafında yaşanan şey, öbür tarafında bir hatıra gibi tadılır.” (Beş Şehir, 80)

“Anadolu; ana dolu bu ana dolu, sözleri öyle doymuş öyle inanmış öyle yürekte kopup gelmedeydi ki ağaçların yapraklarınca menevişleniyordu.” (Kapı,346)

“Garip durumdur ki insan ne kadar genç, ne kadar deneyimsiz, ne kadar utangaç olursa olsun kendine özgü bir sır, bir girişimde bulunduğu zaman çocukluktan erkeklığe geçer, kendine hemen her şey için bir yeterlilik, bir güç görür; her işe karışmak ister, hiçbir davranışa geçmekten kaçınmaz. (İntibah, 77)

“Şu kadarı vardır ki diğerleriyle dostluk kurmak istedikçe vazgeçilmez bir yazsa hükmünde bildiği malın araştırma, huyunu, suyunu soruşturmak gibi ön işleri bile yapmaya kalkmadan, hatta ta ki Ali Bey fakir ve kötü huylu olsa da yine kavuşmayı esirgemeyerek kararından kaçınmaksızın konuşmaya gelmiştir. (İntibah,58)

“Fakat bir yarı bir yüksekliği var ki gözyaşının, orada fikir utanır, barınmaz ve dipsiz kuyunun suyu bu defa gökten yere çevrilmiş bir sürahi gibi kalbe dolar. (Aynadaki Yalan, 29)

“Ne gariptir ki hayatımızı o kadar çıplak bırakan yangın tanzimattan sonra İstanbul’da şehirler arasında bayağı bir çeşit zevk yarattı.” (Beş Şehir, 63)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde ki bağlama edatı olmadığından dolayı “ki’li bağlı cümle” yapısı yoktur. Dolayısıyla Türkiye Türkçesindeki “ki’li bağlı cümle” nin karşılığı Kazak Türkçesinde yoktur.

1.3.2. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Bu tür bağlı cümleler, “ve, veya, da, fakat, ama, lakin, halbuki, meğer vb.” edatlarla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur. Bu bağlama edatlarıyla bağlanan cümlelerin her biri, müstakil bir cümledir ve pekiştirilmektedir (Karahan 1999 :65).

Bağlı cümleyi oluşturan cümlelerin unsurlarının biri veya birkaçı ortak olabileceği gibi, hiçbiri de ortak olmayabilir (Coşkun 2000 :249).

Yine bu konuda dilbilimciler tarafından ortak bir terim kullanma durumu yoktur.

Diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelere Türkiye Türkçesinden örnekler :

“Hemen bir saniye kaybetmek istemeyerek, çocuklar, amcanın ne düşünüyor olduğunu daha fazla merak etmediler ve yerlerinden fırladı.” (Onu Beklerken, 61)

“Bazen dehşetli cesurum, fakat bazen de uzak bir ayak sesinde facialar gizlendiğini zannedecek kadar, her şeyden korkuyorum: çocukluğumdan beri her an bir felakete uğrayacakmış gibi, sebepsiz korkarım.” (Bir Tereddüdün Romanı, 55)

“Sendeki yürek zaten muhallebi, boyunlarını büktüler de başladılar mı ağlamaya dayanamaz.” (72. Koğuş, 28)

“Ziynet’i görünce beni tanıdığını, bu dairede geçen her şeyi öğrendiğini anladım ve bu dairede bu kızdan gizli bir iş yapmanın kolay olmadığını da kestirdim.” (Ayaşlı ve Kiracıları, 125)

“Birinin parasını, malını, bir zorbanın elinden aliverdi, bir dul karıya biraz para verdi, iki köy arasına çok eskiden kalma bir bataklık kavgasını bitirdi,

kendisince oralarda hükümet eder oldu, ama, her gün korku içinde, tetik yaşamak da onu yordu, usandırdı.” (Ayaşlı ve Kiracıları, 31)

“Selim Paşa onları dövüşmeye hazırlanan iki genç horoza benzetti ve daha dövüş başlamadan zaferin kimden yana kalacağını kestirmişti.” (Sinekli Bakkal, 210)

“Emin Dede makamların arasında çok kısa bir gezinti yaptı ve sonra Dede'nin Dev-i kebir peşrevine girdi.” (Huzur, 318)

“Genç kadın, Perşembe günü, söz verdiği saatte Mümtaz'a gelmek için yola çıkmış, fakat tam kapının önünde Suat'a rast geldiği için girmeye cesaret edememiştir.” (Huzur, 383)

“Onlar, velveleli bir hayatın sonunda dinlendirici hassaları olan bir suda yıkanır gibi mezarlarda uyuyorlar ve şimdi, biz, onların mezarlarını gezerken hayatlarında bir an bile yanlarına uğramamış olan bu sükunun, büyük bir deniz gibi etrafımızda dalga dalga yükseldiğini görüyoruz.” (Beş Şehir, 127)

“Ayağı sürçtü, sendeledi, eliyle duvara tutunmak istedi, tutundu, fakat avucu sıyrılmıştı.” (Sinekli Bakkal, 157)

“Her ne kadar bu durum inanılmayacak derecelerde şaşılabilir görünür, fakat herkes dönüp kendine bir bakarsa o onaylanması güç görülen aymazlığın inkar edilemeyecek bir gerçek olduğunu itirafına mecbur olur.” (İntibah, 89)

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki “diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler” terimine karşılık olarak Kazak Türkçesinde, “jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem” e tekabül etmektedir.

Bu cümle yapısı da “qurmalas söylem” kapsamında işlenmiştir. Fakat, Kazak Türkçesinde “diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler” e tekabül eden “jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem”ler daha geniş olarak işlenmektedir. Sebebi ise; cümlelerin bağlama edatlarının verdiği anlama göre de sınıflandırılmış olmasıdır.

Birbiriyle belli bir bağlama edatı yardımıyla, sonuçlanmış basit cümlelerin peş peşe bağlandığı cümleye “jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem” (diğer

bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümle) denir (Amanjolov, Äbilqayev, Uyıqbayev: 104).

Her biri bağımsız cümle olan yapılar, çeşitli bağlama edatlarıyla birbirine bağlanırlar. Bu bağlama edatları, cümleleri; mezgildes (eş zamanlı), sebeptes (sebepten), qarsılıqtı (karşılaştırmalı), talğawlı (ayırma) ve kezektes (sıralı) fonksiyonlarıyla birbirine bağlar. Bu durumlarda kullanılan bağlama edatları “*da, jäne, äri, öytkeni, sebebi, sandıqtan, sol sebepti, biraq, ne, äri....äri, nemese, ya, yaki, birde*” v.b.’dir.

Kazak Türkçesinden diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelere örnekler;

“Keyingi jolda bular minetin kölik neşe aluwan bop awısa berer, **biraq** däl Semeyden Qarqaralığa şeyin arbamen jaylıraq bap jürip baruwdı Tinibek, äsirese, qattı mäslıyxat etken.” [Sonraki yolda bunların bindiği at yorulur, fakat Semey’den Karkaralı’ya rahatça girmeyi Tinibek özellikle tembihledi.] (II., 13)

“Mağaştıñ qantalap, jasawrap qarağan közine ülken jüzimen eñkeyip jabıstı **da**, uzaq süydi.” [Mağaş’ın kan dolmuş yaşlı gözlerine geniş yüzüyle eğilip yapıştı da uzun uzun sevdi.] (IV., 305)

“İrsay äri jılap, bulıgıp, äri küyiniptu twlağan –dı.” [İrsay hem hıçkırarak ağlıyor hem de içi yanyordu.] (IV., 211)

“Tastamaymın deymın be, **biraq** qayda barıp, ne käsip ete alamın.” [Bırakırım der miyim, fakat nereye gidip ne iş yapabilirim.] (II., 47)

“Pavlov ädeppen säl küle berip, mısqıl bayqatıp bas şayqadı **da**, ernin şüyirdi.” [Pavlov, edeple anlamlı gülümseyip, düşünceli bakarak başını salladı da dudaklarını ısırıldı.] (IV., 37)

“Talay ret äkesi men şeşesine bul jöndi özi aytuwğa da oqtalıp edi, **biraq** äke-şeşesiniñ arasına, tegi, jolda joq sözben suğıluwdıñ babın toppağan.” [Talay ilk önce babasıyla annesine bu yönde kendisi konuşmaya yeltenmişti, fakat ana babasının karşısına böyle alakasız sözle çıkmanın yolunu bulamadı.] (III., 23)

“Biraq onı mäñgi solay, bar qawımda solay dew durıs emes jäne tipti ädilet emes.” [Fakat onu devamlı bu şekilde, halkın arasında söylemek doğru değil ve aynı zamanda adaletli değil.] (IV., 235)

“Sälden soñ şapşañ qozğalıp, nasıbayın alıp tastap, bir tastağan qımız juttı da, toqıyasın qozğan tüsip, söyley bastadı.” [Az sonra bir anda hareketlenip ağızındaki enfıyeyi tükürüp bir kaç yudum kırmızı içti ve takkesini yavaşça indirip konuşmaya başladı.] (III., 122)

“Qazir minıñ mänimdi estıysıñ de, mınaw üyge barıp, barlıq janın anıqtap körip kelip, mağan xabar etesiñ.” [Şimdi benim önemimi anlarsın da, şu eve varıp bütün durumu açıkça görüp, bana haber verirsin] (II., 31)

“Attılar mınıñ qozğalıp oqıs kördi me nemese tanıdı ma, attarın bayaw bastıra bastap edi, jaqındap tustas keldi.” [Atlılar onu, yaklaşarak aniden gördü mü ya da tanıdı mı, atlarını yavaşlatmaya başladılar, yakınlaşıp yanına geldiler.] (I., 101)

İki lehçeyi bağlı cümleler açısından değerlendirecek olursak;

1. Türkiye Türkçesinde var olan “ki’li bağlı cümle”nin Kazak Türkçesinde olmadığını görüyoruz.

2. “Diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler” yapısı her iki lehçede de aynı yapıdadır. Cümlelerin bağlanma şekilleri ve bağlama edatlarının bir çoğu ortaktır.

3. Türkiye Türkçesinde “bağlı cümleler” kapsamında değerlendirilen bu cümle yapısı, Kazak Türkçesinde “qurmalas söylem” (birleşik cümle) başlığı altında incelenmektedir.

4. Türkiye Türkçesinde, bağlama edatlarının anlamlarına göre bir sınıflandırma olmamasına rağmen, Kazak Türkçesinde bu yapı vardır. Bağlama edatlarının cümleye verdiği anlam değerine göre de cümleler çeşitlilik göstermektedir.

1.4. Sıralı Cümle

Türkiye Türkçesinde :

Tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla oluşan cümleler topluluğuna “sıralı cümle” denir. Sıralı cümleler iki

veya daha fazla cümleden oluşur ve cümleler, birbirinden virgül veya noktalı virgülle ayrılır. Bu cümle yapısında bulunan cümlelerin hepsi yapı ve anlam bakımından farklı niteliklere sahip olabilirler. Sıralı cümleyi oluşturan bağımsız cümleler, ortak cümle unsurları, ortak kip ve şahıs ekleriyle aralarındaki anlam ilişkisini sağlarlar (Karahan 1999 : 66).

Sıralı cümlelerde, cümlelerin arasına (,) (;) yerine (.) konya da anlamda herhangi bir değişiklik olmaz (Ediskun 1999 : 387).

Sıralı cümleler, bağlı cümlelerle büyük benzerlik göstermektedir. İki cümle yapısı arasındaki tek farklılık ; sıralı cümlelerin noktalama işaretleri ile, bağlı cümlelerin ise bağlaçlarla ayrılmış olmasıdır. Sıralı cümleler anlatıma canlılık, kıvraklık kazandırır. Bu nedenle kullanım alanları geniştir (Bozkurt 2000 : 210).

Basit, birleşik ve bağlı cümleler bir araya gelerek sıralı cümleyi oluşturabilir. Metin içinde değişik sebeplerle arka arkaya sıralanan cümleler, tahlil edilirken ayrı ayrı ele alınır (Yaman 2000 : 273).

Sıralı cümle için Türkiye Türkçesi edebi metinlerden seçilmiş cümle örnekleri :

“Nerede oldukları görünmeyen kuşlar mütemadiyen ötüyorlar, cıvıltıları canlı ve tannan bir ziya yağmuru gibi semadan yağıyor zannediliyordu.” (Aşk Dalgası, 74)

“Bir savaş içindeymiş gibi bağıra çağıra koşuyor, emirler veriyor, görünmez tabancalar sıkıyordu.” (Bölüşmek, 82)

“Uzak ve bilinmez esâtir adalarından gelmiş benzeyen süt gibi beyaz martılar etrafımızda uçuşuyorlar, çıkardıkları ve derin sesleriyle şehirde kalmış, kalabalıktan, uğraşmalardan, hırslardan, kederlerden bunalmış zavallı insanları kendi vatanlarına, hakikatten pek uzak, تنها, sakın yerlere biraz aşk ve şiir tatmak için çağırıyorlardı.” (Aşk Dalgası, 48)

“Park günlerce onların dertlerini uyutuyor, tamir ediyor, b,ir gün yeniden onları taptaze bırakıveriyordu.” (Semaver-Sarnıç, 200)

“Beş gündür kafasında bir yığın kararlar vermiş, kahvesini ve hayatını can sıkıcı bulmuş, genç adamın daveti için sabırsızlanmış, kah çocuğun kendi yatağının yanı başından duran karyolasına bakarak, dışarıdan gelecek hiçbir şeyin sükunetini bozamayacağını sanmıştı.” (Huzur, 147)

“Türlü huysuzluklarla hademelere, odasının tozlarını aldırıyor, duvardaki resimlerin yerlerini değiştiriyor, ikide birde küçük bir el aynasındaki saçlarını, kravatını muayene ediyordu.” (Çalıkuşu, 224)

“Kendinin edebi olduğuna inan bir topluluk, bu mukaddes ölülerle ahret ülkesini fethediyor, geniş imparatorluğunu onlarla ebediyette parça parça kuruyordu.” (Beş Şehir, 52)

“Beresini sol kulağına giymiş, sağ tarafından saçlarını kabartmış, dalgalandırmış, sarkıtmış; belinin kemerini sıktırmış, ellerini pardösünün ceplerine sokmuş, ilerledi.”(Ayaşlı ile Kiracıları, 141)

“Munise, söğütlükte tesadüf ettiği birkaç muallimeye benim hastac olduğumu söylemiş, merak etmişler, dönüşte kapıdan uğrayarak hatırımı sormak istemişler.” (Çalıkuşu, 269)

“Hüseyin Bey arkada, bir adım geride, elinde aldıkları akşam lokması, dem, eve gelir, hazırlar, pişirir, iğer, yer, keyiflerine bakarlar.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 81)

“Buraya düşmeden önce dünyanın bütün limanlarına yük taşır, yolcu taşır, liman meyhanelerinde kadeh kırar, iskemle devirirdi.” (72. Koğuş, 90)

“Kiminin kulaklarının altında, koltuk atlarında, karnında şişikler oluyor, hıyarcıklar çıkıyormuş, sonra bir ateş bastırıyormuş.” (Beyaz Kale, 78)

“Gözleri sık sık ve şiddetle kırılıp açılıyor, çenesinin altından boynuna doğru uzanan seğirme fasılasız devam ediyor, omuzları silkiniyor, ellerinin parmakları bir lastik top mıncıklar gibi açılıp kapanıyor, dizleri birbirine vuruyor.”

(Bir Tereddüdün Romanı, 136)

“Bir ara hemen oracıkta, bu odada bir şeyin yuvarlandığını işittim, kulak verdim, onun düşmüş olduğunu sandım.” (Onu Beklerken, 76)

“Çavuş sanki onları böyle acı bir olasılıktan sakınmak istemiş, onların tehlikeli yolculuklarına kendine göre bir sağlık duası yapmıştır.” (Onu Beklerken,93)

Kazak Türkçesinde :

Türkiye Türkçesinde “sıralı cümle” olarak adlandırdığımız cümlelere, Kazak Türkçesinde “jalęawlıqsız salalas söylem” adı verilir.

Basit cümlelerin arasına, bağlama edatı veya bağlama anlamı veren bir kelime girmeden birbiri ardına gelmeleri ile oluşan cümleye “jalğawlıqsız salalas söylem” (sıralı cümle) denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II:178).

Kazak Türkçesi gremerciliğinde genel yaklaşım itibari ile “jalğawlıqsız salalas qurmalas söylem”ler “qurmalas söylem” (bileşik cümle)in bir türüdür.

“Jalğawlıqsız salalas söylem” (sıralı cümle)ler manasına göre yediye ayrılır (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 184). Bunlar;

a. Mezgildes salalas söylem (Eş zamanlı sıralı cümle) : Aynı zamanda veya peş peşe yapılan eylemi ya da aynı zaman içerisindeki görünüşü açıklayan cümleye “mezgildes salalas söylem” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 185). Peş peşe sıralanan basit cümlelerin zamanlarının aynı olduğu cümlelerdir.

“Bazaralı şığıp ketti, Quanbay jalğız közin yumdu , gabağın tüyip, oylanıp qaldı.” [Bazaralı çıkıp gitti, Kunanbay tek gözünü yumup başını eğerek düşündü.] (I.,297)

b. Sebeptes salalas söylem (Sebepli sıralı cümle) : İlk cümle eylemin sebebini , ikinci cümle de ondan çıkan sonucu bildirirse, veya ilk cümle sonucu ve ikinci cümlede sebebini bildirirse böyle cümlelere “sebeptes salalas söylem” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 185).

Bu tür cümlelerde, sebep cümlesinden sonra, “sondıqtan”, “sol sebeti”, önce ise , “öytkeni”, “sebebi”bağlaçlarının var olduğunu mana yönünden anlayabiliriz. Fakat bunların söylenmesine gerek yoktur. Şayet söylenirse “jalğawlıqsız salalas qurmalas söylem” (diğer bağlama edatları ile kurulan bağlı cümle)lere dahil olurlar.

“Äli şam jağılğan joq, jürttüñ köbi tısta mal jaylap jür.” [Hâlâ lamba yakılmadı, halkın çoğu dışarıda hayvanlarını yayıyor.] (I., 83)

c. Qarşıqtı salalas söylem (Karşılıklı sıralı cümle) : Birbirine karşı zıt olan anlamlar bildiren cümlelere “qarşıqtı salalas söylem” denir (Qazaq Tiliniñ

Grammatikası II: 186). Sıralı cümleyi oluşturan basit cümlelerde, birbirine zıt anlamda kelimeler kullanıldığında karşılıklı sıralı cümle yapısı oluşur.

“Täkejanmen birge Şubar da qozgala berip edi, onı Abay ustap qaldı.”
[Takecan’la birlikte Şubar’da kalkacak idi, onu Abay tuttu.] (III., 99)

d. Tüsindirmeli salalas söylem (Açıklayıcı sıralı cümle): Baştaki basit cümle genel anlamda söylenir. Sonraki cümle veya cümleler baştaki cümlede bildirilen iş, hareket, oluş ve durumun sebebini, özelliğini açıklar cümlelere “**tüsindirmeli salalas söylem**” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 187).

“Bul üydiñ astı sızdı, tastı qara jer, terezeniñ ornına bay üyiniñ sınğan şınısınan bir ğana közdi sañılaw etip kirpiş arasına keptegen.” [Bu evin altı rutubetli, taşlı kara toprak, pencerenin yerine, zengin evinin kırılmış tabağından ancak tek gözlü delik şeklinde kerpiç arasına sokmuşlar.] (III., 89)

e. Salıstırmalı salalas söylem (Karşılaştırmalı sıralı cümle): İki türlü durumun veya iki nesnenin birbiriyle kıyaslanıp, birinin diğerine üstün gösterildiği cümlelere “**salıstırmalı salalas söylem**” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 188).

Bu tür cümleler atasözleri ve deyimlerde çok sık kullanılır (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 189).

“Alğan jarıñ jamandap,
Asqandı qayday tabarsıñ.”
[Aldığım yarini kötüleyip,
daha iyisini nereden bulursun?] (I., 109)

f. Şartlı salalas söylem (Şartlı sıralı cümle): Basit cümlelerin anlamları, kendi aralarında şartlı olan cümlelere “**şartlı salalas söylem**” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 189).

“Atım jaman deme, säygülik mingizemin.” [Atım kötü deme, düldül ata bindireceğim.] (III., 71)

Yukarıdaki cümlede “atım kötü demeysen düldül ata bindereceğim” manası vardır. Burada “düldül at” iyi bir at cinsidir.

g. Köp tarmaqtı salalas söylem (Çok parçalı sıralı cümle): Yapısında üç veya daha fazla basit cümle bulunan sıralı cümlelere “köp tarmaqtı salalas söylem” denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 190).

“Mal-janı köp, bay awıl ası orındı qıstawğa layıqtap alğanmen, äli jaña qıstaw sala almay, eskilew tar qorağa sıya almay, künniñ közi jılınısımen kiyiz üyge şığıptı.” [Malı ,insan çok olan zengin köy, o yeni kışlağı almasına rağmen eskimiş dar evlere sığamadılar, güneş etrafı ısıtmaya başlayınca, obaya çıktılar.] (I., 124)

Jalğawsız salalas söylemlere Kazak Türkçesinden örnekler;

“-Bizdiñ qıstawlarımızdıñ üstinen köp awıl küzekke qaray köşip ötedi, solardıñ malınan seskenip jer qoruwmen kün keştik qoy.” [Bizim kışlaklarımızın yanından birçok köy sonbahara doğru göçer, onların hayvanlarından korkup yerimizi korumayla gün geçirdik.] (III., 17)

“Qazır onıñ jatqan jeri kiyiz üy emes, kişkentay ğana tüyiktey tar, jer üy.” [Şimdi onun oturduğu ev keçe ev değil, küçücük, dar yer evi.] (III., 89)

“Biz qalağa keldik, mınaw qudaydıñ üyi meşitke kelip turmız.” [Biz şehre geldik, işte Allah’ın evi mescite gelmişiz.] (IV., 28)

“Eñ soñğı savğanım bola ma, eki jetimekke ne dermin, ne berermin.” [En son gönderdiğim olur mu, iki yetimciğe ne derim, ne veririm.] (III., 127)

“Onıñ qorası tar, turğın-jayı sur kirpişten salğan awız üyli, tör üyli kişilew eki ğana bölme.” [Onun evi dar ,yaşadığı yer kerpiçten yapılmış ,salon ve bir odası olan küçük iki odalı bir ev.] (IV., 73)

“Ögiz muzdı suwğa basqısı kelmey köp tırtısıp edi, Erbol ırıqqa könbedi.” [Öküz , buzlu suya girmek istemeyip çekindi , Erbol bunda ısrar etti.] (I., 191)

“Patşalıqtar arasında ülken elşiler boladı, diplomattar deydi olardı.” [Yöneticiler arasında büyük elçiler olur, onlara diplomat denir.] (III., 187)

“Abay Erbolğa süysingennen qattı küldi, köp küldi.” [Abay, Erbol’a sevincinden kankana attı, çok güldü.] (II., 95)

“Sen barıp Uznayaq Musanı şaqırıp kel, sol ayırsın!” [Sen gidip, Uzunayak Musa’yı çağır gel, o ayırsın.] (III., 250)

“Basında qundız börki bar, üstinde kök mawıtı beşpet, omırawları tolğan kümis tüyme.” [Başında kunduz börki var, üstünde mavi renkli bir yelek, omuzlarında ise bir çok gümüş düğme var.] (II., 106)

İki lehçeyi sıralı cümle bakımından karşılaştırırsak:

1. Her iki lehçede de sıralı cümle yapısı vardır ve bu yapılar tamamıyla birbirine benzer yapıdadır.

2. Kazak Türkçesinde, sıralı cümlelerin yapısındaki basit cümlelerin anlam ilişkilerine göre sınıflandırılmasıyla daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Fiil Cümlesi

Türkiye Türkçesinde :

Yüklem fiil veya isim olmasına göre cümleler, fiil cümlesi ve isim cümlesi diye ikiye ayrılır.

Yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubu olan cümle türüdür. Her türlü iş, oluş, hareket fiil cümlelerinin yardımıyla yapılır. Bu yüzden fiil cümleleri, isim cümlelerine göre daha fazla kullanılan cümle türüdür (Karahan 1999 : 68).

Herhangi bir cümlenin fiil cümlesi sayılabilmesi için gerekli olan şart, yüklem çekimli bir fiil olmasıdır. Bu fiil, bildirme veya tasarlama kiplerinden olabileceği gibi, olumlu – olumsuz ve soru şeklinde de olabilir (Yaman 2000 : 277).

Türkiye Türkçesinden fiil cümlesine örnekler:

“Ak bir kuş kanadınca havalanan tülbendiyle dolamp, içinde ışıkları birikmiş, aydınlığı göğü öylece kalmış mahallesine, göremeden ama duyarak bakardı.” (Rozalya Ana, 63)

“Kağıtların yorgun, kanatları kırık kelebekler gibi arabanızın içine, hummalarla dolu düştükçe, artık onları, eğilip, elinize almıyorsunuz.” (Bir Serencam,108)

“Bütün gün, güya, düşünen hüviyetin yarısı orada kalmış gibi Üsküdar Sokaklarında, her zamandan daha dalgın ve perişan **bir baş gezdirdi.**” (Bir Serencam, 174)

“Yolda giderken Ali Bey düşünce yorgunluğu, vicdan ikircimi ile sanki vücudu iç duyulardan bütün bütün boşalmış gibi baygınlığa yakın bir dalgınlık içinde **yürürdü.**” (İntibah, 91)

“İçerde çam bölmenin ardında aynı işi yapmanın usancını anlatan parmaklar, filtreli siğara paketlerini istifleyip, kağıt torbalara **koyuyordu.**” (Bölüşmek, 73)

“Üzerinde delikanlının soluk ıslak ceketini, inip kalkan karnının sık sık körüklenen solumalarıyla, dakikadan dakikaya daha da ölecek can çekişme **sürüp gitti.**” (Onu Beklerken, 38)

“Hemen herkes büyük bir heyecan ve taşkınlık içinde kendi fikrini **ileri sürüyordu.**” (Mor Salkımlı Ev, 218)

“Selma'nın çevresinden, o güne kadar hiç aramadığı ve uğramadığı bazı kimselere tesadüf vesileleri uyduruyor ama, hiçbirinde arandığına ve sorulduğuna dair bir alamet **bulamıyor.**” (Aynadaki Yalan, 38)

“Bu inanılmayacak haberin sevinciyle koğuştan içeri giren Kaya Ali her şeyi heyecanla anlatınca koğuştaki **patladı.**” (72. Koğuş, 12)

“Hasan Bey'in dalgın ruhunun gizli bir köşesinde, hasta olduğunu, bilen ve kızını düşünen bir nokta **uyanık kalmış.**” (Ayaşlı ile Kiracıları, 174)

“Baştan aşağı parıltı olan bir dehlizde bu ışığa doğru gitmek, her gün yaptıkları yolculuklardan ziyade iyi bir talihe, vaad edilmiş bir toprağa doğru **koşmaya benziyordu.**” (Huzur, 254)

“İngiltere kralı yeniden, Hindistan'daki eski Türk imparatorluğunun tahtına oturmak için Mısır müstemlekesinden geçerken, şimdi Cihan politikasında bir gölge halinde kalan büyük hakanın oğlunu **ayağına getiriyordu.**” (Aşk Dalgası,9)

“Rabia’nın yanaklarındaki gelincikler şimdi koyu lâl rengindeki eski bir şarap gibi bütün yüzünü kapladı.” (Sinekli Bakkal, 167)

“Daha küçük bir ilkokul talebesi iken, Bursa’yı çok seven babamın anlattığı şeyleri dinler ve muhayyilemde onları tarih kitabında rastladığım isimlerle birleştirirdim.” (Beş Şehir, 116)

“Ölümün zaferinin yanı başında, imkansız bir kışın kasıp kavurduğu bir bahçede, buzların kilidi çözülür çözülmez başlayan o acayip baharlar gibi, yavaş yavaş hayatın türküsü yükseliyordu.” (Beş Şehir, 174)

2.2. İsim Cümlesi

Yüklemi ek fiile çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümle çeşididir. İsim çekim eklerini alan her türlü kelime, yüklem olması halinde cümle isim cümlesi olur (Karahan 1999 : 68).

İsim cümlesinin en önemli özelliği, nesne olmamasıdır. (Koç 1996 : 527).

İsim cümlelerinin olumsuz şekli “yok” kelimesi ve “değil” edatıyla yapılır (Hatipoğlu 1972 : 174).

İsim cümlesinde en az kullanılan unsur, yaklaşma ve uzaklaşma halindeki yer tamlayıcısı ve nesnedir. Yüklemde yapma, yaptırma bildirilmediği durumda cümlede nesneye ihtiyaç yoktur (Karahan 1999 : 69).

Türkiye Türkçesinde isim cümlelerine örnekler :

“Gerekliyordu ama baş köşede koğuş gediklilerinden Kenan’ın baş çimento torbasından yatağı vardı.” (72. Koğuş, 26)

“Belki bütün kâinat, insan, ev, ağaç, önlerinden denizi yalayarak geçen yelkovan kuşları, küçük hayvanlar, biraz ötedeki karpuz ve kavunlar, hepsi çok uzun bir uykudan uyanmış gibiydiler.” (Huzur, 255)

“Bunları anlatıyorum, çünkü hatırımda kaldığına göre, insanlar, bir hassa kadınlar, kederli oldukları zaman ruhânilerin avutmasına muhtaçtırlar.” (Sinekli Bakkal, 153)

“Yedi yaşında dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin başına geçen bu adamın tarihi kadar garip ve acı talih **azdır.**” (Beş Şehir, 86)

“Coğrafyanın şephesiz kendine mahsus bir mantığı **var**; onu iyi kavrayabilmek için haritaların yardımına **muhtacız.**” (Üç Noktanın Söylediği, 21)

“Bununla beraber ruh, tam doyuran o keşif ürpermeden, eşya ile aramızdaki perdeleri kaldıran ve bizim için dışımızda yabancı bir şey bırakmayan o büyük dolgunluktan **mahrumdur.**” (Beş Şehir, 134)

“Kenar mahallelerin merkezde konuşulan dile göre yayık telaffuzlu kızları, çamurlu yüzü, bazen de fazla zeki kızları **vardır.**” (Semaver-Sarnıç, 131)

“Yüzünde biraz evvelden kalma bir ümit artığı ile, benim kendisini gördüğüm halde odama kaçışma mana verememekten gelen taze bir şüphe **vardı.**” (Bir Tereddüdün Romanı, 147)

“Bunlar, ortada miras olarak kalabilen sağlık sermayesinin aralarında birbirine eş paylara ayıran, fazla paylardan eksikleri tamamlayan kardeşler **gibiydiler.**” (Onu Beklerken, 95)

“Gece, bir sevdalı aşık düşüncesi gibi **hem gamlı kapalı bulutlu, hem karanlıktı.**” (İntibah, 92)

“Musa Kâzım, namushu, iyiliksever, mezhebine ve mezhehtaşlarına candan bağlı bir adamcağızdı.” (Cezmi, 170)

“Bahar günleri bu eskimiş dünyanın delikanlılık safâsının sabahıdır.” (İntibah, 27)

“Adı sanı pek belli bir adamdı; hele bizim taraflarda onu **tanımayan yoktur.**” (Bir Serencam, 225)

“Burada yaşayanların hayal gücü sınırsızdı ve düşünmeye zamanları **boldu.**” (Rozalya Ana, 86)

“Galiba ağaçların dalları **yapraklıydı**, şimdi ise o yapraklar **gözle sayılacak azlıktaydı.**” (Rozalya Ana, 98)

“Bunların aynı kazada olmakla beraber, bizim çiftliğimize çok yakın Karaçimen ve Sarı çalı diye, her biri altmış, yetmiş dönümlük iki büyük çiftlikleri **vardı.**” (Ayaşlı ile Kiracıları, 21)

Kazak Türkçesinde :

Kazak Türkçesinde cümleler yüklem türüne göre gruplandırılmaz. Fakat, “söylem müşeleri” (cümle unsurları) bahsinde yüklem (bayandawı), isim ve fiil olmasına göre ikiye ayrılmaktadır. Esasında, yüklem (bayandawı) ile alakalı olan bu bölünmeyi, dolaylı olarak cümle bakımından da değerlendirirsek, cümleleri yüklem türüne göre de gruplandırmış oluruz.

Etis Bayandawı (Fiilden Yüklem [Fiil Cümlesi])

“Fiil cümlesi, yüklemi çekimli bir fiil olan cümle çeşididir” (Coşkun: 250).

Kazak Türkçesinden fiil cümlesine örnekler:

“Alısta qoñır kökşil tartıp, bük tüsip jatqan alıs adır Şolaqterek körinedi.”
[İleride bozkır yeşile çalan geniş, büyük Şolakterek tepesi görüldü.] (III., 165)

“Osı üş äyeldiñ erin joqtağan davsın Eralıda otırğan awıldardıñ kəri-jası tügel bileidi.” [O üç kadının kocalarının davasını Eralı’da oturan köylerdeki genç ihtiyar herkes biliyordu.] (III., 175)

“Eki xattıñ öleñderin oqıp, Äbiş bayaw ğana dawıspen, öziniñ endigi bir oyn oytadı.” [İki mektubun şiirlerini okuyup, Ebiş yine aynı tonla kendi fikrini söylemektedir.] (IV., 139)

“Sanımen kelüwin ımırt jabılğan, köz baylağan kezge däldegen Orazbay endigi sırın, jayın da közge tüsirgisi kelmeydi.” [Onunla geldiğini, karanlığın çöktüğü, göz gözü görmez olduğu zamanda Orazbay sırrını, halini göstermek istemedi.] (IV., 205)

“Ol qatarındağı biyik priçeskası bar, sändi kiyingen jas äyelge külimdegen közben jiı iyiledi.” [O, arkasındaki priçeskası olan, güzel giyimli genç kadını gülümseyen gözlerle süzdü.] (II., 147)

“Abay da şay işe bastap, Qulınşaqtıñ jawabın kütip otır.” [Abay da çay içmeye başlayıp Kulınşak’ın verdiği cevaba gülüyordu.] (I., 122)

“Sarmolla osı jurttıñ arasına keldi.” [Sarmolla, o halkın içine geldi.] (IV., 19)

“Qazirgi Jigitek jayı turalı bul sözi qanşalıq awır bolğanimen, anıq şın küydi bildirdi.” [Jigitek’in şimdiki hali hakkında bu söz ne kadar ağır olsa da gerçek durumu bildirdi.] (III., 100)

“Qarqaralığa şeyin Qunanbaydı ası küymemen şıǵarıp salatın Mirzaxan köşir ornına otırǵalı birtalay uwaqıt boldı.” [Karkaralığa kadar Kunanbay’ı bu durumla uğurlayan Mirzahan , arabadaki yerine oturduğundan beri epey bir vakit geçti.] (II.,13)

Esım bayandawı (İsimden yüklem [İsim cümlesi])

Yüklemi isim veya isim soylu bir kelime olan ve ek-fiil ekleri ile hükme bağlanan cümle çeşidine isim cümlesi denir (Coşkun:250).

Kazak Türkçesinden isim cümlesine örnekler;

“Bügingi Abay awlındaǵı ülken äbiger men qarbalastıñ jöni bölek.” [Bugünkü Abay köyündeki büyük telaşın ve kargaşanın sebebi farklı.] (III.,109)

“Alşınbaydıñ älgi söziniñ ayaǵına as kep qalǵanı bir siltaw bolsa, ekinşiden, budan äri söylegen sözdiñ ornı da joq.” [Alşınbay’ın ilk sözünün sonuna az bir söz kaldığı bahane olsa da diğer yandan, bundan sonra söyleyeceği sözün de yeri yok.] (I., 97)

“Sonda seriǵıñ osı juldız.” [O zaman ortağın bu yıldız.] (IV., 169)

“Bunday toptıñ öz turgısınan qaraǵanda Orazbaydı qostaytın jöni bar.” [Bu halkın yaşantısına bakıldığında Orazbay’ı desteklemelerinin sebebi var.] (IV., 213)

“Onıñ bildirüvinşe, bul adamdar arasında taǵı da bitpeytin kesir daw bar.” [Onun söylediğine göre, bu adamlar arasında daha bitmeyecek çözümsüz bir dava var.] (III., 139)

“Aq üyler men otawlar, qanaq üy, uranqaylar arasında asıǵıp basıp jügirgender köp.” [Ak evler ile misafir evleri ve Urankaylar arasında aç dolaşanlar çok.] (III., 109)

“Osı elderdiñ bari de Şunay, Şiy Jildebay, Qıdırdan bastap Şıǵısqa şeyin sozıla qıstaytın elder.” [O halkların hepsi de Şunay, Şiy, Jiydebay, Kıdır’dan başlayıp Şıǵıs daǵına kadar geriye uzanan halklar.] (I., 76)

“Bulardıñ ortasındaǵı **Böjeydiñ özi.**” [Bunların arasındaki Böcey’in kendisi.] (I., 78)

“Biraq bul arada oǵan qosılıp, töbeleske şıǵarlıq jigitek tobı **mardımsız.**” [Fakat bu arada ona katılıp, kavgaya çıkacak olan Jigitek’in grubu etkisiz.] (I., 81)

“Köp jerde egin işinde awnap nemese zapqılasıp, tepkilesip oynaq salıp jürgen, jas semiz asawlar **köp.**” [Bir çok yerde ekin içinde sağa sola yatan bazen de kavga edip tepinmekte olan , genç ve semiz taylar çok.] (III., 199)

“Özgelerdiñ bärinen jası kişi bolsa da, okuw-bilimge de oziǵı **osi.**” [Diğerlerinin tümünden yaşı küçük olsa da okumaya, yazmaya heves eden o.] (II.,263)

“Mihaylov üyinde bul äyeldi Abaydıñ alǵaş körgeñi **osi.**” [Mihaylov’un evinde o kadını Abay’ın ilk görüşü bu.] (II., 296)

“Olardıñ balaları men Abaydıñ jas nemelerin oqatatın Xasen molla deytin aq sur jüzdi sıpayı molla **bar.**” [Onların çocukları ile Abay’ın torunlarını okutan Hasan Molla adında nur yüzlü bir hoca var.] (IV., 266)

“ Kölemi şaǵın jalǵız taw bolǵanmen bunıñ quz-qiyaları, biyik jartastarı **köp.**” [Görünüş bakımından sadece bir dağ olmasının yanında dik yamaçları, büyük uçurumları çok.] (IV., 191)

“Ölim tañbasınday bop, öz jüzine de túsken kök tañlaq tañbası **bar.**” [Ölümü yanbaşında hissettiğinde, yüzünde de ölümün nuru var.] (IV., 158)

İki lehçeyi yüklem türüne göre değerlendirecek olursak :

1. Türkiye Türkçesinde belli bir grubu oluşturan “yüklem türüne göre cümleler” bahsi, Kazak Türkçesinde aynı yapıya sahip olmasına rağmen bir grub olarak değerlendirilmemiştir.

2. İsim ve fiil cümlelerinin kullanışları her iki lehçede de aynıdır. Kazak Türkçesinde yüklem türüne göre bir sınıflandırma olmamasına rağmen, yüklemi isim ve fiil olan cümle yapıları vardır.

3. Yüklem tek bir kelimedenden veya daha fazla kelimedenden oluşması her iki lehçede de vardır.

3. YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Kurallı Cümle

Türkiye Türkçesinde :

Türkiye türkçesinde, yüklem cümle içindeki yerine göre iki çeşit cümle vardır: Kurallı cümle ve Devrik cümle.

Yüklemi sonda bulunan cümleler kurallı cümlelerdir. Türkiye Türkçesinde, cümlenin temel unsuru olan yüklem genellikle cümlenin sonunda bulunur. Yüklemi tamamlayan unsurlar, yüklem önünde yer alır ve yükleme doğru sıralanırlar. Yardımcı unsurlardan ana unsura sıralanma Türkiye Türkçesinin temel özelliklerindedir. Yüklem, cümlede önemli bir unsur, genellikle belirtmek istenilen unsurdur (Karahan 1999 : 70).

Türkiye Türkçesinin kendine has anlatımından doğan bir cümle kuruluşu vardır, buna göre yüklem sonda bulunur. Bu tür cümleler düz (kurallı) cümlelerdir (Bozkurt 2000 : 181).

Türkiye Türkçesi edebi eserlerinden kurallı cümle örnekleri :

“Ben bir köşeye çekildiğim, Faika'nın başı ağrıdığı, İfdet Hanım'ın kocasıyla kavga edip, erkenden yattığı biraz bunlu gamlı gecelerde Haki Bey, İskender'in odasına kaçıp geniş kanepenin üstünde uykusunu çekiyordu.” (Ayaşlı ile Kiracıları,72)

“Bu ağacın kökü, orada, ufukta ince bir Herat cildinin tezhipleri arasında kıpkırmızı kavsi, bu altın oyunlarını gittikçe daha derin şekilde aydınlatan, her an eritip yeniden kendi fantezisine göre döken güneşteydi.” (Huzur, 139)

“Ne zaman akşamın alacaları çökse, ninem karanfilli yazması, derviş hırkasıyla odanın bir ucunda beliriyor.” (Rozalya Ana,73)

“Abdullah Efendi kararında akli, vicdani bir sakıncaya ihtimal vermediği gibi uygulama biçiminde de olanaksız görmediğinden astığı adamın dar ağacı altında yatan cellatlar gibi sevinçli, övünge uyudu.” (İntibah, 201)

“Beyaz bulut parçaları artık kasırgalar yaparak, döne döne savrulurak, iri iri, lapa lapa dökülüyor, yavaş yavaş bu güneş ülkesinin kızını da örtüyordu.” (Onu Beklerken, 15)

“Müderriszade Elhaç Necdet Efendi, bu vak’adan dört gün sonra 1326 senesi şabanının beşinci günü dik ve yorucu hayat merdiveninin kırk sekizinci kademesinde yorgun, kalp sektesinden vefat etti.” (Bir Serencam, 161)

“Ayak sesi bekleyen kulağı, uğultular içinde, odanın dışındaki bütün sesleri ayıklamak için diriliyor, fakat hep kördüğüm haline gelen seslerin karışıklığı içinde uğultular başını ağrıtabilecek kadar çoğalıyordu.” (Bir Tereddüdün Romanı, 15)

“Dağın eteğine beyaz minareleri ile sarılmış bu şehrin lisesi, zaman geçtikçe daha canlı, daha berrak hatıralarla bize döner, bizi tekrardan içine alırdı.” (Semaver-Sarnıç, 125)

“Sinan’dan sonra Türk mimarlığının meşalesini eline alan Sadefkâr Mehmet Usta’nın bazı nispet değişikliklerine bakarak ondan tamamıyla ayrıldığını iddiğa edemeyiz.” (Beş Şehir, 39)

“Evlıya Çelebi Bursa çeşmelerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü “Velhasıl Bursa sudan ibarettir” diyerek bitirir.” (Beş Şehir, 121)

“Elleriyle duvarlara tutunarak yürürken içinde hemen düşmek üzere olduğu uçurumdan kurtulmuş olanların sevinci vardı.” (Sinekli Bakkal, 157)

“Geçen hafta, ileride tamamlayacağım “Anadolu’da Eski Türk Sanatının İzleri” ünvanlı kitabın başlığını bitirdim.” (Aşk Dalgası, 87)

“Yalnız Tavukçu, yalnız İzmirli değil, tok karınlarıyla baş çimento torbalarından ibaret yataklarında sırtüstü keyif çatan öteki Adem babalar da sulanan ağızlarıyla dehşetli bir imrenti içindeydiler.” (72. Koğuş, 62)

“Köşkün, ensesine balyozun indiği yemek odasında, masanın tepesinde, belki köşk satılsa alınamayacak kadar değerli bir avize vardı.” (Aynadaki Yalan, 44)

“Muhabbet kuşları tırnaklarıyla, kertenkele sürünüşleriyle kafes tellerine tutunup bazen de gagalarıyla asılıp ters dönüp bir yerde durmayı öğreniyorlar.” (Rozalya Ana, 116)

3.2. Devrik Cümle

Yüklemi cümlelerin sonunda bulunmayan cümleler devrik cümledir. Bu yapıdaki cümlelere, genellikle, şiir dilinde ve konuşma dilinde rastlanmaktadır. Atasözlerinde, günlük konuşmalarda veya sohbet üslûbuna sahip olan eserlerde devrik cümleyle rastlarız (Karahan 1999 : 70).

Yargıdaki önemi belirtmek ve dikkati yargıya çekmek amacıyla yüklem, özne, nesne ya da tümleçlerden önce getirilmesiyle oluşan cümleler devrik cümlelerdir (Hatipoğlu 1972 : 158).

Piyeslerde ve romanlardaki karşılıklı konuşmalarda aslına uygun olması ; ağızlar ve şivelerin olduğu gibi belirtilmesi hoşta gider ve esere ayrı bir tat ve doğallık katar. Bu nedenle bir çok oyun ve roman yazarları eserlerindeki karşılıklı konuşmaları söyleyenlerinkine uygun yazmaya çalışır ve bu konuşmaların birçoğu gelişigüzel olduğu için cümleler devrik olur (Gencan 1975 : 108).

Türkiye Türkçesinden devrik cümle örnekleri :

“Hiç konuşmadan sadece çözülen buzun çatırdaması gibi kemiklerini yavaştan saran ılınmaya bıraktılar kendilerini.” (Rozalya Ana, 11)

“Kış kaledekilerin sırtına yüklenirse hele, Maldiya yalvarmağa başlayacaktı muhakkak.” (Kapı, 315)

“O kadar korkmama, kendime ilişkin daha önce düşünmediğim şeyleri sezdiğimi düşünmeme rağmen, bu oyun duygusundan da kurtulamadım bir türlü.” (Beyaz Kale, 92)

“Bekir’in işine akıl ermez, bilmez misin vardır bir düşündüğü.” (Azap Toprakları, 179)

“Leman’la İclâl, o dokunulmaz renkleri ürkütmemeye çalışarak bir yer aradılar kendilerine.” (Bölüşmek, 129)

“Acaba Müfettiş de, politikacının sırtındaki ezici sorumluluk yüzünden mi düşünmüştü, en kuytu bahçeleri, sarmaşıklarla yüklü vadileri ve dönmemeyi.” (Yağmur Beklerken, 181)

“Oradan uzaklaşmak gerektiğini düşündüm, fakat bir otel kapıcısıydı bu üniformalı adam.” (Tehlikeli Oyunlar, 260)

“Milletin çift anlamlı sözlere ancak ikinci anlamda bir tür hakaret ya da aşağılama olduğu sürece ilgi gösterdiği için berberin alınganlığıyla ilgilenmedim bile.” (Kara Kitap, 173)

“Bazen dinleyeceklerini tutarlar ama genellikle kulak arkasına atarlar sözlerimi.” (Azap Toprakları, 147)

“O zaman anladım nasıl bir yaratık olduğumu, bütün çirkinliğimle gördüm kendimi, bana bakarken yüzlerini buruşturmalarından anladım bunları.” (Tehlikeli Oyunlar, 261)

“Arkasından Şefika Hanım, çantasında terlikleriyle, Rezzan Hanım Pazar dönüşü zembili ve filesiyle çalverdiler kapıyı.” (Bölüşmek, 125)

“Önce, kapının karanlık bir daireye açıldığını farketti Galip, hemen sonra da, karanlık dairenin içinde bir telefonun çalmaya başladığını.” (Kara Kitap, 125)

Kazak Türkçesinde :

Kazak Türkçesinde cümlelerin yüklemine göre; kurallı veya devrik cümle olarak bir sınıflandırma yoktur. Cümleler büyük çoğunlukla kurallı cümlelerdir. Kazak Türkçesinde böyle bir sınıflandırma olmadığı halde, devrik cümle yapılarına rastladık. Az da olsa düz yazıda ve metin içerisindeki nazımlarda devrik cümle yapıları vardır.

Kazak Türkçesinde kurallı cümle yapısı büyük çoğunlukta. Bu yüzden kurallı cümlelerden fazla örnek vermedik.

Kazak Türkçesinde kurallı cümle yapısına örnekler :

“Abay sol uzaq jolğa kelini men balasın uzatıp salğalı kelipti.” [Abay, geliniyle çocuğunu o uzun yola uğurlamaya gelmişti.] (IV., 15)

“Jañağı az toptan basqa bay üyine qay küni bolsa da kirüwge ruqsat etilmeydin soqır, qayırşı, aqsaq, sanıraw, kem-ketik tilenşiler ğana kelgen edi.” [Önceki küçük

gruptan başka beyin evine daha önceleri eve girmesine izin verilmeyen, kör, topal, dilsiz ve özürlü dilenciler bile gelmişti.] (IV., 31)

“Abay äkesiniñ bunminen söyleser sözi joq ekenin bilgenlikten, kün boyı ünsiz otırdı.” [Abay, babasının bu konuda söyleyecek sözü olmadığını bildiğinden, gün boyu sessiz oturdu.] (II., 101)

“Mäkiş Saltanat turalı Abayğa tağı bir qaldırılı ängime aytıp ötti.” [Makiş, Saltanat hakkında Abay’a bir tane daha önemli hikâye anlattı.] (II., 297)

“Jalğız jürgen joldı köñilsiz körüp, aldıñğı jağında ketip bara jatqan eki attını ädeyi ängimelesip otıruw üşin quwıp jetken eken.” [Yalnız yürüdüğü yolu gönlü kaldırmayıp, önünde gitmekte olan iki atıyla sohbet etmek için özellikle gidip yakalamıştı.] (I., 133)

“Ekewiniñ de aytar sözderi biter emes.” [İkisinin de sözleri bitecek gibi değil.] (I., 133)

Kazak Türkçesinde devrik cümle yapısına örnekler :

“Äskerlik qızmet retinen Almatığa barıp iske kirisüw jayı Taşkentten tüñ buyırıq, anıq, naqtılı buyırıq bop tağı jetti Semeyge.” [Askerî hizmet için Almatı’ya gidip işe girme olayı Taşkent’ten kesin emir, açık seçik emir olarak bir daha ulaştı Semey’e.] (IV., 109)

“Sol esebi degenine jetip, Särsekeni de, Abaydı da qabat aldap şıqqanına küldi Tursın.” [O yaptığı hesabı tutturup Sarseke’yi de Abay’da tekrar aldatmasına güldü Tursın.] (II., 309)

“Sol tumardıñ bări jeter me eken Mäkenge.” [Bu muskanın hepsi etkili olur mu acaba Maken’e.] (IV., 109)

“Sol üyde keş qarañğısında ün salıp jılap, namaz oqığanday burışqa qarap, jalğız küñirenip otırğan şaldı kördim deydi Devyatkin.” [O evde gece karanlığında sesli bir şekilde ağlayıp namaz kılıyor gibi köşeye bakıp yalnız başına sızlayan ihtiyarı gördüm dedi Devyatkin.] (IV.,217)

“Araz bolsañ, eline,

Jamandıq aytar habarşıñ.”

[Düşman olsan halkına,
Kötülük getirir habercin.] (I., 110)

“Eskiniñ asıl közi edi,
Urlap ta kömdiñ Böjeydi.”

[Eskinin bir tanesiydi,
Gizlice gömdüler Böcey’i.] (I., 222)

“Etimdi şal sipağan gurt jesin dep,
Jardastan qız qulaptı tereñ suğa...”

[Bedenimi yaşlının okşayacağına kurtlar yesin diye ,
Uçurumdan kız kendini atmış derin suya...] (II., 289)

“Endiği qalğanı Abay ma edi jalğız?” [Şimdi kalan Abay mıydı sadece.]
(IV., 216)

“-Ras aytasın, abıq bultağı, -dedi Mağaş ta” [- Doğru söylüyorsun bu da çok
açık, dedi Mağaş da.] (III., 22)

“Kim biledi, onı jazalasañ mınaw qalıñ prigovor senatqa, patşanıñ öz
keñsesine de keter.” [Kim bilirdi, ona ceza versen böyle bir senatoya, yöneticilerin
huzuruna da gideceğini] (III., 287)

“Osını köpke jetkijüw şart deydi Abay.” [Bunu uzun süreye yaymak şart dedi
Abay.] (IV., 18)

“Äjeñ baqır somı biledi ğay, -dedi Qarabas.” [Garip ninen onu biliyor ya dedi
Karabas.] (I., 121)

“Sın kezinde, osındayda, öziñ ekenimdi, dostıñ ekenimdi bildirmek niyetim!”
[Tenkit zamanında, o sırada, kendin olduğumu, dostun olduğumu anlatmak niyetim!]
(III., 103)

“Quzgındar talası bop ketken ayla –täsilderiniñ soyl-şaqparı etpek boladı
Bazaralını.” [Kuzgunlar savaşı haline gelen sistemin tetikçesi yapacaklardı
Bazaralı’yı.] (III., 47)

İki lehçeyi yüklemine yerine göre karşılaştıracak olursak:

1. Kurallı cümle yapısı her iki lehçenin de temel cümle yapısıdır.

2. Kazak Türkçesinde kurallı cümle yapısı, Türkiye Türkçesine oranla daha çok kullanılmıştır.

3. Türkiye Türkçesinde var olan ve son zamanlarda çağdaş yazarların çoklukla kullandığı devrik cümle yapısı, Kazak Türkçesinde, metin içerisinde rastlanmasına rağmen böyle bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır.

4. ANLAMINA GÖRE CÜMLELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Olumlu Cümle

Türkiye Türkçesinde :

Anlamına göre üç çeşit cümle vardır. Bunlar ; olumlu cümle, olumsuz cümle ve soru cümlesidir.

“Olumlu cümle, yüklemi olumlu yargı bildiren cümledir” (Coşkun 2000 : 251) Bu tür cümlelerin yüklemi yapma, yapıma ve olma bildirir. (Karahan 1999:70)

Olumlu cümleler hem biçim hem de anlam yönünden olumlu olabileceği gibi biçim yönünden olumsuz, fakat anlam yönünden olumlu olabilirler. (Can 1986 : 159) Yüklemde olumsuzluk unsuru taşıyan cümle, “değil” edatı ile birleşince, olumlu bir anlama sahip olur. İki olumsuz unsur cümlenin anlamını olumlu yapar. (Karahan 1999 : 71)

Türkiye Türkçesinden olumlu cümle örnekleri:

“Bu sözü bir kapanış cümlesi olarak görmek isteyen Galip, onca çay kahveye rağmen üzerinde bir baygınlık hissi, karın yeniden başladığını söyleyerek, kalkıp kapıya doğru sendeleyerek yürüdü.” (Kara Kitap, 125)

“Necip o gün akşama kadar kalbinde ölm zehri olduğu halde kalmaya mecbur olduktan sonra bir zindandan kurtulur gibi oradan çıkınca, oradayken sokağa kendini atıp serbest kalırsa rahat edeceğini sanırken, şimdi yalnız, bütün endişeleriyle, bütün felaketleriyle yalnız kalınca harap oldu.” (Eylül, 216)

“Osman Paşa, ordusuyla birlikte Şamahi'ye varınca, komutanlar ve diğer yüksek rütbeli askerler, birer eve misafir edilmişlerdi.” (Cezmi, 75)

“Hikmet, çekmecesinin gözünden biraz kağıt çıkardı; albayın getirdiği ve hazırladığı notları, masanın başında birlikte okudular.” (Tehlikeli Oyunlar, 263)

“Kanal hücumları esnasında, Fransızların teşviki veyahut Fransızları getirmek için Suriye’de bir ihtilal teşebbüsü olduğu söyleniyordu.” (Mor Salkımlı Ev, 225)

“Hattat Mustafa Rakım’ı yazmaya karar verince, öncelikle ağabeyi İsmail Zühdi’nin Edirnekapı mezarlığındaki kabrini görmek istedim.” (Kuğunun Son Şarkısı, 125)

“Yüzyıllar boyunca bunu sık sık yaptılar; yeşil, mavi, kırmızı, sarı ve beyaz ışıklar saçarak gökyüzünün derinliğinde hızla hareket edebilen değirmi gemilerle geldiler.” (Üç Noktanın Söylediği, 111)

“Damlardaki televizyon antenleri, mavi göğün altında duygusuz, anlamsız bir biçimde sıralanmıştı.” (Bölüşmek, 95)

“Müdür Efendi, sobanın yanından dumanları çıkmaya başlayan ıslak kunduralarının nallı tabanlarından tutuşmuş gibi yerinden fırladı.” (Çalikuşu, 233)

“Aslında, asırların küllendiremediği haçlı kini, İslam dünyasına karşı yeniden canlanmıştı.” (Azap Toprakları, 40)

“Mutsuzluğunu daha da arttıran şey, muvakkithaneye devam eden dostlarından ayrıntılarını öğrendiği Köprülü Mehmet Paşa’nın zaferleriydi.” (Beyaz Kale, 61)

“Gıyasettin Keyhüsrev, ağabeyi Rüknettin Süleyman’ın kuvvetlerine dayanamayacağımı anlayınca, iki oğlunu Konyalılara emanet ederek bu şehirden kaçtı.” (Beş Şehir, 142)

“Geçenlerde bir dostum, artık plastik poşet kullanmayacağımı, bunu yerine file ya da kese kağıdını tercih ettiğini söyledi.” (Üç Noktanın Söylediği, 19)

“Galip sadece padişahтан değil, annesi Mihrişah Valide Sultan ile kardeşleri Beyhan ve Hatice Sultan’lardan da büyük yakınlık görmüştür.” (Kuğunun Son Şarkısı, 69)

4.2. Olumsuz Cümle

Olumsuz yapı bildiren cümleler, olumsuz cümlelerdir. Bu tür cümlelerin yüklemi yapmama, yapılmama ve olmama bildirir. “-ma / -me” olumsuzluk eki, “değil” edatı ve “yok” ismi cümleyi olumsuz hale getiren unsurlardır. Bunlardan “değil” edatı hem ismi hem de fiili olumsuz yapar (Karahan 1999 : 71).

Yapı bakımından olumlu olan bazı cümleler, anlamca olumsuz olur. Soru eki, olumlu bir cümleye olumsuz bir anlam yükleyebilir (Karahan 1999 : 72).

Türkiye Türkçesinden olumsuz cümlelere örnekler :

“Sizden beklemezdim” masumca azarlamasından başka söyleyecek bir söz bulmaya gücü yetemedi.” (İntibah, 99)

“Bir zaman geldi ki tâ orada denizdeki feryatlarda ve yolun üstündeki takırtılarda tâkat kalmadı.” (Bir Serencam, 176)

“XVII. Asır mimârları ve daha ince bir zenkle onları devam ettiren XVIII.asrın ilk yarımı bu nağmelerden hiçbirini kaçırmaz.” (Beş Şehir, 39)

“Ne var ki kuşlar, bu güne kadar yükseklerden seyrettikleri manzarayı kağıda geçirecek hüneri gösteremediler.” (Üç Noktanın Söylediği, 118)

“Ersagun Bey, İltutmuş Bey’in hemen horlamaya başlamasından mıdır yoksa gözlerindeki kumcukların kanla şişip şişip patlamasından, sonra yeniden şişmesinden midir nedir uyuyamadı.” (Kapı, 153)

“Hanımcığım, görüyorum ki, talih size, bu küçük kızı elinizde büyütme bahtiyarlığımı nasip etmemiş.” (Çalıkuşu, 213)

“Rahmi bacanağımı, yani öğretmen Sami’yi artık bayramdan bayrama da görmek istemiyor.” (Yağmur Beklerken, 109)

“Ölümden bunca korktuğuma göre, ben, cesaretle yazar görüdüğüm kötülüklerimin üstüne çıkmış değildim.” (Beya Kale, 80)

“O devirde henüz, insanların, taze yapraklar gibi güneşte yaşarken, bir gün karanlığa ve boşluğa gittiklerini henüz öğrenmiş değildim.” (Mor Salkımlı Ev, 119)

“Bazı gayretli komutanlar, çaresiz kendi karargâh mensuplarıyla kaleye zahire yetiştirmeye çalışıyor, fakat düşmanın çokluğundan ötürü, hiçbiri teşebbüsünde başarı sağlayamıyordu.” (Cezmi, 162)

“Son tehlikeye kadar oturup sonra kaçmaktan başka çare yoktu, halbuki hiçbir zaman tehlike o dereceye gelmeyecekti.” (Eylül, 97)

“Boş bulunuşumuzu yenemeyip de yaratılışımızın mayamıza kattığı zayıflıktan kurtaramayarak yaşamaktan hoşlanıyorsak, bu sevdamızı akıl ve anlayış sınırlarından uzak bir dereceye ulaştırmayalım.” (Şıpsevdi, 340)

“Her kelime günlük hayat içinde yıllar boyunca binlerce defa kullanıldığı için o kadar anıyla yüklüydü ki tıpkı “şu” ya da “şey” kelimeleri gibi Galip’ e artık hiçbir şey hatırlatmıyordu.” (Kara Kitap, 270)

“Klasik kültürün tam ortasında yaşayan Dede için, Batı esintileri taşıyan denemeler sadece bir oyundu ve bu oyunun tadı kalmamıştı.” (Kuğunun Son Şarkısı, 120)

4.3. Soru Cümlesi

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümleler, soru cümleleridir. Bu tür cümleler olumlu veya olumsuz yapıda olabilir. Türkiye Türkçesinden soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları ve soru eki *-mı / -mi* cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır (Karahan 1999 : 72).

Türkiye Türkçesinden soru cümlesi örnekler :

“Acaba eski dinlerden, bugün Bursa müzesinde küçük mezar heykellerini, yüzlerce kırık âbidesini gördüğümüz akidelerden kalma bir şey mi?” (Beş Şir, 130)

“Bir cam parçasına bakarken bile onun şeffaflığı arkasında öteki eşyayı değil, camın içinde, camın gözü görünmeyen derinliklerinde facialar gizlendiğini hissetmemek kâbil mi?” (Bir Tereddütün Romanı, 152)

“Kime olursa olsun “Gurultu” kelimesi, mânasından başka ne hatırlatabilir?” (Aşk Dalgası, 105)

“Karagümrük’te, o sıvaları dökülüp şebekeleri çürümüş, camları kırılmış, bahçesini ayırık otları bürümüş melû-mahzun türbede çok sayıda eseri İstanbul’da hâlâ gözler önünde duran büyük bir sanatkârın yaptığını artık bilen yok, desen inanır mısınız?” (Kuğunun Son Şarkısı, 133)

“Şu kaldırım arşınlayan sarı saçlı kadına neden herkes bakıp bakıp gülüyordu?” (Bölüşmek, 79)

“Galip’in tanıdığını söylediği bu siyasi gençlerden herhangi biri Rus yazarının o kitabını okumuş muydu acaba?” (Kara Kitap, 236)

“Bunlar elinde piyango vurmuş tahvili görmek isteyince ben ne göstereceğim?” (Şipsevdi, 274)

“Saadetlerinin böyle hiç görülmeyen, hissedilmeyen, fakat tesir eden, tahrip eden ve bir gün bir büyük yara halinde meydana çıkacak olan bu kurdunu bırakacak mıydı?” (Eylül, 18)

“Sizlerin canlı bir insan biçimine dönüşmesi, ilişkilerinin dayandığı temelleri acaba sarsıyor muydu?” (Tehlikeli Oyunlar, 294)

“Acaba onların en iyileri kimlerdi, nerde yaşarlar, onlarla nasıl yazışılır, bunları elçilerden öğrenebilir miydim?” (Beyaz Kale, 136)

“Niçin onlardan biri gelmedi de topluca işi bıraktınız?” (Azap Toprakları, 187)

“Kendinizde kazanacak kadar bir kuvvet görüyor musunuz ki böyle bir şey istiyorsunuz?” (Yağmur Beklerken, 211)

“Ne oldu, nasıl bir dakikama geldi de Nazmiye’nin bu sözleri beni şüpheye düşürmedi?” (Çalığışu, 289)

“Gülüyor muydu; en karlı gecelerin ayazında mı gerilmişti yüzü, yoksa yüzlerce bıçak ucu gözbebeklerinden mi sivrilmişti?” (Kapı, 259)

“Nasıl olursa olsun, iki menzil arasında yürüyüp iki dağ arasında kaldın mı, dağların fethedilmez tepelerine gözlerin kamaşarak baktın mı hiç?” (İki Noktanın Söylediği, 182)

Kazak Türkçesinde :

Kazak Türkçesinde anlamına göre cümleler; bolımdı (olumlu) ve bolımsız (olumsuz) olmak üzere ikiye, söyleniş amacı ve söyleniş şekline göre; xabarlı (haber), surawlı (soru), lepti (ünlem) ve buyırqtı (emir) cümleleri olmak üzere dörde ayrılır (Salqınbay, Abaqan: 86).

Biz bunlardan bolımdı (olumlu) bolımsız (olumsuz) ve surawlı (soru) cümlelerini bu kısımda ele alacağız.

Bolımdı söylem (Olumlu cümle) : Adam obektivti bolmıştı, oylağan oyın jekizüw kezinde şındıktı beynelep, bolğan dep esepтеленedi (Salqınbay, Abakan: 38).

Kazak Türkçesinde olumlu cümlelere örnekler :

“Däl osı uwaqıyğa üstinde Täkejanıñ bunday minezge awısatın sebebi de **bardı** .” [Tam o olay sırasında Takecan’ın karakterinin değişmesinin gizli bir sebebi vardı.] (III., 171)

“Qaziret şarbaq sırtına şıqqanda Otarbay men Qorabaydıñ qasına olalardıñ jañağı qaziretke atağan on şaqtı serikteri de **keldi**.” [Hazret, kulubenin dışına çıktığında, Otarbay ile Karabay’ın karşısına , onların hazretin hizmetine verdikleri onlarca askerleri de geldi.] (IV., 55)

“Abaydan eki-üş jastay ülken bolsa da Jiyrenşe, Erbol, Asılбекter bul kezde äbden jağın qurbı-qurdastay bop ap, öz mandarındağı ülkennen, kări-qurtañnan esitken şer uwayımdı da irikpey **aytıp kele beretin**.” [Abay’dan iki üç yaş kadar büyük olsa da Jiyrenşe, Erbol ve Asılбекler bu sırada çok yakın arkadaşlarmış gibi çevresindeki büyüklerden, yaşlılardan duyduğu kötü olayı da hiç çekinmeden anlatıyor.] (I., 238)

“Osıdan soñ ekewi kitapxanadan şığıp, Ertis jağalağan köşemen **ıldıylap jürip ketti**.” [Ondan sonra ikisi kütüphaneden çıkıp Ertis’in arkasında sokak boyunca inip gittiler.] (II., 148)

“Döngелек jıynınıñ qatarına Asılбекpen tizelese otıra berip, Abay jağalay köz salıp, birtalay adamdarmen **arnap-arnap amandasıp aldı**.” [Daire oluşturarak

oturan topluluğun arasında Asılbek ile diz dize oturan Abay şöyle bir göz atıp oradakiler ile selamlaştı.] (II., 271)

“Mäken, Därmen, Äbiş tobtı awız üyde Makovetskiydiñ janağı uwädesin **tosuwmen boldı.**” [Maken, Darden ve Ebiş salonda Makovetskiy’in sözünü yerine getiriyorlardı.] (IV., 91)

“Zeynep añğarıp, aşuwanıp qala ma dep, öz betindegi könildi ajardı şapşañ bura qoydı.” [Zeynep sezip sinirlenir mi diye, yüzündeki örtüyü hafifçe sıyırdı.] (III., 255)

“Asılbek pen Jiyrenşe Abaydıñ mınaw aşıq sınına qattı süysinip, **külip jiberdi**” [Asılbek ile Jığrenşe, Abay’ın bu açık eleştirisine çok sevinip güldüştüler.] (I., 237)

“Eralıdağı jataqtarğa qaladan qayıp kele jatqan Abay men Baymağambet keşe keşke **kelgen edi.**” [Eralı’daki yataklarına şehirden dönen Abay ile Baymağambet gece geç vakitte gelmişlerdi.] (II., 240)

“Qıstawğa qonğalı qazirgi qalıñ qıstıñ ortasına şeyin Abay Araltöbede, Äygerimniñ oñaşa qıstawında kitap soñında uwaqıt **keşiretin.**” [Kışlağa geldiğinden beri sürmekte olan sert kışın ortalarına kadar Abay, Araltöbe’de Aygerim’in kışlağında kitap başında vakit geçiriyordu.] (IV., 266)

“Tağı da Mağaşqa alğaş ötken künderdey ağılıp, tögilip kelip jatqan julawlar **köp.**” [Hâlâ Mağaş’a eski günlerdeki gibi ağlayıp sızlayıp gelen yalvarmalar çok.] (IV., 309)

“Buniñ da sebebi **joq emes-ti**” [Bunun da sebebi yok değildi.] (III., 41)

“Mınaw ğajayıp üñgir men osı jumbaq jartastar arasında ävliyeden qalğan iz bolmasqa **mümkün emes.**” [Böyle mağaralar ile gizemli kaylıklar arasında evliyadan kalan bir izin bulunmaması mümkün değil.] (III., 157)

“Äygerimge de osınday jelow alğan sıpsıñ söz **jetpeydi emes.**” [Aygerim’e de bu şekilde bir anda söylenen eleştiri yetmedi değil.] (III., 216)

Son üç örnek, yapı ve anlam bakımından diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Yapı bakımından olumsuz olan bu cümleler, anlam bakımından olumludur. İki olumsuz yapı, olumlu bir anlam oluşturmaktadır.

Bolimsız söylem (Olumsuz cümle) : Olumsuz cümle düşünülen fikrin veya iş-hareketin olumsuzluğunu bildiren cümledir (Salqınbay, Abakan: 38). Daha açık bir deyişle, yüklemi olumsuz olan cümlelerdir.

Kazak Türkçesinde bolimsız söylem (olumsuz cümle) yapmak için kullanılan ekler ve kelimeler vardır. Bu ekler;

1. Ünlülerden ve l,r,v,y'den sonra : *-ma, -me,*
2. m,n,ñ ve z'den sonra : *-ba, -be,*
3. k,p,t,s,ş'den sonra : *-pa, -pe,*

olumsuzluk ekleri getirilerek olumsuz çekim yapılır (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: 1058).

Olumsuz cümle yapmakta kullanılan kelimeler ise; bilinen geçmiş zaman eki *-gan*'dan sonra *"emes"* (değil) ve *"joq"* (yok) kelimeleridir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: 1059).

-ıvda şimdiki zaman eki ve *-mak (şı)* gelecek zaman eklerinden sonra *"emes"* kelimesiyle olumsuz yapıda cümleler kurulur. Yine isimlerden sonra *"emes"* ve *"joq"* kelimesinin gelmesiyle de olumsuz cümle yapılır (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: 1059).

Kazak Türkçesinde olumsuz cümle yapısına örnekler :

"Biraq nurlı, jıltır jüzinde äli kãrilikte jeñgizgen, jasıǵan ajar belinbeydi."
[Fakat nurlu parlak yüzünde hâlâ yaşlılığa dair bir iz farkedilmiyordu.] (III., 46)

"Toñuw ıǵın ketire küşeygen sayın endi Abay etegine de iye bola almadı."
[Soğuşa dayanamayan Abay, şimdi elbisesine de sahip olamadı.] (II., 205)

"Sol küydiñ üstinde, äsirese, eki samayınan tımaq işin kewley ürgen jel şıdatarlıq emes." [Bu vaziyet içinde, özellikle iki şakağından şapkasının içine giren yel dayanılacak gibi değildi.] (II., 205)

"Abay apasına onşalıq şeşilmek emes." [Abay ablasına o kadar açılmak istemedi.] (II., 21)

"Abay aytqan jol qıyındıǵın Tãkejan onşalıq tesile oylaǵan joq-tı." [Abay'ın anlattığı yolun zorluğunu Takecan o kadar farklı düşünmemiştir.] (II., 22)

“Däl bugün osı qanısqa jetkenşe bul awıldar özge Şıngıs bökterinen köşken Bökenshi, Jigitekti **quwıp jete almağan.**” [Tam bugün o yere ulaşıncaya kadar bu köyler diğər Şıngıs eteklerinden göçen Bökenshi ve Jigitek’e yetişemediler.] (I., 143)

“Qur ädeppen jimiğanı bolmasa, Abay onıñ sözün **añgarğan joq.**” [Öylesine gülümsemesi olmasaydı, Abay onu sözünü anlayamamıştı.] (I., 231)

“Özine bitken azamattıq, zor kökirektik boyınşa, Bazaralı joqjitik jayın köpşilikke **aytpaytın.**” [Kendisinde bulunan kahramanlığı ve yürekliliği sayesinde Bazaralı fakirliğini halka söylemezdi.] (II., 112)

“Qızdıñ bugün Abaydan sır irikkisi kelmedi.” [Kız bugün Abay’dan sır saklamak istemedi.] (II., 154)

“Bul üydiñ işinde de köp jük sandıq, biyik tösek joq.” [Bu evin içinde de çok yüklü sandık , yığılmış döşek yok.] (III., 161)

Surawlı söylem (Soru cümlesi) : Bir durum nesne veya bir kişi hakkında bilgi almak için sorulan soruyu bişldiren cümlelere “**surawlı söylem** (soru cümlesi) denir (Qazaq Tiliniñ Grammatikası II: 116).

Kazak Türkçesinde soru cümlesi, “*kim, ne, qayda, qaşan, qaşa, kimde, nege*” vb. soru kelimeleriyle, “*-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe*” soru eklerinin isimden veya fiilden oluşan yüklemlere eklenmesiyle, *-şe* demevliği (edatı)nin yüklem yapılarında bulunmasıyla ve “*aw, ğoy, ä, ä -ä*” edatlarının yüklem peşi sıra gelmesiyle yapılır (Nurmuxanova: 143).

Soru cümlesinde bulunan sorunun içeriğine göre, soru cümleleri : “**tuvra suraq**” (doğrudan soru), “**kümändi suraq**” (şüpheli soru), “**jalpı suraq**” (genel soru) ve “**qarşı suraq**” (karşı soru) şeklinde dörde ayrılmaktadır (Nurmuxanova: 143-144).

Tuvra suraq (doğrudan soru) : Bu soru tipi daha çok diyaloglarda kullanılmaktadır (Nurmuxanova: 144). Soruyu soran kişi, karşı tarafın cevabını bekler.

“-Jilda süytedi. Säwirdi, osı, juldızşa ne deydi?”

-Aprel deydi”

[-Her yıl böyle olur. Nisan’a sizde ne denir?]

-Aprel denir.] (I., 120)

Kumändi suraq (Şüpheli soru) : Belirsiz, şüpheli durumu açıklığa kavuşturmak için sorulan soru şeklindedir (Nurmuxanova: 144).

“-Meniñ salmağımdı otqa salıp sınamaqısıñ?” [Benim ağırbaşlılığımı ateşe atıp da mı sinayacaksın?] (III., 96)

Jalpı suraq (genel soru) : Bir kişiye değil de birkaç kişiye veya bir topluluğa sorulan soru şeklindedir (Nurmuxanova: 144).

“Oralbayıñ men Kerimbalañ salğan joq pa?” [Oralbay ile oğlun Kerim göndermemiş mi?] (II., 83)

Qarsı suraq (Karşı soru) : Dinleyenin, soruya soruyla cevap verdiği soru şeklindedir (Nurmuxanova: 144). Bu soru tipine de diyaloglarda rastlanmaktadır.

“-Nege kereksiz?

-Kim ayttı kereksiz dep?”

[- Niçin gereksiz?]

-Kim dedi gereksiz diye? (III., 17)

Soru cümlesi bahsi, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden daha geniş bir şekilde işlenmiştir. Sorulan sorunun içeriğine göre, soru cümlesinin türleri de artmaktadır.

Kazak Türkçesinden soru cümlesine örnekler;

“Koşkinder az bop, ulıqtar tek Losovskiylerdey bolsa, barlıq is ädiletpen jürer edi deysiz, ä?” [Karşı çıkanlar az olup büyükler sadece Losovskiy’ler gibi olsa, bütün iş adaletli olurdu diyorsunuz, öyle mi?] (II., 150)

“-Sen osı sayda sanı, qumda izi joq qaydağı bir qunsızdarı “el”, “jurt”, “köp” değendi qaşan qoyasıñ?” [Sen, o adı, cismi izi olmayan hangi gamsızlara “el”, halk” ve “toplum” demeyi ne zaman bırakacaksın?] (III., 97)

“-Endeşe, sizben qalay arazdasqanın men öz äkemnen ğana bilip qoysam, mına Ädilbek pen Asilbek ağam sizden ğana uğınıp qoysa, ne boladı?” [Öyleyse, sizinle nasıl bozuştuğunu ben babamdan öğreneyim, eğer Adilbek ile Asilbek ağalarım sizden duysa ne olur?] (I., 126)

“Ol adam köp oylanbasa, jüreğiniñ tübine tereñ boylamasa, Abaydı tüsinüw oñay bola ma?” [O adam çok düşünmese, yüreğinin derinliklerine dalmasa, Abay’ı anlamak kolay olur mu?] (IV., 231)

“Biraq bul jarastıq, bul jastıq kimder üşin?” [Fakat bu yakışıklılık, bu gençlik kimler için?] (I., 35)

“Tegi, janiñnızğa qattı batadı-aw osı, ä-ä?” [Esasında, canımızı çok acıtıyor bu, öyle değil mi?] (III., 246)

“Älgi qoñır tay jamandatıp ölgende şeşeñe ne dep eñ, somı aytşı?” [Deminki kahverengi tay hastalanıp öldüğünde annene ne diyeceksin onu söylesene?](IV., 246)

“Özim başka eñbekke, mınaw toban ayaq bolgan küyimde, şor balğan dimkäs küyimde nege jaraymın?” [Kendim başka bir işte, yarım yamalak kaldığımda, hasta olduğumda ne işe yararım?] (II., 48)

“Bul qaysısı?” [Bu hangisi?] (I., 109)

“Sen bul äñgimeni estigen ekensiñ-aw, ä?” [Sen bu hikâyeyi duymuşsun, öyle mi?] (I., 219)

“Aytıp öltirşeñi?” [Söyleyerek öldürür müsün?] (I., 40)

“Qattı keldi ğoy?” [Hızlı geldi ya?] (I., 87)

“Men alısqanda, osıñ äzäzildiginen eldiñ kâri-jasın saqtaymın dep alısıp jürgem joq pa ?” [Ben mücadele ederken onun zalimliğinden, yaşlısını gencini koruyacağım diye, mücadele etmemiş miydim.?] (III., 272)

“Öz keñsesiniñ bir adamdarı arqılı söylessem be?” [Kendi idaresindeki bir kişi vasıtasıyla mı söylesem?] (III., 263)

İki lehçeyi anlamına göre cümleler bakımından karşılaştırsak;

1. Her iki lehçe de cümleler anlamına göre olumlu, olumsuz ve soru şekillerine sahiptir.

2. Her iki lehçede de yapı bakımından olumlu fakat anlam yönünden olumsuz cümle yapısı vardır ve aynıdır.

3. Yine iki lehçede de yapı bakımından olumsuz olup da anlam bakımından olumlu cümle yapısı vardır ve aynıdır.

4. Olumlu ve olumsuz cümleler bakımından her iki lehçe tamamen aynıdır.

5. Soru cümlesi bakımından bir farklılık söz konusudur. Türkiye Türkçesinde ünlü uyumuna göre değişen *mi/ mi/ mu/ mü* soru eklerinin Kazak Türkçesinde karşılığı *ma/me, pa/pe ve ba/be* olmasının yanında farklı olarak *-şı, ğoy ve -aw, -ä* soru ekleri de mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE TAHLİLLERİ

Türkiye Türkçesi Cümle Tahlili Örnekleri

-1-

“Ayağa kalktım, kapıya doğru gitmek istedim, öylece ayakta soğuk ve zalim bana bakıyor, bir şey söylemiyordu”. (Kara Kitap, 95)

Bu metinde dört cümle vardır. Sıralı cümle yapısındadır.

a. Birinci Cümle

Ayağa kalktım.

Cümle Unsurları :

kalktım: yüklem

ben: gizli özne

ayağa: yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Kapıya doğru gitmek istedim.

Cümle Unsurları:

istedim: yüklem

ben: gizli özne

gitmek: nesne

kapiya doğru: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit bir cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

c. Üçüncü Cümle

Öylece ayakta soğuk ve zalim bana bakıyor.

Cümle Unsurları:

bakıyor: yüklem

o: gizli özne

bana: yer tamlayıcısı

öylece ayakta soğuk ve zalim: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

d. Dördüncü Cümle

Bir şey söylemiyordu.

Cümle Unsurları

söylemiyordu: yüklem

o: gizli özne

bir şey: nesne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit bir cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumsuz cümledir.

-2-

“Galip, hava kararırken içinde daha da koyulaşan karamsarlıkla birlikte bu düşünceleri yalnızca Mevlâna'nın düşünceleri gibi değil aynı zamanda kendini Mevlâna'nın yerine koyan Celal'in düşünceleri gibi okudu”. (Kara Kitap, 249)

Cümle Unsurları:

okudu: yüklem

Galip: özne

hava kararırken: zarf

içinde daha da koyulaşan karamsarlıkla birlikte: zarf

bu düşünceleri: nesne

yalnızca Mevlâna'nın düşünceleri gibi değil aynı zamanda kendini Mevlâna'nın yerine koyan Celal'in düşünceleri gibi: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-3-

“Ne yüzü ne de gövdesi bize benziyordu bu adamın, kısa boylu ve şişmandı, kıyafeti de bambaşkaydı, ama konuşmaya başlayınca korktum”. (Beyaz Kale, 129)

Bu metinde dört cümle vardır. Bağlı bir cümledir.

a. Birinci Cümle

Ne yüzü ne de gövdesi bize benziyordu bu adamın.

Cümle Unsurları:

benziyordu: yüklem

bu adamın ne yüzü ne de gövdesi: nesne

bize: yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklem yerine göre, devrik cümledir.
- d. Anlamına göre, olumsuz cümledir.

b. İkinci Cümle

Kısa boylu ve şişmandı.

Cümle Unsurları:

o: gizli özne

kısa boylu ve şişmandı: yüklem

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.

- b. Yüklemin türüne göre, isim cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

c. Üçüncü Cümle

Kıyafeti de bambaşkaydı.

Cümle Unsurları

bambaşkaydı: yüklem

kıyafeti: özne

de: cümle dışı unsur.

Bu cümle,

Yapısına göre, basit cümledir.

Yüklemin türüne göre, isim cümlesidir

Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.

Anlamına göre, olumlu cümledir.

d. Dördüncü Cümle

Ama, konuşmaya başlayınca korktum.

Cümle Unsurları

korktum: yüklem

ben: gizli özne

konuşmaya başlayınca: zarf

ama: cümle dışı unsur.

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.

- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-4-

“Cavide ile benim evleneceğimi herkes duyduğu için öyle sandım ki, bütün gözler beni aradı, beni birbirine soranlar oldu.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 157)

Bu metinde üç cümle vardır. Cümle, ki’li bağlı cümledir.

a. Birinci Cümle

Cavide ile benim evlendiğimi herkes duyduğu için öyle sandım.

Cümle Unsurları

sandım: yüklem

ben: gizli özne

Cavide ile benim evlendiğimi herkes duyduğu için: zarf

öyle: zarf

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Bütün gözler beni aradı.

Cümle Unsurları:

aradı: yüklem

beni: nesne

bütün gözler: özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

c. Üçüncü Cümle

Beni birbirine soranlar oldu.

Cümle Unsurları:

oldu: yüklem

beni birbirine soranlar: özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-5-

“Bir gece hırsız gibi titreyerek sobanın kapağını açtım, yırtılmış, buruşturulmuş kağıt yığınları içinde Cemile’nin zavallı mektubunu bulup çıkardım”
(Çalığışu, 246)

Bu metinde iki cümle vardır. Sıralı bir cümledir.

a. Birinci Cümle

Bir gece hırsız gibi titreyerek sobanın kapağını açtım.

Cümle Unsurları:

açtım: yüklem

ben: gizli özne

bir gece: zarf

hırsız gibi titreyerek: zarf

sobanın kapağını: nesne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Yırtılmış, buruşturulmuş kağıt yığınları içinde Cemile'nin zavallı mektubunu bulup çıkardım.

Cümle Unsurları:

çıkardım: yüklem

ben: gizli özne

yırtılmış buruşturulmuş kağıt yığınları içinde: yer tamlayıcısı

Cemile'nin zavallı mektubunu bulup: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir

- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-6-

“Pastırma yazının iyiden iyiye bunalttığı bir sonbahar günü, öğleden sonra eski bir dostumla yola düşüp merhum Süheyl Ünver’in yazılarından birinde verdiği tarife göre bir hayli aradıktan sonra kabri, mezarlığın çöplük haline getirilmiş bir köşesinde, yeni ve son derece çirkin iki mezarın arasında sıkışmış halde bulduk.”
(Kuğunun Son Şarkısı, 125)

Cümle Unsurları:

bulduk: yüklem

biz: gizli özne

pastırma yazının iyiden iyiye bunalttığı bir sonbahar günü: zarf

öğleden sonra: zarf

eski bir dostumla yola düşüp: zarf

merhum Süheyl Ünver’in yazılarından birinde verdiği tarife göre: zarf

bir hayli aradıktan sonra: zarf

kabri: nesne

mezarlığın çöplük haline getirilmiş bir köşesinde: yer tamlayıcısı

yeni ve son derece çirkin iki mezarın arasında sıkışmış halde: zarf

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-7-

“O zaman Ahmet, duvar kenarına yapışmış kahve ocağından bir hasır ve bir yorgan getirir, yere sererdi.” (Semaver-Sarnıç, 74)

Bu metinde iki cümle vardır. Sıralı bir cümledir.

a. Birinci Cümle

O zaman Ahmet, duvar kenarına yapışmış kahve ocağından bir hasır ve bir yorgan getirir.

Cümle Unsurları:

getirir: yüklem

Ahmet: özne

o zaman: zarf

duvar kenarına yapışmış kahve ocağından: yer tamlayıcısı

bir hasır ve bir yorgan: nesne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Yere sererdi.

Cümle Unsurları:

sererdi: yüklem

o: gizli özne

yere: yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.

- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-8-

“Koyu esmer gölgeleri, ikide bir şimşekler parçalıyor, penceredeki küpe çiçekleri, sağanak altında eğilip bükülüyordu.” (Bölüşmek, 66)

Bu metinde iki cümle vardır. Sıralı bir cümledir.

a. Birinci Cümle

Koyu esmer gölgeleri, ikide bir şimşekler parçalıyor.

Cümle Unsurları:

parçalıyor: yüklem

şimşekler: özne

koyu esmer gölgeleri: nesne

ikide bir: zarf

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Penceredeki küpe çiçekleri, sağanak altında eğilip bükülüyordu.

Cümle Unsurları:

eğilip bükülüyordu: yüklem

penceredeki küpe çiçekleri: özne

sağanak altında: yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-9-

“Yoğurda saplanan bir bıçak gibi kolaylıkla gerçekleşiveren müdahale, galiba herkesin beklediği bir ateşkes işaretiydi ki, bir gün içinde çatışmalar, vuruşmalar, cinayetler ve toplu katliamlar duruverdi.” (Üç Noktanın Söylediği, 40)

Bu metinde iki cümle vardır. Ki’li bağlı cümledir.

a. Birinci Cümle

Yoğurda saplanan bir bıçak gibi kolaylıkla gerçekleşiveren müdahale, galiba herkesin beklediği bir ateşkes işaretiydi.

Cümle Unsurları:

herkesin beklediği bir ateşkes işaretiydi: yüklem

yoğurda saplanan bir bıçak gibi kolaylıkla gerçekleşiveren müdahale: özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, isim cümlesidir
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Bir gün içinde çatışmalar, vuruşmalar, cinayetler ve toplu katliamlar duruverdi.

Cümle Unsurları:

duruverdi: yüklem

çatışmalar/ vuruşmalar/ cinayetler ve toplu katliamlar: özne

bir gün içinde: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir
- Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-10-

“Siyah ağaçların arkasından doğan kan renginde bir ay, balkonun kenarında, kendini tutmak isteyenlerin arasında, saçları dağılmış, gözleri yerlerinden fırlamış, sarı, perişan bir hayalin aşağıya bakıp kahkahalar attığını gördü” (Aşk Dalgası, 110)

Cümle Unsurları:

gördü : yüklem

siyah ağaçların arkasından doğan kan renginde bir ay : özne

balkonun kenarında: yer tamlayıcısı

kendini tutmak isteyenlerin arasında : yer tamlayıcısı

saçları dağılmış gözleri yerlerinden fırlamış sarı perişan bir hayalin aşağıya bakıp kahkahalar attığını : nesne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir.

- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-11-

“Perihan, bu suretle fırsat buldukça yanına giderek, fırsat bulmadığı zamanlarda yazmaya devam ederek Adil Giray’ı elinden geldiği kadar yatıştırmaya çalışıyor, onu yatıştırdıkça kendisi de biraz ferahlık ve sükunet buluyordu.”(Cezmi,153)

Bu metinde iki cümle vardır. Sıralı bir cümledir.

a. Birinci Cümle

Perihan, bu suretle fırsat buldukça yanına giderek, fırsat bulmadığı zamanlarda yazmaya devam ederek Adil Giray’ı elinden geldiği kadar yatıştırmaya çalışıyor.

Cümle Unsurları :

yatıştırmaya çalışıyor : yüklem

Perihan : özne

fırsat buldukça yanına giderek: zarf

fırsat bulmadığı zamanlarda yazmaya devam ederek : zarf

Adil Giray’ı : nesne

elinden geldiği kadar : zarf

bu suretle : zarf

Bu cümle,

- a.Yapısına göre, basit cümledir.
- b.Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- c.Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d.Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Onu yatıştırdıkça kendisi de biraz ferahlık ve sükunet buluyordu.

Cümle Unsurları:

buluyordu : yüklem

kendisi : özne

onu yatıştırdıkça : zarf

biraz ferahlık ve sükunet : nesne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir.
- c. Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

-12-

“Yuannis yutkundu, Bekir’in sakin sesi sinirine dokunuyordu, bakıştılar, iri yarı vücudu sinirine dokunuyordu, yine de jandarmaları çağırılmayı gururuna yediremedi.”
(Azap Toprakları, 192)

Bu metinde beş cümle vardır. Bu cümle yapısına göre bağlı cümledir.

a. Birinci Cümle

Yuannis yutkundu.

Cümle Unsurları :

yutkundu : yüklem

Yuannis : özne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir.
- c. Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Bekir'in sakin sesi sinirine dokunuyordu.

Cümle Unsurları :

sinirine dokunuyordu : yüklem

Bekir'in sakin sesi : özne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir.
- c. Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

c. Üçüncü Cümle

Bakıştılar.

Cümle Unsurları :

bakıştılar : yüklem

onlar : gizli özne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklem türüne göre, fiil cümlesidir.
- c. Yüklem yerine göre, kurallı cümledir.

d. Anlamına göre, olumlu cümledir.

d. Dördüncü Cümle

İri yarı vücudu sinirine dokunuyordu.

Cümle Unsurları :

sinirine dokunuyordu : yüklem

iri yarı vücudu : özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

e. Beşinci Cümle

Jandarmaları çağırmayı gururuna yediremedi.

Cümle Unsurları :

gururuna yediremedi : yüklem

jandarmaları çağırmayı : nesne

o : gizli özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

“Kendisini dev aynasında gören, kendisinden başka kimsecikleri beğenmeyen, fakat Sokullu’dan utanıp korktuğu için o zamana kadar sesini çıkaramayan Sinan Paşada, yeni sadrazamın aczinden faydalanarak politika cambazlıklarına başladı.” (Cezmi, 166)

Cümle Unsurları :

başladı : yüklem

kendisini dev aynasında gören kendisinden başka kimsecikleri beğenmeyen fakat Sokullu’dan utanıp korktuğu için o zamana kadar sesini çıkaramayan Sinan Paşa : özne

yeni sadrazamın aczinden faydalanarak : zarf

politika cambazlıklarına : yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-14-

“Dışarıya çıkmak için bir adım attım, fakat o saniyede gözümün önüne bir hayal, oteldeki odamızda minimini geçisiyle oynayarak beni bekleyen Munise’nin hayali geldi” (Çalığışu, 225)

Bu metinde iki cümle vardır. “*Fakat*” bağlama edatıyla birbirine bağlanmış bağlı cümlelerdir.

a. Birinci Cümle

Dışarıya çıkmak için bir adım attım.

Cümle Unsurları:

attım : yüklem

ben : gizli özne

bir adım: nesne

dışarıya çıkmak için : zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

O saniyede gözümün önüne bir hayal, oteldeki odamızda minimini geçisiyle oynayarak beni bekleyen Munise'nin hayali, geldi.

Cümle Unsurları:

geldi : yüklem

gözümün önüne : yer tamlayıcısı

bir hayal : özne

oteldeki odamızda minimini geçisiyle oynayarak beni bekleyen Munise'nin hayali : cümle dışı unsur.

o saniyede : zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

-15-

“Daha sonraları, aynaya baktıktan sonra üç beş dakika içinde - çünkü çok çabuk olmuştu her şey- neler yaptığını her hatırlamak isteğinde, koridordaki dolapla apartman aralığına bakan pencereler arasında geçirdiği o dakikayı hatırlayacaktı.” (Kara Kitap, 308)

Cümle Unsurları:

hatırlayacaktı: yüklem

o: gizli özne

daha sonraları: zarf

aynaya baktıktan sonra üç beş dakika içinde neler yaptığını her hatırlamak isteğinde: zarf

koridordaki dolapta apartman aralığına bakan pencereler arasında geçirdiği o dakikayı: nesne

çünkü çok çabuk olmuştu her şey: cümle dışı unsur.

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlamına göre, olumlu cümledir.

Kazak Türkçesi Cümle Tahlili Örnekleri

-16-

“Eki sarala qazdı eki ağasınıñ qanıǵasına baylap berip, Şeke Ospan janındaǵı qazdıñ basın kesip aldı.” [Şeke iki alaca kazı, iki büyük kazın halkasına bağlayıp, Ospan’ın yanındaki kazın başını kesti.] (II., 104)

Cümle Unsurları:

kesip aldı: yüklem

Şeke: özne

Ospan jamındağı qazdıñ basın: nesne

eki sarala qazdı eki ağasınıñ qanjuğasına baylap berip: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-17-

“Tolıq döngelek deneli, qızıl jüz, aq saqaldı Alşınbay, tirsekjeñ qara qamzaldıñ sırtınan puşpaq işigin, jelbegey jamılıp otır eken.” [İri yuvarlak vücutlu, kızıl yüzlü, ak sakallı Alşınbay, dirseğine kadar uzanan kara yeleşinin üstüne yumuşak kürkünü sırtına atarak düğmelemeden yan oturuyordu.] (I.,93)

Cümle Unsurları:

otır eken: yüklem

tolıq döngelek deneli, qızıl jüz, aq saqaldı Alşınbay: özne

tirsekeñ qara qamzaldıñ sırtınan puşpaq işigin jelbegey jamılıp: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-18-

“Jas şağımda somı etsem idi” dep orıs şaharın, orıs qavımın eske aldı.”
[“Gençliğimde onu yapsaydım” diye Rus şehrini, Rus halkını hatırladı.] (III.,21)

Bu cümle iç içe birleşik cümledir.

Cümle Unsurları:

eske aldı: yüklem

o: gizli özne

Rus şehrini: nesne

Rus halkını: nesne

“Jas sağımda somı etsem edi” dep: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, iç içe birleşik cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-19-

“Äbiş äkesiniñ qabağıñ körgen soñ, onıñ muñı men uvayımın seziniñ tınış uyıqtay almadı.” [Ebiş, babasının alnını gördükten sonra onun sıkıntısı ve kederini hissedip rahat uyuyamadı.] (III., 165)

Cümle Unsurları:

uyıqtay almadı: yüklem

Äbiş: özne

äkesiniñ qabağıñ körgen soñ: zarf

onıñ muñı men uvayımın seziniñ: zarf

tınış: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.

- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlama göre, olumsuz cümledir.

-20-

“Biz jer tırnalğan bolmasa, egin ege bilemiz be?” [Biz tarlayı sürmezsek ekin ekebilir miyiz?] (III.,196)

Cümle Unsurları:

ege bilemiz be: yüklem

biz: özne

egin: nesne

jer tırnalğan bolmasa: zarf

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, şartlı bileşik cümledir.
- b. Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlama göre, soru cümledir.

-21-

“Osından on şaqtı kün burın äñgimeni ülken ıqlaspen tındap, jaqsı uğınatın Baymağambetke Abay bir qızıq roman uvaqiyğasın söylep bergen – di.” [Abay,bundan on gün kadar önce hikayeyi büyük bir ilgiyle dinleyip güzelce anlayan Baymağambet’e ilginç bir roman konusu anlatmıştı.] (II., 223)

Cümle Unsurları:

söylep bergen-di: yüklem

Abay: özne

bir qızıq roman uvaqiyğasın: nesne

osından on şaqtı kün burın äñgimeni ülken ıqlaspen tındap, jaqsı uğınatın
 Baymağambetke: yer tamlayıcısı

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-22-

“Men de, osı avıl da orışılıımız, biraq qay orıstı dos köremiz?” [Ben de bu köy de Rus gibiyiz, fakat hangi Rus’u dost görelim?] (III., 247)

Bu cümlede, iki cümle vardır. Cümle, diğer bağlama edatlarıyla bağlı cümlelerdir. “*Fakat*” bağlama edatı kullanılmıştır.

a. Birinci Cümle

Men de osı avıl da orışılıımız.

Cümle Unsurları:

orışılıımız: yüklem

men de osı avıl da: özne

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, isim cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

b. İkinci Cümle

Biraq qay orıstı dos köremiz?

Cümle Unsurları:

dos köremiz: yüklem

biz: gizli özne

qay orıstı: belirli nesne

birraq: cümle dışı unsur

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, soru cümledir.

-23-

“Birneşe künnen beri osı jaydan qattı mazasızdangın Abay, endi qazaq üylerin arıltıp şıqtı.” [Uzun zamandan beri bu konudan çok huzursuzlanan Abay, şimdi Kazak evleriyle ilişkisini kesti.] (IV., 129)

Cümle Unsurları:

arıltıp şıqtı: yüklem

birneşe künnen beri osı jaydan qattı mazasızdangın Abay: özne

endi: zarf

Qazaq üylerin: zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-24-

“Biraq äldeneden jüreginde sol ölüw-öşün xalinen ürkip qorquw joq.” [Fakat nedense yüreğinde o ölmek – yok olmak halinden ürküp korkma yok.] (II., 210)

Cümle Unsurları:

joq: yüklem

sol ölüw – öşüw xalinen ürkip qorquw: özne

jüreginde: yer tamlayıcısı

äldeneden: zarf

biraq: cümle dışı unsur

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kuralı cümledir.
- Anlama göre, olumsuz cümledir.

-25-

“Şınında, Äriptiñ bastavı men ayaqtavında eki türli sır boldı.” [Aslında, Erip’in başlaması ve bitmesinde iki türlü sır oldu.] (III., 49)

Cümle Unsurları:

boldı: yüklem

eki türli sır: özne

Äriptiñ bastavı men ayaqtavında: zarf

şınında: cümle dışı unsur.

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fil cümlesidir.

- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlama göre, olumlu cümledir.

-26-

“Kim istegeni belgisiz, äytevir, jeti tünde, barlıq jurt uygıda jatqan şaqta oyaz jatqan üy lav etip örtene bastaydı.”[Kimin yaptığı belli değil, nihayetinde yedinci gecede bütün halk uykudayken Oyaz’ın yattığı ev alevlenip yanmaya başladı.] (IV.,164)

Bu cümlede, iki cümle vardır. Cümle sıralı cümledir.

a. Birinci Cümle

Kim istegeni belgisiz.

Cümle Unsurları:

belgisiz: yüklem

kim istegeni: özne

Bu cümle,

- a. Yapısına göre, basit cümledir.
- b. Yüklemin türüne göre, isim cümlesidir.
- c. Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- d. Anlama göre, olumsuz cümledir.

b. İkinci Cümle

Äytevir, jeti tünde, barlıq jurt uygıda jatqan şaqta oyaz jatqan üy lav etip örtene bastaydı.

Cümle Unsurları:

örtene bastaydı: yüklem

Oyaz jatqan üy: özne

jeti tünde: zarf

barlıq jurt uyqıda jatqan şaqta: zarf

lav etip: zarf

äytevir: cümle dışı unsur.

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

-27-

“Jaylavğa qonıstarı jaqındağan soñ, jildağı dağdıı boyınşa osı avıldarğa amandasa kelgen eken” [Konakları yaylaya yakınlaştıktan sonra, her yılki geleneklerine göre bu köylere hal hatır etmeye gelmişmiş] (I., 54)

Cümle Unsurları :

kelgen eken : yüklem

olar : gizli özne

jaylavğa qonıstarı jaqındağan soñ : zarf

jildağı dağdıı boyınşa : zarf

osı avıldarğa : yer tamlayıcısı

amandasa : zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, basit cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumsuz cümledir.

-28-

“Şandı şabuvıl jalgız közdi jalmavızdın özine bettep jönelgende “öz ömirimde tağı munday qızıq şaq, asıl dävren körmesem de armanım joq” dedim.”
[Bu büyük hücum tek gözlü canavarın üzerine doğru yöneldiğinde “hayatımda daha böyle ilginç an, güzel devran görmesem de arzum yok” dedim.] (IV., 227)

Bu cümle iç içe birleşik cümledir.

Cümle Unsurları :

dedim : yüklem

ben : gizli özne

öz ömirimde tağı munday qızıq şaq asıl dävren körmesem de armanım
joq:nesne

şandı şabuvıl jalgız közdi jalmavızdın özine bettep jönelgende : zarf

Bu cümle,

- Yapısına göre, iç içe birleşik cümledir.
- Yüklemin türüne göre, fiil cümlesidir.
- Yüklemin yerine göre, kurallı cümledir.
- Anlama göre, olumlu cümledir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması (Muhtar Avezon'un "Abay Yolu" Romanı Çerçevesinde) yapılmış ve buna göre aşağıda belirtilen sonuçlara varılmıştır:

Türkiye Türkçesinde "cümle" kavramı için birden çok terim kullanılırken Kazak Türkçesinde bu kavram için sadece bir terim kullanılmaktadır.

Cümle unsurları içerisinde, Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde temel unsurlar olarak gösterilen "yüklem" ve "özne"nin birbirlerine göre daha temel unsur olması yönünde iki lehçe arasında bir farklılık olduğunu tespit ettik. Türkiye Türkçesinde "yüklem" ve "özne" nin daha temel unsur olması yönünde bir ifade yer almazken, Kazak Türkçesinde "özne" nin yükleme göre daha önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilmiştir.

Her iki lehçede de "özne" ve "yüklem" temel unsur, "nesne", yer tamlayıcısı" ve "zarf" yardımcı unsur olarak belirtilmiştir. Fakat, Türkiye Türkçesinde cümle unsurları arasında yer alan "cümle dışı unsur", Kazak Türkçesinde cümle unsurları arasında gösterilmemiştir. Bu konu farklı bir başlık olarak "oqşaw sözder" (cümle dışı unsurlar)adı altında incelenmiştir. Yapı bakımından, Türkiye Türkçesindeki "cümle dışı unsur" ile tamamen ortaktır.

Cümle unsurları bakımından Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak "anıqtawış" (niteleyen) terimiyle ifade edilen bir cümle unsuru vardır. Bu, Türkiye Türkçesinde genel hatlarıyla; *niteleyen, tamamlayan ve açıklayıcı özne veya kelime* dediğimiz kavramdır. Bu kavramlar Türkiye Türkçesinde cümle unsurları bakımından niteledikleri veya tamamladıkları unsurla birlikte değerlendirilirken, Kazak Türkçesinde başlı başına bir cümle unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Türkçesinde “nesne” ve “yer tamlayıcısı” müstakil bir başlık olarak incelenirken, Kazak Türkçesinde her iki terim de “tolıqtawış” teriminin içinde alt başlık olarak ele alınmıştır. “Tura tolıqtawış” terimiyle Türkiye Türkçesindeki “nesne” yani “tüz tümleç”, “janama tolıqtawış” terimiyle de “yer tamlayıcısı” ifade edilmiştir. Yapı bakımından ortak olmasına rağmen sınıflandırmada farklılık vardır.

Her iki lehçede de cümlenin en temel kurallarından birisi olan “asıl unsur sonda, yardımcı unsur başta” kuralı hakimdir. Bununla birlikte, cümle unsurlarının cümledeki dizilişi de aynıdır.

Yapısı bakımından cümleler Türkiye Türkçesinde; “basit cümle”, “birleşik cümle”, “bağlı cümle”, ve “sıralı cümle” gibi özel bir kategoride yer alırken, Kazak Türkçesinde “jay söylem” (basit cümle) ve “qurmalas söylem” (birleşik cümle) olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Türkiye Türkçesindeki “bağlı cümle” ve “sıralı cümle” yapısı Kazak Türkçesinde “qurmalas söylem” (birleşik cümle) içinde değerlendirilmiştir.

Türkiye Türkçesinde var olan “yüklemin türüne göre cümleler” ve “yüklemin yerine göre cümleler” tasnifine Kazak Türkçesinde rastlamamaktayız. “Devrik cümle” yapısını metin içerisinde tespit etmemize rağmen bu yapı, Kazak Türkçesinde cümle çeşidi olarak yer almamaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde “bağlı cümle” içerisinde yer alan “ki’li bağlı cümle” yapısı, “ki” bağlama edatı Kazak Türkçesinde bulunmadığından yer almamaktadır.

Türkiye Türkçesinde, bağlama edatlarının anlamlarına göre cümle sınıflandırması olmamasına rağmen, Kazak Türkçesinde bağlama edatlarının cümleye verdiği anlam değerine göre cümle çeşitleri kendi içerisinde artmıştır. Bu durum, “diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler” de yer almaktadır. “Sıralı

cümleler”de de buna benzer bir durum vardır. Burada ise, birbirine bağı olmayan müstakil cümleler, anlam ilişkileri göz önüne alınarak cümle çeşitleri artmıştır.

Türk dilinin birer kolunu oluşturan Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin yapı bakımından ortaya çıkan ortaklıkları, gramer anlayışlarında ve tasniflendirme usûlünde görülmemektedir. Bizim kanaatimizce en önemli sonuç, cümle unsurları ve cümle yapıları bakımından her iki lehçenin tamama yakın bir oranda ortak olmasıdır.

Cümle unsurları, cümle yapıları ve cümlenin temel kuralları açısından bu iki lehçenin ortak olması, tarihe dayana kök birliğini ve aynı dil ailesine bağı olduğunu gösteren örnekleridir.

KAYNAKÇA

a. İncelenen Sanat Eserleri

ABASIYANIK, S. F.

1998 **Semaver-Sarnıç.**
Ankara: Bilgi Yayınevi, 229 S.

ADIVAR, H. E.

1983 **Sinekli Bakkal.**
İstanbul: Atlas Kitabevi, 302 S.

1996 **Mor Salkımlı Ev.**
İstanbul: Özgür Yayınevi, 284 S.

ALKAN, A. T.

1996 **Üç Noktanın Söylediği.**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 239 S.

ATAY, O.

1992 **Tehlikeli Oyunlar.**
İstanbul: İletişim Yayınları, 474 S.

ÄVEZOV, M.

1997 **Abay Jolu, C.I.**
Almatı : Jeti Jarğı, 320 S.

1997 **Abay Jolu, C.II.**
Almatı : Jeti Jarğı, 352 S.

1997 **Abay Jolu, C.III.**
Almatı : Jeti Jarğı, 320 S.

1997 **Abay Jolu, C. IV.**
Almatı : Jeti Jarğı, 336 S.

1997a **Hikâyeler.**
Aktaran: İsmail, Zeyneş-A. Güngör
Ankara: Bilig Yayınları, 411 S.

1997b **Abay Yolu I**
Aktaran: İsmail, Zeyneş-A. Güngör
Ankara: Bili Yayınları, 411 S.

Abay Yolu II
Aktaran: İsmail, Zeyneş-A. Güngör
Ankara: Bili Yayınları, 463 S.

- AYVAZOĞLU, B.
1999 **Kuğunun Son Şarkısı.**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 185 S.
- BUĞRA, T.
1995 **Yağmur Beklerken.**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 256 S.
- ÇOKUM, S.
1990 **Bölüşmek.**
İstanbul: Cönk Yayınevi, 138 S.
1993 **Rozalya Ana .**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 156 S.
- ESENDAL, M. Ş.
1997 **Ayaşlı ile Kiracıları.**
Ankara: Bilgi Yayınevi, 254 S.
- GÜNTEKİN, R. N.
1999 **Çalıkuşu.**
İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 408 S.
- GÜRPINAR, H. R.
1990 **Şıpsevdi.**
İstanbul: Atlas Kitabevi, 451 S.
- İŞINSU, E.
1993 **Azap Toprakları.**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 279 S.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K.
1990 **Bir Serencam.**
İstanbul: İletişim Yayınevi, 234 S.
- KEMAL, O.
1971 **72. Koğuş**
İstanbul: Cem Yayınevi, 108 S.
- KISAKÜREK, N. F.
1994 **Aynadaki Yalan.**
İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 200 S.
- KEMAL, N.
İntibâh.
İstanbul: Boyut Yayınları, 244 S.

- Cezmi.**
İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 287 S.
- PAMUK, O. 1998 **Beyaz Kale.**
İstanbul: İletişim Yayınevi, 193 S.
- 1998 **Kara Kitap.**
İstanbul: İletişim Yayınevi, 436 S.
- RAUF, M.
- 1999 **Eylül.**
İstanbul: Arma Yayınevi, 252 S.
- SAFA, P.
- 1993 **Bir Tereddütün Romanı.**
İstanbul: Ötüken Yayınevi, 211 S.
- SEPETÇİOĞLU, M. N.
- 1989 **Kapı.**
İstanbul: İrfan Yayınevi, 385 S.
- SEYFETTİN, Ö.
- Aşk Dalgası.**
İstanbul: Bilgi Yayınevi, 196 S.
- TANPINAR, A.H.
- 1992 **Huzur.**
İstanbul: Dergah Yayınevi, 471 S.
- 1979 **Beş Şehir.**
İstanbul: Dergah Yayınları, 226 S.
- UŞAKLIGİL, H. Z.
- 1992 **Onu Beklerken.**
İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 124 S.

b.Faydalanılan Bilimsel Kaynaklar

- AMANJOLOV, S.
- 1993 **Qazaq Ādebiy Tili Sintaksisiniñ Qısqaşa Kursı.**
Almatı : Sanat, 320 S.
- AMANJOLOV, A. , A. ĀBİLQAYEV. İ. UYIQBAYEV.
- 1957 **Qazaq Tili Grammatikası.**
Almatı : Qazaqtıñ Memlekettik Oquw – Pedagogika Baspası, 181 S.

ÄMİR, R. , J. ÄMİROVA.

1997 **Jay Söylem Sintaksisi.**
Almatı : Bilim, 224 S.

AŞA, H. E.

1999 **“Muhtar Ömerhanoğlu Avezov ve “Abay Yolu” Romanının Tercümelere İlgili Bibiliyografik Bilgiler.”**

Ankara: Bilig, S.5, Bahar 1997, 55-61.

ATABAY, N.-S.ÖZEL,-A.ÇAM

1981 **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi.**

Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 131 S.

AXANOV, K.

1993 **Til Biliminiñ Negizleri.**

Almatı : Sanat, 496 S.

1996 **Grammatika Teoriyasınıñ Negizleri.**

Almatı : Sanat, 240 S.

AVEZOV, M.

1997c **Folklor Yazıları.**

Hazırlayan:Ali Abbas Çınar

Ankara: Bilig Yayınları, 306 S.

AYTMATOV, C.

2000 **“Üstad Hakkında Söz”**

Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Muhtar Avezov
Özel Sayısı, S. 14, Ağustos, 7-9.

BALAQAYEV, M. , T. QORDABAYEV.

1966 **Qazırğı Qazaq Tili Grammatikası, Sintaksis.**

Almatı : Mektep Baspası, 340 S.

BANGUOĞLU, T.

1998 **Türkçenin Grameri**

Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 628 S.

BAYTURSINOV, A.

1992 **Til Tağılımı.**

Almatı : Ana Tili, 446 S.

BEKTUROV, Ş. , M. SERĞALİYEV

1993 **Qazaq Tili**

Almatı : Bilim, 224 S.

- BERDİBAY, R.
2001 "Dahi Bilimadamı."
Muhtar Avezov Hakkında Makaleler.
Ankara: Bilig Yayınları, 46-58.
- BOZKURT, F.
1999 **Türkiye Türkçesi.**
Ankara : Hatipoğlu Yayınları, 403 S.
- CAN, K.
1986 **Türk Dili.**
İstanbul : Kiral Matbaası, 193 S.
- COŞKUN, V.
1999 **Özbek Türkçesinin Grameri.**
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 292 S.
- CUMAŞULI, H.
1997 "Muhtar Avezov'un Yazarlığı"
Muhtar Avezov Hakkında Makaleler.
Ankara: Bilig Yayınları, 112-126.
- DADABAYEV, J.
1997 "Yazarın Sanat Hürriyeti ve Karakter Gerçekçiliği."
Muhtar Avezov Hakkında Makaleler.
Ankara: Bilig Yayınları, 78-93.
- EDİSKUN, H.
1999 **Türk Dilbilgisi.**
İstanbul : Remzi Kitabevi, 407 S.
- EMRE, A.C.
1986a "Türkçe'de Cümle."
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1954.
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 105-180.
1986b "Türkçe'de Cümle : II. İsim Cümlesi."
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1955.
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 22-58.
- ERDEM, T.
2001 "Abay Yolu Romanının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi."
Ankara: Bilig, S.17, Bahar, 1-30.
- ERGİN, M.
1999 **Türk Dili.**
İstanbul : Bayrak Basın Yayın Tanıtımı, 600 S.

- GENCAN, T.N.
1975 **Dilbilgisi.**
İstanbul : Türk Dil Kurumu Yayınları, 543 S.
- GÖĞÜŞ, B.
1986 **Türkçe'de Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri,** Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1968.
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 89-142 S.
- GÜMÜŞ, M.
1997 "Doğumunun 100. Yılında Muhtar Avezov."
Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, S.15, Ekim, 12-15.
- GÜNEŞ, S.
1996 **Türk Dili Dilbilgisi.**
İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 410 S.
- HATİPOĞLU, V.
1972 **Türkçenin Sözdizimi.**
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 207 S.
- HENGİRMEN, M.
1998 **Türkçe Dilbilgisi.**
Ankara : Engin Yayınevi, 623 S.
- İSKAKOV, D.
1997 "Genel Bir Değerlendirme"
Muhtar Avezov Hakkında Makaleler.
Ankara: Bilig Yayınları, 94-111.
- KARAHAN, L.
1993 **Türkçede Birleşik Cümle Problemi,** Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı.
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 36-42.
1999 **Türkçede Söz Dizimi**
Ankara : Akçay Yayınları, 167 S.
- KARAÖRS, M.
1993 **Türkçenin Söz Dizimi Ve Cümle Tahlilleri.**
Kayseri : Erciyes Üniversitesi Yayınları, 283 S.
- QAYDAR, Ä.
1998 **Qazaq Tiliniñ Özektü Mäseleleri.**
Almatı : Ana Tili, 304 S.

QAZAQ SSR ĞILIM AKADEMİYASI.

1966 **Qazaq Tiliniñ Grammatikası II, Sintaksis.**
Almatı : Ğilim Baspası, 236 S.

KENCETAYEV, D.

1998 **Muhtar Avezov'un Etnoğrafik Mirası Üzerine."**
Ankara: Bilig, S.6, Yaz, 219-220.

KOÇ, N.

1996 **Dilbilgisi.**
İstanbul : İnkılâp, 742 S.

QORDABAYEV, T.

1995 **Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Sintaksisi.**
Almatı : Sanat, 176 S.

KOMİSYON

1991 **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**
Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları, 1183 S.

MANSUROĞLU, M.

1988 **"Türkçe'de Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları",**
TDAY, Belleten 1955.
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 59-71 S.

MİRZAHMETULI, M.

1997 **"Muhtar Avezov, Abay Dünyası Alimi"**
Muhtar Avezov Hakkında Makaleler.
Ankara: Bilig Yayınları, 21-33.

NURMUXANOVA, Ä.N.

1982 **Qazırğı Qazaq Tili.**
Almatı : Mektep, 134 S.

ORALBAYEVA, N. , T. ÄBDİĞALİYEVA, B. ŞALABAYEV.

1993 **Praktikalıq Qazaq Tili.**
Almatı : Ana Tili, 272 S.

SALQINBAY, A. E. ABAQAN.

1998 **Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik.**
Almatı : Sözdik – Slovar, 304 S.

SAYRAMBAYEV, T.

1991 **Söylemniñ Turlavlı Muşeleri.**
Almatı : Qazaq Universiteti, 168 S

UĞURLU, M.

2000 “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve
“Abay Yolu” Romanı.”
Ankara: Bilig, S.15, Güz, 59-78.

YAMAN, E.

1999 **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi
Bakımından Karşılaştırılması.**
Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 314 S.

EK:TEZDE KULLANILAN GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

1. **Anıqtawış:** Kazak Türkçesi'nde cümle ögelerinden birisidir, cümle ögesi olarak Türkiye Türkçesi'nde karşılığı yoktur fakat niteleyici belirleyici görevi olması nedeniyle sıfat ve zarfla karşılayabiliriz.
2. **Aralas qurmalas söylem:** Yapısında hem sıralı hem de bağlı cümle bulunduran cümlelerdir.
3. **Avtor sözi:** Yazar cümlesi.
4. **Bastawış:** Özne.
5. **Baş müşe:** bkz. Bastawış.
6. **Bayandawış:** Yüklem.
7. **Bayanşı müşe:** bkz. Bayandawış.
8. **Bolımdı söylem:** Olumlu cümle.
9. **Bolımsız söylem:** Olumsuz cümle.
10. **Bögde söz:** Alıntı söz.
11. **Buratana sözder:** bkz. Oqşaw sözder.
12. **Buyırıqtı söylem:** Emir cümlesi.
13. **Dara anıqtawış:** Basit niteleyici.
14. **Dara bastawış:** Basit özne.
15. **Dara bayandawış:** Basit yüklem.
16. **Esim:** İsim.
17. **Esim bayandawış:** İsimden yüklem.
18. **Etis bayandawış:** Fiilden yüklem.
19. **Xabarlı söylem:** Haber cümlesi.

20. **Jaqsız söylem:** Öznesiz cümle, Yüklemın yardımcıyla öznesi bulunmayan cümle.
21. **Jaqtı söylem:** Özneli cümle.
22. **Jalañ söylem:** Yalın cümle, sadece özne ve yüklemden oluşan cümlelerdir.
23. **Jağavlı tura tolıqtawış:** Belirtili nesne.
24. **Jağavlıqsız salalas söylem:** Sıralı cümle.
25. **Jağavlıqtı salalas qurmalas söylem:** Diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümle.
26. **Jağavsız tura tolıqtawış:** Belirsiz nesne.
27. **Janama tolıqtawış:** Yer tamamlayıcısı.
28. **Kömekşi etistik:** Yardımcı fiil.
29. **Jay söylem:** Basit cümle.
30. **Jayılma söylem:** Geniş cümle, özne ve yüklemden başka cümlelerin diğer öğelerinden birinin bulunduğu cümlelerdir.
31. **Köp tarmaqtı salalas söylem:** Çok parçalı sıralı cümle, yapısında üç veya daha fazla basit cümle bulduran cümle yapısıdır.
32. **Kürdeli anıqtawış:** Birleşik niteleyici.
33. **Kürdeli bayandawış:** Birleşik cümle.
34. **Kürdeli esim:** Birleşik isim.
35. **Kürdeli etistik:** Birleşik fiil.
36. **Kürdeli esim bayandawış:** İsimlerden oluşan birleşik yüklem.
37. **Kürdeli etistik bayandawış:** Fiillerden oluşan birleşik yüklem.
38. **Qaratpa söz:** Hitap kelimeleri.
39. **Qarsılıqtı salalas söylem:** Karşılıklı sıralı cümle.
40. **Qıstırma söz:** Ara söz.
41. **Qosarlı bayandawış:** bkz. Kürdeli bayandawış.

42. **Qurama bayandawış:** bkz. Qurandı bayandawış.
43. **Qurandı bayandawış:** Karışık yüklemler, yapısında hem isim hem de fiil bulunduran birleşik yüklemler .
44. **Qurmalas söylem:** Birleşik cümle.
45. **Lepti söylem:** nlem cümlesi.
46. **Maqsat pıŝıqtawıŝ:** Maksat Zarfi.
47. **Meken pıŝıqtawıŝ:** Mekan zarfi.
48. **Mensikti anıqtawış:** İyelik niteleyicisi, belirtili isim tamlamasını oluşturan yapı.
49. **Mezgildes:** Eş zamanlı.
50. **Mezgil pıŝıqtawıŝ:** Zaman zarfi.
51. **Mezgildes salalas söylem:** Eş zamanlı sıralı cümle.
52. **Mlŝer pıŝıqtawıŝ:** Tahmin zarfi.
53. **Odağay söz:** nlem bildiren cümle başı edatı.
54. **Oqşaw sözder:** Cümle dışı unsurlar.
55. **Pıŝıqtawıŝ:** Zarf tümleci.
56. **Sabaqtas qurmalas söylem:** Bağlı cümle.
57. **Salalas qurmalas söylem:** Sıralı cümle.
58. **Sapalıq anıqtawış:** Niteleme zarf veya sıfatı, belirtisiz ve sıfat tamlaması oluşturan yapı.
59. **Sebep pıŝıqtawıŝ:** Sebep zarfi.
60. **Sebeptes:** Sebepli.
61. **Sınqıymıl pıŝıqtawıŝ:** Hareket tarzı zarfi.
62. **Söylem:** Cümle.
63. **Söylem müşeleri:** Cümle unsurları.
64. **Söz:** Kelime.

65. **Surawlı söylem:** Soru cümlesi.
66. **Şartlı bağımlılıklı sabaqtas söylem:** Şartlı birleşik cümle.
67. **Şartlı salalas söylem:** Şartlı sıralı cümle.
68. **Tolıqtawış:** Nesne ve yer tamamlayıcısını içine alan terim.
69. **Tolımdı söylem:** Tam cümle.
70. **Tolımsız söylem:** Eksilteli cümle.
71. **Töl söz:** İç içe birleşik cümle yapısını gösterir, iç içe birleşik cümle karşılığında kullanılır. Esas anlamı “aktarma cümle” dir.
72. **Tölev söz:** Uyarlanmış cümle, başkasının söylediğini üçüncü bir kişiye kendimize uyarlayarak söylediğimiz cümlelerdir.
73. **Tura tolıqtawış:** Nesne.
74. **Turlawlı müşe:** Temel öge.
75. **Üyirli bastawış:** Grup özne, birleşik özne.
76. **Tüsindirmeli salalas söylem:** Açıklayıcı sıralı cümle.
77. **Turlawsız müşe:** Yardımcı öge

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ekrem AYAN
Doğum Yeri : Yeşilhisar
Doğum Yılı : 1975
Medeni Hali : Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise : 1989-1993 Yeşilhisar İmam Hatip Lisesi
Lisans : 1993-1997 Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

1993-1994 Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandım. Aynı yıl Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladım.

2000-2001 Kazakistan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde Kazak Türkçesi ile ilgili araştırma yaptım.

2000-2001 Halen Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ